

ПРАСЛАВЯНСКАЯ ФРАЗЕОЛОГИЯ: МИФ ИЛИ РЕАЛЬНОСТЬ?¹

ХАРРИ ВАЛЬТЕР – ВАЛЕРИЙ МИХАЙЛОВИЧ МОКИЕНКО

Institut für Slawistik, Universität Greifswald, Deutschland

Кафедра славянской филологии, Санкт-Петербургский государственный университет, Россия

WALTER, Harry – MOKIENKO, Valery Mikhailovich: Proto-Slavic Phraseology: Myth or Reality? *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2019, Vol. 70, No 1, pp. 5 – 32.

Abstract: The reconstruction of the Proto-Slavic vocabulary was and remains one of the priority tasks of comparative-historical Slavic studies. Different approaches to the solution of this problem are demonstrated by the monumental (although not completed) etymological dictionaries of the Proto-Slavic language, the hypothetical existence of which is recognized by most Slavists and Indo-Europeanists. Its reconstruction is performed almost exclusively on lexical material, and attempts to reconstruct the pre-Slavic phraseology are single. The method of such a reconstruction, based on a detailed account of the dialectal material, was proposed in 1973 by N. I. Tolstoy. Studies in this direction make it possible to identify a zone of relative generality of Slavic phraseology, which, however, comes into contact with the Baltic and German-speaking zones. Inside such a Slavic massif, sub-zones of East Slavic-Polish phraseological interaction (often associated with the Baltic), West Slavic-Croatian-Slovenian (strongly influenced by German phraseology) and Bulgarian-Macedonian-Serbian (revealing traces of Turkic language influence) are revealed. In this general areal picture, there are many more concrete interactions, for example, a particular language specifics of the phraseology.

Key words: pre-Slavic language, pre-Slavic phraseology, reconstruction of the Proto-Slavic phraseology, phraseologism, areal zones of Slavic phraseology

Реконструкция праславянской лексики была и остается одной из приоритетных задач сравнительно-исторической славистики. Разные подходы к решению этой задачи демонстрируют монументальные (хотя не завершенные) этимологические словари [«Słownik prasłowiański» (SP); «Этимологический словарь славянских языков» (ЭССЯ); Sadnik – Aitzetmüller, 1975]. Предварительные обобщающие результаты такой работы отражены в словаре чешских этимологов (*Základní všeslovenská slovní zásoba*, 1964; Корещный, 1981), создавших своеобразный «корнеслов» общеславянской лексики. Уже само название этих словарей свидетельствует о том, что их создатели нисколько не сомневались в реальности существования общеславянского (resp. праславянского) языково-

¹ Исследование выполнено при поддержке Российского научного фонда (проект № 17-18-01062 «Полный фразеологический словарь русских народных говоров», реализуемый в Санкт-Петербургском государственном университете).

го пространства, т. е. единого языка с его региональными вариантами, понятными всем славянам. Время существования такого языка современными специалистами определяется достаточно точно: до 2-ой половины 1-го тысячелетия н. э., когда праславянская языковая общность начала распадаться на три основные ветви – восточнославянскую, западнославянскую и южнославянскую. Не столь однозначно слависты определяют исходную автохтонную территорию обитания славян – славянскую прародину. Висло-одерская, среднеднепровская, дунайская и другие этногенетические гипотезы до сих пор имеют своих сторонников (Дуличенко, 2011, с. 300–327). При всех этногенетических спорах, тем не менее, никто из них не оспаривает факта, что период языкового единства, пусть и относительного, у всех славянских племен был, несмотря на разброс территории их исходного и позднейшего обитания.

Беспорность этого факта, собственно говоря, и подтверждается этимологическими реконструкциями на лексической основе. Таковы, например, реконструкции славянской географической лексики, синтезом которых явилась монография Н. И. Толстого «Славянская географическая терминология» (1969), подтвердившая, вслед за Л. Нидерле, М. Фасмером, Я. Розвадовским, К. Мошиньским, Ф. П. Филиным среднеднепровскую гипотезу прародины славян.

И здесь «реконструкторы» славянского праязыка сталкиваются с неким языковым парадоксом. Если праславянская лексика может, благодаря таким лексикологическим исследованиям и этимологическим словарям большинства славянских языков, считаться доказанной языковой реальностью, воссозданной путем сравнительно-исторических штудий, то статус праславянской фразеологии в них остается неопределенным. Более того, некоторые этимологи-слависты прямолинейно и принципиально отказываются от обращения к фразеологии. Так, П. Я. Черных в предисловии к своему словарю пишет: «Оставляются в стороне случаи (иногда многочисленные) своеобразного употребления того или иного слова в том или ином контексте, относительно редкие переносные значения, фразеологические сращения и вообще явления фразеологии и т. д., а также опускаются стилистические пометы...» (Черных, 1993, 1, с. 14). При этом составитель никакой аргументации в пользу «оставления в стороне» фразеологического материала не приводит.

Внимательно вчитываясь в эти фундаментальные словари, мы действительно не найдем в них почти ни одной праславянской идиомы, хотя словарь любого современного национального языка регистрирует лексику и фразеологию почти в равной пропорции. В этом легко убедиться, листая даже бегло такие словарные статьи, как, напр., *Голова, Душа, Нога, Рука, Язык*, где идиоматика достигает астрономических величин. Так, последнее русское слово в «Большом толковом словаре русского языка» (БТС, с. 1531–1532) отражено как смысловой компонент 49 устойчивых оборотов.

Ни одно из подобных устойчивых словосочетаний не реконструировано, однако, ни в одном славянском этимологическом словаре, где реконструкция о.-сл. **językъ* не вызывает сомнений. Даже в новейшем и одном из лучших из них «Этимологическом словаре украинского языка» такая фразеологическая лакуна заметна, хотя здесь при этом тонко и детализированно анализируется соотношение трех семантических доминант этого праславянского слова – ‘орган речи’, ‘речь’ и ‘народ, народность’ (ЕСУМ, 6, с. 538). В «Историко-этимологическом словаре современного русского языка» П. Я. Черных (1993, 2, с. 467–468) этому слову уделено заслуженное внимание из-за не прекращающихся споров о том, какое из названных значений (особенно ‘орган речи’ или ‘речь’) о.-сл. **językъ* было первичным, а какое вторичным. Московский этимолог оставляет этот спорный вопрос открытым. Но нам, фразеологам, кажется, что если бы к этой этимологической дискуссии был подключен фразеологический материал, то семантический приоритет был бы решен в пользу соматического значения о.-сл. слова **językъ*. Ведь в большинстве славянских языков, где до сих пор употребляются фразеологизмы с этим компонентом, они однозначно отталкиваются именно от значения ‘орган речи’. Ср.: *держать язык за зубами* ‘молчать, не болтать, не говорить лишнего; быть осторожным в высказываниях’, блр. *трымаць (дзяржаць) язык за зубамі*, укр. *тримати (держати) язык за зубами*, польск. *trzymać język za zębami*, чеш. *držet jazyk za zuby*, словц. *držať jazyk za zubami*, болг. *държа си езика <зад зъбите>*, хорв.-серб. *metnuti jezik za zube*, словен. *držati jezik za zobmi*. О древности и вероятном общеславянском происхождении таких идиом свидетельствует хронология их фиксации. Так, польск. *miec język za zęby* зафиксировано уже в 1527 г., *chować język za zęby* в 1614-м, а *trzymać język za zęby* в 1650-м (NKP, 1, с. 869–870), а др.-чеш. *mievaj (jměj) jazyk za zuby* еще раньше, в 1457 г. (Flajšhans, 2013, 1, с. 436). Характерно и то, что образность неславянских европейских эквивалентов этого фразеологизма иная, чем в приведенных славянских: нем. *seine Zunge hüten (im Zaum halten)*, *den Mund halten*, англ. *to keep one's mouth shut*, фр. *tenir sa langue*, итал. *tenere la lingua a freno*, *tenere la lingua a casa* и под.

Понятно, что реконструкция праславянской идиоматики и ее этимологическая расшифровка – особая диахроническая задача славистики, требующая специальной методики анализа, чего не было и не могло быть во времена расцвета младограмматических разысканий, ставших основой современной этимологии. Ведь фразеология как самостоятельная лингвистическая дисциплина родилась, как известно, в середине XX в., в то время как лексическая этимология ведет свое начало уже с античных времен с попыток расшифровки (нередко народно-этимологической) внутренней формы латинских слов ученым-энциклопедистом Варроном (116–27 до н. э.).

Отсутствие фразеологии в славянских этимологических словарях кажется принципиально неоправданным и с общелингвистической точки зрения. Ведь

давно уже языковеды признают, что одним из основных путей развития слова было движение к семантической конденсации (resp. универбизации, универбации и пр.), т. е., по А. А. Потебне, движение от большего текста к меньшему (басня → пословица → поговорка), а от словосочетания-поговорки к слову (Потебня, 1894). Как известно, семантическая конденсация (универбизация) заключается именно в формальном устранении диалектического противоречия между двучленностью наименования и единством его значения (Rozwadowski, 1904, 1960; Isačenko, 1957; Мокиенко, 1968). Следовательно, признавая это движение, вызванное общелингвистическим законом языковой экономии, этимологи должны были обратить особое внимание на те словосочетания и тексты малых форм фольклора, которые конденсировались в слово. Тем самым, исходным этимологом праславянской лексемы должен был бы оказаться не корень праслова, а словосочетание корнеслова.

Справедливости ради нужно сказать, что следы (довольно размытые) реконструкции устойчивых словосочетаний (но не идиом) в славянских этимологических словарях отыскать можно. Это скорее «намеки» на их реконструкцию, ибо расшифровка словосочетаний почти всегда прямо связана с этимологизацией лексики. И если при лексических реконструкциях этимологи и обращают внимание на словосочетания, то обычно это этимологизация сложных слов или результатов их универбации. Так, В. Н. Топоров, этимологизируя прусское слово *kylo* ‘трясогузка’ и его балтийские параллели, апеллирует к двучленным славянским наименованиям этой птицы (напр., русск. *трясогузка*, *трясохвостка*, польск. *trzęsiogonek*, чеш. *třasořitka*, болг. *стърчионашка*, с.-х. *tresorepka*, *drkorepa*, *klatorepka*, *maširep*, *migorep*, *virtirep*, *vrtorepka* и др.), сопоставляя такие образования с прасл. **bělo-lyсь-ka*, русск. диал. *шилохвостка* и под. и предполагая тем самым, что такого рода композита образовались из словосочетаний, а затем конденсировались в однокорневые слова (Топоров, 1980, с. 361–365).

Близка к этому судьба этимологической расшифровки слова *нетопырь* ‘мелкое ночное летающее животное, вид летучей мыши, *Vespertilio*’, зафиксированного практически во всех славянских языках: укр. *нетопі́р*, болг. устар. и диал. *нетопі́р*, словен. *netopir*, чеш. *netopýr*, словц. *netopier*, польск. *nietoperz*, в.-луж. *njetopyr*, н.-луж. *njetopyr’* ‘бабочка’, др.-русск. (с XI в.) *непѣтырь*, *нетопырь*. «Полного единодушия относительно происхождения этого слова не имеется. Слово, несомненно, сложное, двухосновное. Первую часть сложения *нето-* вслед за Миклошичем (Miklosich, EW [Miklosich, 1886], 214) обычно возводят к о.-с. **nekt-* (ср. о.-с. **noktь*; см. *ночь*). Вторую часть возводят к и.-е. корню **per-* : **por-* и пр. (см. *перо*, *переть*, *парить*; ср. также *пырять*). Но, вообще говоря, здесь не все бесспорно. Слово могло дойти до нас в искаженном виде (ср. другие искажения: с.-хорв. диал. *надопир*; чеш. диал. *letopyr’*; польск. диал. *latopierz* и др.). Др.-рус. *непѣтырь* не менее древнее образование, чем *нето-*

пырь. М. б., это не плод народного переосмысления, а первоначальная форма слова. Тогда оно должно получить другое объяснение: не значит ли *непътырь* (< о.-с. **непътырьъ*?) – ‘не птица’. Примерно так оно объясняется у Брюкнера (Brückner [1970], 361). Корень в этом случае **рѣт-* (см. *птица*), *-ур-ј-ь* – суф.) (Черных, 1993, 1, с. 570–571). Х. Шустер-Шевц (Schuster-Šewc, 14, 1984, с. 1014–1015) высказывает иное предположение: прасл. **netopyрь* слагается из *не* ‘не’, *to* ‘то, это’ и *пурь* ‘птица’. Такая интерпретация, по словам авторов украинского этимологического словаря, «заслуживает внимания» (ЕСУМ, 4, с. 79).

Особо актуальна расшифровка сложных слов при реконструкции имен собственных. Практически никто не сомневается в древности общеславянского именослова, хотя некоторые исследователи и усматривают в нем иноязычные влияния и объясняют калькированием. Такова, например, ономастическая модель со вторым формантом композита *-slav*: русск. *Владислав* (Фасмер, 1, 1964, с. 327); русск., укр., болг. *Мирослав*, польск. *Mirosław*, чеш., словацк. *Miroslav*, в.-луж. *Měrosław*, серб.-хорв. *Miroslav* из праслав. **Miroslavъ*, образованного от основ сущ. *mīrъ* ‘мир, свет’ и *slava* ‘слава’ (ЕСУМ, 3, с. 664); русск., укр., болг. *Ярослав*, блр. *Яраслаў*, др.-русск. *Ярославъ*, польск., н.-луж. *Jarosław*, чеш. *Jaroslav*, цслав. *Арославъ* из о.-сл. **Jaroslavъ*, букв. ‘прославленный, известный своей смелостью’ – сложное слово, созданное из прил. *jarъ* ‘гневный, суровый; сильный, смелый, отважный’ и отглагольной формы **-slavъ*, образованной от **slaviti*, **sluti* ‘быть известным’ (Bezlaĵ, 1, 1976, с. 220; ЕСУМ, 6, с. 553); *Вячеслав*, *Borislav*, *Bronislav*, *Rostislav*, *Stanislav*, *Tomislav*... Аналогичны по структуре и исходному «словосочетательному» источнику имена русск., укр. *Ярополк*, блр. *Яраполк*, др.-русск. *Яропѣлкъ*, польск. *Jaropelk*, цслав. *Ароплѣкъ*, *Ароплѣкъ*, *Арополкъ* из праслав. **Jaropѣlkъ*, букв. ‘тот, который храбро воюет, бьется; отважный воин’ – сложное слово, созданное из прил. *jarъ*, др.-русск. *ярьи* ‘гневный, суровый; сильный, смелый, отважный’, и сущ. **рѣлкъ* ‘войско, отряд’ (Bezlaĵ, 1, 1976, с. 220; ЕСУМ, 6, с. 553); русск. *Владимир* «великий в своей власти» (Фасмер, 1, 1964, с. 326) и названия славянских городов в России (на р. Клязьме, осн. в 1120 г.), на Волыни, польск. *Włodzimierz* и под. (Фасмер, 1, 1964, с. 326); *Чистополь* из *чистое поле* (через *чистопольский*), *Каргополь*, а по той же модели *Ямполь*, *Янушполь*, *Леонполь* и под. (Фасмер, 3, 1971, с. 321) и мн. др.

Сложные слова этого типа имеют древнюю, индоевропейскую подоплеку: Т. В. Гамкрелидзе и Вяч. Вс. Иванов относят их к «структурным импликациям языка», находящим отражение в словосочетаниях. К таковым они относят, напр., древнеиндийские определительные композита типа *mahā-devā-* ‘великий бог (Шива)’, *svā-sthāna-* ‘родина’ (букв. ‘свое место’), лат. *angiportus* ‘узкая улица, переулок’, ст.-сл. *milosrīdŭ* ‘милосердный’ и под. Сюда же авторы относят и славянские сложные слова типа *Svętoplŭkŭ* ‘Святополк’ (имя собственное) (Гамкрелидзе – Иванов, 1984, 1, с. 348).

Такие образования показывают, что в праславянском языке устойчивые словосочетания были и играли значимую роль, а отсутствие их в славянских этимологических словарях лишь дань лингвистической традиции XIX–XX вв., полностью сосредоточенной на поисках этимонов лексики.

В поле зрения этимологов иногда попадают и те или иные устойчивые словосочетания за пределами композитов-собственных имен. Они, однако, представляют собой – как и сложные слова типа тех, которые реконструированы для лексем *трясогузка* и *нетопырь*, – неидиоматичные образования, близкие к народным терминам. Таково, например, сочетание *полая вода*, давно привлечшее внимание славистов и индоевропейцев в связи с этимологией прилагательного: «*пóлый*, др.-рус. *поль*; сравнивают с *пóле*, лат. *palam* ‘открыто’, алб. *shpall* ‘открываю’... С *пóлый*, возм., связаны *половóдь*, *водопóлье*...» (Фасмер, 3, 1971, с. 320). «В. В. Иванов [1955, с. 350] сближает *пóлый* с хетт. *palḫi-* ‘широкий, обширный’» (там же; дополнение О. Н. Трубачева). Так же объясняют сложное слово *половiддя* [*половiдь*, *половоде*, *поливода*] и авторы украинского этимологического словаря со ссылкой на О. Н. Трубачева: «сложное образование из основ слов **полий* (праслав. **polъ*) ‘разлитый, широкий, открытый’ (ср. русск. *полие воды*), возможно, родственного с хетт. *palḫi-* ‘широкий, обширный’, и *вода*; полностью может быть сопоставлено с лат. *palūs* (< **pal-ūd-s*) ‘болото, стоячая вода’» (ЕСУМ, 4, с. 497; ср. также Трубачев, 1973, с. 13–14; Гамкрелидзе – Иванов, 1984, 1, с. 297, 348).

Показательно, что это словосочетание терминологического типа сохранилось в разных вариантах и в близкой семантике в славянских диалектах. Например, в северо-русском (усть-цилемском, низовья реки Печора) старообрядческом говоре недавно записаны такие обороты: *полая река* ‘широкая, разлившаяся весной река’, ‘еще не замерзшая, не покрытая льдом река’; *полая дорога* ‘проезжая, не занесенная снегом дорога’, ‘возможность ездить куда угодно’; *полая тропа* ‘еще не занесенная снегом, малоезженная дорога’, ‘еще проезжая, не испорченная таянием снега дорога’, ‘хорошая, утоптанная дорога’, ‘заброшенная дорога’ (Ставшина, 2008, 2, с. 197); *полое место* ‘лишенное растительности место, пустошь’, ‘полянья’, ‘темя на голове у детей’, ‘висок’ (указ. соч., с. 199–200). Ср. также употребление словосочетания *полая вода* в значении ‘морской отлив’ в поморской поговорке *Не бойся воды жилóй, а бойся воды полóй* (Меркурьев, 1997, с. 22). Показательно, что на основе этого терминологического словосочетания в народной речи могут создаваться паремии идиоматического типа, напр., *Река полая, земля голая* ‘о ленивых, бесхозяйственных людях’ (Ставшина, 2008, 2, с. 238).

Безобразные устойчивые словосочетания могут иметь и более древнюю, индоевропейскую проекцию, хотя четкое разграничение их генетической или типологической природы провести пока невозможно. К таким сочетаниям можно отнести древние обороты ритуального содержания типа хетт. *ŠAPAL NĪŠ*

DINGIR^{MES} *dai-* ‘положить под клятву богов’, др.-инд. *nāmadhā-* ‘имен установитель’ или хетт. *laman te-* ‘имя нарицать’ (Гамкрелидзе – Иванов, 1984, 2, с. 810).

Некоторые исследователи в последнее время фиксируют и отдельные индоевропейские параллельные образования небразного типа, которые в широком (т. е. неидиоматическом) смысле можно назвать фразеологизмами. «Русское *прошлый год* или *прошедшие годы* имеет хорошие параллели во многих индоевропейских языках, – отмечает, например, Н. Н. Казанский. – В основе этих обозначений – идея хода времени, бег времени, представленный уже у Горация (*fuga temporum*). Для праиндоевропейского состояния мы можем реконструировать обозначение цикличности движения времени, основанного как на солнечном, так и на лунном календаре, в том числе, поскольку восстанавливается название месяца, совпадающее с названием луны (мик. *te-na /mēns/*, греч. *μήν, μῆνός*, лат. *mensis* и т. д.)» (Казанский, 2016, с. 199). К близким явлениям он относит и устойчивые повторения слов, основанные на разных видах редупликации типа русск. *день за днем* или *год за годом, изо дня в день* и *из года в год*. Они, по его мнению, находят аналогию в микенском (*a-to-ra-ta /āmōr-āmar/* из прагреч. **hāmṛ-hāmṛ*) и древнеиндийском композите *dyāvi-dyavi* ‘изо дня в день’ из Ригvedы (указ. соч., с. 202–203). И действительно, сопоставление славянских тавтологических фразеологизмов обнаруживает немало общего как генетического, так и типологического (Андрианова, 2013).

По крупицам собирая такие следы древних индоевропейских и праславянских устойчивых словосочетаний, фразеологи тем не менее вынуждены констатировать, что идиом в их ряду практически нет. В лучшем случае это «общеиндоевропейские семантемы», реконструированные Т. В. Гамкрелидзе и Вяч. Вс. Ивановым: *боевая колесница, боевой топор, быстрая лошадь, быстрое текущая река, вершина горы, уводить невесту, возвращаться домой, возносить молитву, высокая гора, загробный мир, маленькая птичка, медовый напиток, напиток бессмертия, плодовое дерево, следить взлядом, собирать урожай, умереть своей смертью, утренняя заря, хмельной напиток* и под. (Гамкрелидзе – Иванов, 1984, 2, с. 1128–1136). Как видим, это практически все такие же номинативные словосочетания, как вышеупомянутое *полая вода*, лишённые образности и экспрессивности, характерных для фразеологии в узком смысле.

Выше уже отмечалось полное отсутствие такой идиоматики во всех этимологических словарях. Единственным исключением, правда, является «Этимологично-семантичний словник української мови» митрополита Іларіона (проф. І. Огієнко), изданный в Канаде (ЕССУМ). В этом оригинальном словаре мы найдем немало украинских фразеологизмов – напр., *вивести на чисту воду* (1, с. 239), *видати головою* (с. 286), *душа в п'ятки сховалась* – англ. *his heart sank into his boots* (с. 363), *Жереб кинено!* – лат. *Alea jacta est!* (2, с. 38), *Йй*

Богу! (2, с. 159), *кішка здохла* (2, с. 221), *перша ластівка* (2, с. 337), *московський вітер* (3, с. 123), *витягнути ноги* (3, с. 290), *вбити осикового клина* (3, с. 395), *проти рожна перти* (4, с. 185), *мати серце на кого* (4, с. 249), *родитися у сорочці* (4, с. 293), *умивати руки* (4, с. 408) и др. Но легко увидеть, что практически все из них представляют собой либо чисто украинскую (гспр. восточнославянскую) народную идиоматику, либо библеизмы, либо позднейшие кальки из других европейских языков. Составив полный свод украинских фразеологизмов, отраженных в «Этимологическо-семантическом словаре» И. Огиенко, авторы этого доклада не нашли ни одного фразеологизма, который бы мог быть отнесен к праславянской идиоматике.

Какова же причина столь зияющей лакунности праславянской фразеологии при исчерпывающей представленности праславянской лексики в фундаментальных этимологических источниках?

Причин, как кажется, несколько.

Во-первых, в то время как этимологические словари лексики для большинства славянских языков давно уже созданы, этимологические словари славянской фразеологии практически отсутствуют (ср. такую попытку: Бирих – Мокиенко – Степанова, 1998, 2007), что делает фронтальную реконструкцию праславянской фразеологии достаточно затруднительной.

Во-вторых, славянский лексический «корнеслов» чисто методологически подвержен реконструкциям гораздо легче, чем «фразеослов», в силу однокомпонентной структуры лексем в отличие от двух- и более компонентной структуры фразем.

В-третьих, при реконструкции праславянской фразеологии значимо не воссоздание исходного этимона (как для лексики), но – реконструкция структурно-семантической модели, компоненты которой на общеславянском ареале (особенно диалектном) варьируются.

Наконец, предварительные попытки реконструкции праславянской фразеологии показали, что «чисто» славянской фразеологии в ретроспективе почти не обнаруживается: ее ареал обычно выходит за пределы Славии – в славяно-балтийское, славяно-германское или славяно-тюркское языковое пространство.

Отказ от интерпретации фразеологического материала в славянских этимологических словарях, как кажется, таит в себе опасность чрезмерного доверия к реконструкции праславянского корнеслова там, где имеет место лишь образование слова путем универбизации (гспр. эллипсиса) конкретного словосочетания с конкретно очерченной пространственной амплитудой. Примером такого подхода является этимология русского слова *болтать* и его славянских параллелей.

Традиционно русск. *болтать*, блр. *боўтаць*, укр. *бовтати*, польск. *beltać* в разных значениях (прежде всего ‘болтать’ и ‘мутить, взбалтывать воду’) возводят к праславянскому корню **bьlt-* или **bьlt-* и сопоставляют с н.-в.-н.

poltern ‘стучать’, лит. *bildėti* ‘шуметь, греметь’ и под. (Преображенский, 1959, 1, с. 35; Sławski, 1, 1952, с. 30; ЭСБМ, 1, с. 373 и др.). М. Фасмер расширяет диапазон языковых соответствий этого праславянского глагола (поздне-ср.-в.-н. *buldern*, ср.-нж.-н. *bulderen*, дат. *buldre*, лит. *bildinti* ‘стучать, греметь’), также возводя его к звукоподражательной праслав. основе **bьlt-*, но допуская и иную этимологическую расшифровку из-за различия ее значений. «Однако вполне возможно, что здесь представлены два различных корня, – пишет он, – потому что *болтать* ‘говорить’ может быть родственно *балаболить*, чеш. *blb*, *blblati*, которые вместе с лит. *balbatuoti* ‘болтать, лепетать, бормотать’, *balbatà* ‘болтун’, *balbėti* ‘болтать’, лат. *balbus* и т. д. восходят к и.-е. *b-...*, но ср. также на *болхарь* [‘большой колокольчик’], тогда как *болтать* ‘сотрясать’ вместе с др.-исл. *bella*, *ball* ‘толкать, попадать’, шв. *bulta* ‘бить, стучать’... указывает на и.-е. *bh*» (Фасмер, 1, с. 190). Не обращая внимание на семантическую (resp. этимологическую) раздвоенность, подмеченную М. Фасмером, практически все этимологи возводят прасл. **bьltati* к и.-е. **bhel-*, имеющему звукоподражательное происхождение (ЕСУМ, 1, с. 219; ЭСРЯ, 1/2, с. 158; ЭССЯ, 3, с. 119–120; Sławski, 1, 1952, с. 284; Sadnik – Aitzetmüller, 1975, с. 170–171).

Единственным этимологом, который, вслед за М. Фасмером, обратил особое внимание на семантические различия глагола *болтать* в русском и других славянских языках, был П. Я. Черных, который первоначальную звукоподражательную семантику этого слова (общую для его развитых впоследствии значений) связывает с взбалтыванием жидкости. Приведем словарную статью полностью, ибо все детали семантической дифференциации этого глагола и его семантического развития представляются важными:

«БОЛТАТЬ, болтаю – 1) ‘двигать чем-л. из стороны в сторону’; 2) ‘разговаривать о неважном, незначительном’ (< *болтать языком*)... Укр. *бóвтати* (жидкость), но *дрігати* (ногами), *ляпати*, *балакати* (языком); блр. *бóўтаць* (жидкость), но в других случаях – *матляць*, *балбатáць*. Ср. польск. *beltać* – ‘болтать что-л.’, но *bujac* (ногами), *gadać*, *trajkotać* (языком). Ср. словен. *bolt* – ‘пучина’; также польск. диал. *belt* – ‘водоворот’, *belty* – ‘подонки’. В русском языке в 1 знач. появилось раньше (XVII в.). Во 2 знач. в словарях отг. с 1731 г. (Вейсман, 472: *болтати*, там же *болтун*, *болтунья*); *болтливый* – с 1780 г. (Нордстет, I, 41); *болтовня* (в знач. ‘болтливый человек’) – с 1789 г. (САР¹, I, 273). ◦ О.-с. форма, возможно, **bьltati*. Первоначально – о жидкости, о воде. Звукоподражательное (ср. *бултых*, *булькать* и т. п.)» (Черных, 1993, 1, с. 102).

Действительно, польск. *beltać* употребляется лишь в одном, не «речевом» значении ‘мешать, размешивать жидкость’. Характерно и то, что в белорусском языке И. И. Носович в своем словаре поместил значение ‘говорить вздор’ для слова *бовтаць* на последнее, 3-е место в его семантической иерархии: «1) Болтать, взбалтывать какую-л. жидкость. 2) Колыхать, двигать (*Пустую люльку бовтает*). 3) Говорить вздор (*Неленицу бовтает*)» (Носович, 1983, с. 28). Это

может свидетельствовать о меньшей употребительности этого значения по сравнению с предыдущими. Б. Гринченко же украинский глагол *бóвтати* в своем словаре определяет лишь в одном значении ‘взбалтывать’ (Грінченко, 1997, 1, с. 79), что доказывает либо полное отсутствие в украинском языке значения ‘болтать’, либо позднейшее влияние на семантику этого глагола русского языка. А она, судя по точной хронологизации, приведенной П. Я. Черных, была более поздней (отм. с 1731 г.) и вторичной.

Возникает законный вопрос: если значение ‘болтать’ появилось у русск. *болтать* поздно и его ареал не выходит дальше восточнославянского языкового пространства, то можно ли этот глагол считать праславянским?

На этот вопрос, как кажется, может ответить лишь обращение к фразеологии, особенно диалектной. Специальный анализ показывает, что исходное значение ‘двигать чем-л. из стороны в сторону, колыхать’ развивалось в лоне многочисленных словосочетаний с семантикой ‘пустословить, празднословить’. Просторечные обороты *болтать языком, молоть языком, трепать языком, чесать языком* или диалектизмы типа *ворочать языком, играть языком, щелкать языком, бить языком, лопать языком* и под. основаны на активной фразеологической модели «глагол, отражающий различные типы движения языком + язык». Такой путь образования семантики ‘болтать’ как результата свертывания подобных словосочетаний был предложен в одной из наших книг (Мокиенко, 1975, с. 61; Бирих – Мокиенко – Степанова, 2007, с. 782) и подтвержден некоторыми фразеологами, например, Р. Эккертом (2000, с. 218). Обращение к русскому диалектному материалу позволило зафиксировать многочисленные варианты этой фразеологической модели, большинство из которых отражено в нашем «Большом словаре русских поговорок» (Мокиенко – Никитина, 2013, с. 770–771): *балабонить языком, баландить языком, балабонить языком, барабанить языком, бахорить языком, бить языком, блекотать языком, бляеть языком, блудить языком, боронить языком, боруздить языком, ботать языком, брехать языком, бречать языком, брыхать языком, брызгать языком, буробить языком, валандать языком, ватлатать языком, ворошить языком, вякать языком, барабанить языком, звонить языком, колотить языком, крутить языком, лабазить языком, лазочить языком, ласкать языком, ласкотать языком, лахать языком, лебезить языком, лезготать языком, лопать языком, лопнуть (ляпать) языком, лопотать языком, лоскотать языком, лотошить языком, лупить языком, лязгать (ляскать) языком, лякать языком, ляпать языком, ляцкать языком, махать языком, мозготать языком, молотить языком, мотать языком, плести языком, салупать языком, свербить языком, сепетить языком, сербить языком, сечь языком, силипать языком, скать языком, стебать языком, стучать языком, сучить языком, талабонить языком, тараторить языком, телепать языком, терпать языком, тилькать языком, толочь языком, трекать языком, тренькать языком, тукотать языком, тыр-*

кать языком, тягать языком, хлебать (хлоботать, хломотать) языком, хлестать языком, хлоботать языком, хломать языком, хлопать языком, хрястать языком, шлепать языком, щёлкать (щелкотать) языком и др.

Здесь специально приведен почти весь ряд таких сочетаний,² ибо он доказывает не только активность этой фразеологической модели, но и реальность образования на ее основе таких употребительных в русской речи глаголов в значении 'болтать', как *балабонить*, *брехать*, *вякать*, *барабанить*, *лопотать*, *ляскать* (ср. *точить* лясы), *ляпать*, *молотить*, *молоть*, *плести*, *стебать*, *тараторить*, *трекать*, *тренькать* и под. Эта фразеологическая модель представлена, конечно, и в других славянских языках, но, правда, не со столь высокой интенсивностью; ср. блр. *баўтаць* (*трапаць*, *малоць*) *языком*, укр. *тепіпати* *язиком*, *плескати/поплескати* *язиком* (*язиками*), болг. *чеша си езика*, хорв.-серб. *mlatiti* (*mlijeti*) *jezikom*. Лексический результат конденсации таких словосочетаний и здесь близок истории русского глагола *болтать*. Процесс их образования аналогичен и одним лишь возведением их формы и семантики к общеславянскому или индоевропейскому корнеслову их этимологии не объяснить.

Роль сочетаемости лексем, особенно сочетаемости ретроспективной, идиоматической, при исследовании истории слова одним из первых в славистике осознал и объяснил Н. И. Толстой. Его доклад на варшавском международном конгрессе славистов в 1973 г., посвященный проблемам реконструкции праславянской фразеологии (Толстой, 1995, с. 383–404), вызвал широкий резонанс и во многом стимулировал славистические исследования в этом направлении (подробно об этом см.: Мокиенко, 1993). В докладе были сформулированы три основных условия реконструкции праславянской фразеологии и подчеркивалась неравноценность такой реконструкции для лексемы и фразеологизма. Чрезвычайно важно здесь акцентированное предпочтение диалектного материала литературному, которое для фразеологии намного более актуально, чем для лексики. Перспективность детализированного учета ареальных аспектов воссоздания праславянского фразеологического фонда Н. И. Толстой продемонстрировал на примере реконструкции праславянской идиомы **za čьrнь nogьtь*. Подчеркивая роль лексического и структурно-семантического варьирования фразеологизмов на славянском диалектном континиуме, ученый показал, что диахроническая преемственность имеет бóльшую специфику по сравнению с лексикой: она более динамична и полиморфна. Парадоксально, что именно жесткая фиксированность формы для фразеологии, как оказалось, является одним из верных признаков заимствованного ее характера, калькирования, в то время как широкая вариантность – достаточно надежный показатель исконности.

² Точную паспортизацию диалектных источников большинства этих выражений и ареальную картину их распространения см. (Мокиенко – Никитина, 2013, с. 770–771).

За последние полвека попытки фразеологов выработать объективную методику историко-этимологического анализа начали, наконец, приносить ощутимые результаты. Работы Б. А. Ларина, Н. И. Толстого, А. И. Федорова, Ю. А. Гвоздарева, И. Я. Лепешева, В. И. Коваля, Л. Я. Костючук, А. А. Ивченко, Ю. П. Солодуба, Р. Эккерта, В. Айсмана, А. Бириха, Л. И. Степановой и других прояснили некоторые детали процедуры такого анализа и дали убедительные расшифровки некоторых спорных этимологий (см. краткий обзор некоторых из подобных интерпретаций в: Бирих – Мокиенко – Степанова, 2007).

Строгая лингвистичность и диахроническая «поэтапность» анализа фразеологизмов – основной методологический принцип ларинского направления во фразеологии (Ларин, 1956). Разработка научной методики историко-этимологического анализа фразеологии показывает, что большей доказательностью в спорных случаях обладают не экстралингвистические (исторические, этнографические, фольклористические и т. д.) факты, а языковые аргументы, в первую очередь детализированная вариантность фразеологизмов, создающая компактные структурно-семантические модели, и последовательность расположения фразеологизмов на географической карте, их ареальная преемственность (Мокиенко, 1973, 1989). Стало ясно и то, что историко-этимологический анализ фразеологии должен принципиально отличаться от диахронического анализа лексики. Правда, до сих пор все-таки принципиальность этого отличия не в полной мере осознается лингвистами: в конкретных очерках по истории русских и других славянских фразеологизмов многие исследователи практически отождествляют историю идиомы и историю слова. Пожалуй, до сих пор это отождествление – одно из самых больших препятствий разработки объективной методики историко-этимологического анализа фразеологии.

По сравнению с лексикой и другими языковыми единицами фразеологизм единица парадоксальная. Семантически она характеризуется, по выражению Б. А. Ларина, «добавочностью смысла», семантической оттеночностью, позволяющей более точно конкретизировать самые тонкие акценты экспрессии. При этом большинство фразеологизмов в целом сохраняет свою эквивалентность слову, способно заменять его как нечленимая семантическая единица. В структурном же плане фразеологизм единица членимая, имеющая как минимум два компонента-слова.

Осознание специфичности фразеологизма по сравнению со словом, конечно, не означает пренебрежения к анализу лексики в составе фразеологизма при его этимологическом анализе. История слов нередко проливает свет на историю устойчивого словосочетания. Анализ в этом случае целесообразно направлять именно на поиски исходного значения опорного компонента.

Опираясь на опыт реконструкции праславянской фразеологии (Б. А. Ларин, Н. И. Толстой, В. В. Иванов, В. Н. Топоров, Р. Эккерт, О. Б. Ткаченко и др.) и труды фразеологов, широко сопоставляющих славянскую фразеологию

в историко-этимологическом ключе (А. Бирих, Д. Мршевич-Радович, В. И. Коваль, И. Я. Лепешев, В. Айсман, А. А. Ивченко, Л. И. Даниленко, Ж. Финк, Л. И. Степанова и др.), можно предложить возможные способы реконструкции праславянской фразеологии. При этом следует учесть, что реконструкция праславянской фразеологии по сравнению с реконструкцией праславянской лексики не может привести к созданию некоего ареально компактного «праславянского фразеологического фонда», подобного «*všeslovanské slovní zásobě*», реконструированной чешскими этимологами (Základní všeslovanská slovní zásoba, 1964) или этимологическими словарями Ф. Славского, Л. Садник и Р. Айцетмюллера и группы О. Н. Трубачева. Сложность воссоздания такого фонда заключается в двух факторах. Во-первых, при такой реконструкции воссоздается не конкретный «фразеологический корнеслов», а древняя фразеологическая модель, допускающая активное варьирование. Так, к приведенным Н. И. Толстым примерам типа болг. *познавам му и черното под ноктите* (Толстой, 1995, с. 394) Т. В. Володина приводит и белорусское *з-пад ногця хацела б дастаць* ‘любопытствовать’, которое, по ее мнению, возникло из исходного значения ‘хотел бы узнать самые мелкие подробности’ – ср. блр. *з-пад ногця выкалупываць* ‘доставать, добывать с трудом’ и польск. *z pod pazury wydobyć* ‘вырвать тайну из кого-л.’ (с пометой «выражение из Литвы»), укр. *як з-під нігтя виковирює* ‘неохотно рассказывает что-л.’, блр. *у яго с-пад ногця гразі ня дастаняш* ‘о скупом’ (Валодзіна, 2016, с. 19) и под.

Во-вторых, практически каждая такая праславянская фразеологическая модель может оказаться либо ареально уже общеславянского языкового пространства, либо и достаточно часто гораздо шире его. Характерно в этом плане, что реконструированный Н. И. Толстым праславянский фразеологизм **za čěrnъ nogъty* обнаружился не только в германских [ср. нем. *nicht das Schwarze unter dem (unterm) Nagel* (ugs.; *überhaupt nichts*): *sie gönnt mir nicht das Schwarze unterm Nagel*], но и в тюркских языках. Показательно, что чем глубже погружается какой-либо исследователь в межславянское и межъевропейское сопоставление того или иного фразеологизма, тем шире оказывается ареал его распространения.

Характерна в этом отношении этимологическая проекция русского оборота *через пень-колоду*, к истории которого неоднократно обращался Р. Эккерт (Eckert, 1987, с. 203–224; Эккерт, 1990, с. 11–13; Eckert, 1991, с. 65–100; Eckert, 1993; Eckert, 1998). Исходное значение парного сочетания *пень-колода* было им реконструировано как ‘неудобная, необработанная лесная земля с пнями и колодами, предназначенная для подсечно-огневого земледелия’. В фольклоре же *пень-колода*, *гнилая пень-колода* характеризует и человека, старого и нелюбимого мужа, что связано с древним мифологическим представлением – отождествлением колоды (лтш. *blūķis*, лит. *blūkas, tābalas*) со стариком, олицетворяющим старый год у балтов и славян. Эти факты позволяют расшифровать

оборот *через пень-колоду* как 'идти через неудобное, необработанное поле с кочками, колодами и пнями'. Такие лексические варианты этого восточнославянско-балтийского выражения, в свою очередь, стали основой для реконструированного М. Яндой (Janda, 1997) индоевропейского выражения «камень и палка» (нем. *Stock und Stein*). Некоторые славянские языки отражают общий для индоевропейского пространства компонентный состав этого оборота: болг. *дърво и камък, бѣхтя се о дърво и о камък, от дърво, от камък, търся нешто под дърво и камък, барав под дрво и под камен*; макед. *дрво и камен да седит, пука дрво и камен, барав под дрво и камен*; хорв.-серб. *drvlje i kamenje, baciti na koga drvlje i kamenje, oboriti drvljem i kamenjem, drvo i kamen, kam i drvo; kamen, kamen, drvo, drvo*; др.-русс. *пень и колода, дати пень (пнь) и колода*; русск. *пень и колода, пень-колода, валить через пень-колоду, дубье-колодые, завалить дорогу дубьем-колодыем, корч колода и др.*; блр. *валіць цераз пень калоду*; укр. *через пень-колоду (пень колоду) валити, через пень, через колоду валити, через пень та колодою, колодку через пень валити, аби пень через колоду, (львов.) без пень колоди валити*; чеш. *aniž z každého dřeva neb kamene obraz*, др.-польск. *drzewo a kamienie*. Эти варианты свидетельствуют о том, что Р. Эккерт, по мнению М. Янды, несколько переоценил мифологическую языческую семантику «колоды и пня» и их охранительно-магическую функцию в древнерусских текстах типа: «Полагаше хлѣбъ на кладѣ и на пни, и медвѣди ядаше», «Покажися мой скот всякому зверю черному, и серому, и рыскуну пнем да колодою».

Выражения типа нем. *Stock und Stein* и русск. *пень-колода*, по интерпретации М. Янды, генетически связаны с удаленными во времени и пространстве языками и культурами: от иранцев, тохарцев и хеттов на Востоке до кельтского Запада или славянского Севера. На основе скрупулезного межъязыкового сопоставления им реконструирована праиндоевропейская форма выражения о «дереве и камне» **druh₂ & *peruōr*, которая, в свою очередь, сопоставляется с реконструированным (по материалам таких древних семито-хамитских языков, как иврит, арамейский, угаритский, аккадско-ассирийский и южноарабский катабанский) прасемитским фразеологизмом **'dw 'bn ('idu ʕa 'abnu)* 'дерево и камень'. Различные варианты-реликты этого древнейшего устойчивого словосочетания исследователь фиксирует во множестве индоевропейских языков: праиндоевропейском и праиранском, тохарском, хеттском, древнеиндийском, авестийском, древнегреческом, албанском, кельтском, в романских языках (напр., латинском, испанском), в германских языках (напр., немецком, древнеисландском, древнефризском, готском, английском, датском и др.), славянских (церковнославянском, болгарском, македонском, сербско-хорватском, чешском, древнепольском, польском, древнерусском, русском, белорусском, украинском и др.), балтийских (в литовском и латышском) и др.

Прерывность «мегаареала» и семантические детали дают М. Янде возможность достаточно объективно отделить генетическое от типологического.

Так, взаимосвязь япон. *bokuseki* («дерево и камень») ‘неодушевленная природа’, так же как и вышеприведенные парные обороты из семито-хамитских языков, квалифицируются как возникшие, вероятно, независимо друг от друга. Символика «дерева» и «камня» как праисторических природных субстанций раскрывается М. Яндой во множестве языковых параллелей оборота, что дает возможности нового, корректного прочтения «темных мест» в разноязычных текстах или их переводах (Гомер, Еврипид, персидский эпос «Шахнаме», авестийские памятники или курдские диалектные записи). Оборот «дерево и камень» неоднократно встречается и в Библии, но в индоевропейских языках не является, тем не менее, заимствованием из нее. Как древнейший фразеологический реликт каменного века он относится, по-видимому, к генетически «интергрупповой» (resp. ностратической) языковой изоглоссе (Janda, 1997; Mokienko, 2002).

Примерно так же «уходит» в непредсказуемое межъязыковое пространство фразеологизм *птичье молоко*. Оно вросло в русский фольклор, став в нем народным символом сказочного изобилия. Поэтому некоторые русисты (Гужанов, 1979, с. 21) считают его собственно русским, национально маркированным, приводя такие поговорки, как *в Москве все найдешь, кроме птичьего молока*. Другие относят его к праславянскому фразеологическому фонду (Василев, 1970, с. 347). Расширение сопоставительной «дальнобойности» этого выражения показывает, что это интернациональный оборот, известный славянам, грекам, испанцам, итальянцам, татарам, туркменам, венграм и многим другим. Широко распространено было это выражение и в древнем мире: у римлян куриное молоко было символом благосостояния, а в комедии Аристофана (ок. 466–385 гг. до н. э.) «Птицы» герои бахвалятся, что птичьего молока у них хоть отбавляй. Это древняя универсалия, своеобразный древний сюжет, известный не только всем индоевропейским языкам, но и финно-угорским, семито-хамитским и др. (Gerhardt, 1975).

Практически во всех славянских языках это выражение широко представлено; ср. блр. *птушынае малако, птушынага малака не хватаць*, укр. [*тільки*] *пташиного молока не вистачає (бракує)*, болг. *птиче мляко*, хорв.-серб. *imati i ptičjeg mlijeka, nemati samo ptičjeg mlijeka* и др. Доказать, что этот оборот в каком-либо из современных языков заимствование из другого, практически невозможно (Мокиенко, 1986, с. 20–21), тем более, что долгая жизнь в русском и славянском фольклоре и народной речи оставила и сугубо национальные отметины на этом древнем выражении. Невозможно уже и потому, что оно зафиксировано не только в литературных языках, но и в диалектах в самых разных вариантах, что свидетельствует об исконности идиомы. Так, в русских народных говорах давно записаны обороты смол. *птушійчыё молоко*, где *птушачий* ‘птичий’ (СРНГ, 33, с. 103), пск. *гусячыё молоко* ‘вода’ (СПП, 2001, с. 53; ПОС, 18, с. 332–333), печор. *курицыно молоко; только курицыного молока не*

хватает у кого 'о том, что у кого-л. есть все, о чем только можно мечтать' (Ставшина, 2008, 1, 375), арх. *утиное молоко* 'об отсутствии молока у коровы' (СРГК, 6, с. 650; СРНГ, 48, с. 160), волог., кар. *утичьє молоко* 'о чае (в случае отсутствия молока)' (СРГК, 6, с. 651) и даже арх. *тараканье молоко* в неясном значении (СРНГ, 43, с. 273). Русский оборот, подобно серб. *има и птичјег (девојачког) млека* (букв. 'у него есть птичьє, девичьє молоко') 'у него имеется все в изобилии', отражает и мифологические представления о птичьем и девичьем молоке как волшебной субстанции, которую птицы приносят из райского источника. Это «райское молоко» всего лишь овеществленная вечная мечта человека приблизиться к раю и к самому Богу. Вера в осуществление этой мечты измеряется силой стремления к ней (Мршевић-Радовић, 2002, с. 145–148). Следовательно, при всей ширине индоевропейского и даже ностратического ареала этот оборот вполне можно зачислить и в праславянские фразеологизмы.

Отстаивая тезис о принципиальной возможности не относить к праславянской фразеологии такие обороты, которые имеют жестко замкнутый славянский ареал, следует признать, что они могут быть как значительно шире узко славянских пространственных проекций, так и достаточно уже их. Причем в первом случае, как мы видели, ареал может быть чрезвычайно широким, доходящим до ностратического и шире, но может ограничиваться и фразеологическими схождениями славянских фразеологизмов лишь с одной или несколькими из групп индоевропейской общности.

Показателем, как кажется, в этом отношении русский фразеологизм *пукать (сажать на крышу) красного петуха кому* 'поджигать что-л., устраивать пожар'. Его также некоторые русисты считают собственно русским. Одни возводят его к языку русских разбойников (Чернышев, 1970, с. 166–167). Другие к волжскому преданию о Степане Разине, который в отместку своему отцу привязал к хвосту любимого отцовского красного петуха охапку пакли и льна и поджег ее (Гвоздарев, 1982, с. 59). Третьи полагают, что выражение – результат эллиптирования русской загадки о пожаре, имеющей структуру пословицы, *Красный кочеток по нашестке бежит* (Бахшиева, 2001, с. 268–269).

Достаточно, однако, заглянуть в славянские словари, чтобы обнаружить общеславянский ареал выражения о красном петухе-пожаре в разных вариантах, напр.: укр. *пукати/пукіти [червоного] півня* (ФСУМ, 2, с. 721); блр. *пукцаць/пукціць (падпукцаць) [чырвонага] пёўня (невуна) каму* (Лепешаў, 1993, 2, с. 234); польск. *puścić czerwonego koguta komu* (НКР, 2, с. 99), *czerwony kur, puścić kura komu* (WSF, с. 840); чеш. *červený kohout, posadit (hodit) komu červeného kohouta [na střechnu]* (Mokienko – Wurm, 2002, с. 234); в.-луж. *čerwjneho kapona (ptaka) na třěchu sadzić*; серб.-хорв. *puštati/pustiti crvenoga pijetla [na krov (pod krov)]* (Matešić, 1982, с. 466–467); словен. *rdeči petelin, spustiti rdečega petelina, petelin pleše po strehi* 'поджечь', *ukrotiti rdečega petelina* 'потушить пожар' (Keber, 2011, с. 692) и под. Легко найти и весьма активную

фразеологическую параллель в германских языках: нем. *j-m den roten Hahn aufs Dach setzen*; англ. *red cock; the red cock will crow in his house* ‘ему пустят красного петуха», подожгут’ (АРФС, с. 159). Эти параллели как ареально, так и хронологически позволяют полностью отвергнуть все версии об исконно русском происхождении оборота: так, нем. *das her im einen rotten hann aufsetzen wolde* было зафиксировано уже в 1560 г.

Л. Рёрих, обстоятельно анализирующий различные историко-этимологические расшифровки немецкого выражения, приводит и французский оборот *faire chanter le coq rouge* с тем же значением (Röhrich, 1991, 2, с. 625), однако, в самых полных собраниях французской фразеологии – где фиксируется сравнение *rouge comme un coq* ‘красный как петух (от гнева, ярости и т. п.)’, зафиксированное с 1372 г. (Rey – Chantreau, 1997, с. 238–239; ФРФС, с. 943–944), – оно не встретилось и, видимо, является периферийным или заимствованным. Распространено же оно не менее активно, чем в германских, и в балтийских языках в том же значении: лит. *raudonas gaidys* ‘красный петух’, *raudoną gaidį paleisti, raudoną gaidį patupdyti (pakelti) ant stogo* [‘посадить (поднять) красного петуха на крышу’] (FŽ, с. 176–177); лтш. *sarkans gailis, palaist sarkano gaili, ielaist jumtā sarkano gaili* ‘впустить на крыше красного петуха’ (LFV, с. 327–329).

Выражение *пустить красного петуха* восходит к древней языческой символике огня и культу богов-громовержцев и известно как в славянских, так и в балтийских и германских языках. *Красный петух* был у этих народов символом божества огня и солнца, и они приносили красных петухов в жертву этому божеству: германцы громовержцу Тору, славяне Перуну или Сварогу, богу солнца и света. Известны и поверья, согласно которым во время грозы вместе с молнией на землю спрыгивает красный петух, который поджигает дома. Солярный культ петуха и его связь с молнией нашли отражение и в материальной культуре: жестяными фигурками петуха издавна украшали крыши домов и храмов, чтобы предохранить их от попадания молнии. По суеверным представлениям, петух обладает магической силой, его пение отгоняет злых духов (Максимов, 1955, с. 338; Мокиенко, 1986, с. 160–161; СД, 4, с. 28–29 и др.).

Как и русские фразеологи, историки немецкого языка по-разному объясняют происхождение фразеологизмов *einem den roten Hahn aufs Dach setzen, der rote Hahn kräht auf dem Dach* и под. Здесь также нередко повторяются народно-этимологические толкования. Так, одно из них воспроизводит петербургский немец М. И. Михельсон в своем паремиологическом собрании «Русская мысль и речь»: В Вюрцбурге есть дом под названием «zum rothen Hahn». На крышу дома, стоявшего на его месте ранее, посадили красного петуха, а дом подожгли (1560 г.). Петух перелетал на соседние крыши, которые тоже загорались (Михельсон, 1903, 1, с. 468). Как видим, и здесь стремление предельно конкретно «национализировать» этот оборот, как и у русистов, атрибутирующих его к легенде о Стеньке Разине.

Л. Рёрих, приводящий [вслед за Г. Прёле (H. Pröhle)] и эту народно-этимологическую легенду о немецком «красном петухе» в Вюрцбурге, обстоятельно излагает и несколько других (Röhrich, 1991, 2, с. 625–626). Например, Ф. Клуге (F. Kluge) связывает поговорку с «*einem Gaunerzinken (Gaunerzeichen)...*, einem mit Röteln gezeichneten Hahn, der Brandstiftung bedeutet habe». Ф. Зайлер (F. Seiler) опровергает это объяснение: «... Mir scheint diese Erklärung nicht wahrscheinlich. Schon daß die Gauner eine beabsichtigte Brandstiftung vorher durch Anzeichnen eines roten Hahnes kundgetan haben sollen, ist zweckwidrig. Außerdem wird dadurch das Dach nicht erklärt» (Seiler, 1922, с. 245). Резюмируя это объяснение и в сущности принимая его, Л. Рёрих замечает: «weil die Gauner eine beabsichtigte Brandstiftung doch nicht vorher kundgetan haben würden; außerdem werde das ‚aufs Dach‘ nicht erklärt» (Röhrich, 1991, 2, с. 625). Э. Штемплингер (E. Stemplinger) возводит выражение к обычаям германцев (как и древних греков) использовать солярную символику петуха как своеобразный оберег против пожаров. Сам Л. Рёрих выдвигает свою собственную гипотезу о происхождении оборота: «Gegenüber diesen Erklärungsversuchen bietet sich auch noch ein anderer Aspekt an. Neben dem Niederbrennen als kriegerische Maßnahme oder als spontane Haßäußerung war die sog. Brandwüstung als ›Totalwüstung‹ ein mittelalterliches Rechtsinstrument gegen Friedlose, deren Haus und Habe zerstört wurden. Da die Häuser früher mit dem leicht entflammaren Stroh oder Schilf gedeckt waren, ist es naheliegend, daß man dabei kurzerhand brennende Fackeln „aufs Dach“ warf, „steckte“ oder „setzte“. Der rote Hahn wäre dann eine auf Bildähnlichkeit beruhende euphemistische Umschreibung des wegen der häufigen Brände besonders gefürchteten Feuers. Wohl wegen der Brandgefahr wählte man später anstelle des Niederbrennens das arbeitsaufwendigere, aber ungefährlichere Niederreißen» (указ. соч., с. 626). Такое метафорическое и символическое объяснение, как видим, принимается и нами. Главное же, сопоставительный и историко-этимологический анализ таких выражений в славянских, балтийских и германских языках позволяет считать их исконными, а следовательно, отнести к праславянской фразеологии с более широкой индоевропейской арельной «дальнобойностью».

Выход за пределы «чисто» славянского ареала, следовательно, не препятствует причислению того или иного фразеологизма к праславянским. Собственно, в этом отношении праславянская фразеология не отличается от праславянской лексики, часто имеющей балтийские, германские, романские и другие индоевропейские проекции.

Такой же подход, позволяющий не требовать строго очерченного общеславянского ареала при реконструкциях праславянской фразеологии, применим и к праславянским «регионализмам», т. е. выражениям, зафиксированным не четко очерченной славянской территорией, но известной не всем славянским языкам. Этимологи, реконструирующие праславянский лексикон, именно

так подходят к проблеме праславянских лексических диалектизм. «Наш словарь должен создать основу для разработки диалектной дифференциации праславянского языка в лексикологическом и словообразовательном ракурсе, – подчеркивает Ф. Славский в предисловии к «Праславянскому словарю». – Из уже готовых 900 словарных статей на буквы А и В около 400 мы признаем явными диалектизмами. Среди них мы выделяем свыше 170 немотивированных слов. Этот материал, с одной стороны, разграничивает север Славии от юга, а с другой стороны указывает на связь южнославянских и восточнославянских языков, а также западно- и южнославянских. Слабее проявляется лексическое отличие западной, южной и восточной групп» (SP, 1, с. 10). Ареальная картина праславянской фразеологии также пестрит межславянскими соответствиями разного ареального типа, что убедительно продемонстрировал А. А. Ивченко, сопоставивший украинскую фразеологию со славянской на основе детализированного диалектного материала (Ивченко, 1996).

Задачу такого ареального описания с целью выявления праславянских регионализмов еще предстоит решать, ибо труды по фразеологической ареалогии пока еще единичны; ср. докторскую диссертацию В. И. Лавера (1992). Но уже сейчас благодаря трудам фразеологов-славистов можно выделить отдельные межславянские компактные ареальные зоны, имеющие, по-видимому, праславянский характер. Одна из них – зона восточнославянско-польских фразеологических схождений, нередко имеющих выход и в балтийский языковой ареал. Последовательный сопоставительный анализ с привлечением диалектного материала выявляет немало общего, которое можно интерпретировать как праславянское наследие. При этом реконструированная общность не значит буквального соответствия, а подчиняется закономерности структурно-семантического моделирования, т. е. вариативности компонентного состава в разных языках при сохранении структурного и семантического тождества (Мокиенко, 1989). Приведем типичные примеры таких схождений.

Русск. *бить баклѹши* ‘бездельничать, праздно проводить время, заниматься пустяковым делом; шататься без дела’; блр. *бібікі біць, шлынды біць, брынды біць, байды біць*, туров. *биндзікі біць, бінды біць*; укр. *ба́йдикі (ба́йди) бити, багла́і бити, гандри бити*, винницк. *бабки збивати*, закарп. *ковті бити, бренки бити, гоцы бити, фіглі бити, квочки бити*; польск. *zbijać bałki*; лит. *dinderį (dindas, pimpatrus) mušti*.

Русск. *ни Богу свечка, ни черту кочерга* ‘ни на что не пригодный, бесполезный человек’; блр. *ні Богу свеча, ні чорту ражон; ні Богу свечка, ні чорту галавешка; ні свечка ні вожгаг*; укр. *ні Богові свічка, ні чортові кочерга; ні Богові свічка, ні чортові ладан; ні Богу (Богові) свічку, ні чортові угарка (огарок); ні (ані) Богові (Богу) свічка, ні (ані) чортові (чорту) ожог (гожуг, ожуг, ожув); ні Богові свічка, ні чортові (лукавому) дудка; ні Богові свічка, ні лукавому ладан; ні Богові свічка, ні чортові головешка; ні Богові свічка, ні чортові каганець; ні*

Богові свічка, ні дідькові огарок; ні к Богу свічка, ні к дідьку ожига; ні Богові свічка, ні чортові коцюба; польск. *ani Bogu świeczki, ni diablu ożoga (ożeg)*; лит. *nei dievui žvakė, nei velniui šakė*. Ср. чеш. (диал.) *i Bohu svičku i čertu oharek*.

Русск. *ни кола ни двора у кого* ‘совсем ничего нет у кого-л. (о крайней бедности, нищете)’; блр. *ні кала ні двара, ні хати ні лапаты, ні вала ні кала*; укр. *ні кола ні двора, ні плуга ні ролі*; польск. *ni kolka ni snopka*; в.-луж. *ani pólka ani zahrodki*; лит. *nei kuolui vietos nėra* (букв. ‘и колу места нет’), *nei kuolo nėra tvoroje* (букв. ‘и кола нет в заборе’).

Русск. *дать дуба* ‘умереть’; блр. *даць дуба*, укр. *дати дуба* ‘то же’; польск. *dać (zrobić) dęba* ‘убежать’.

Русск. *класть/положить зубы на полку* ‘испытывая нужду, ограничивать себя в самом необходимом; голодать; переходит из-за отсутствия материальных средств на полуголодное существование’; блр. *зубы на паліцу класці, палажыць зубкі на градкі*; укр. *покласти (скласти) зуби на полицю, покласти зуби на мисник*, (диал.) *закинути зуби на комин*; польск. *zęby na grzędę założyć, zęby na policę położyć, założyć zęby na kolek, powiesić zęby na kolku, wbić zęby w ścianę*; в.-луж. *zuby sušić*; хорв.-серб. *metnuti (objesiti) zube o klin, staviti (metnuti) zube na policu*; лит. *dantis padėti/sudėti ant lentynos* (букв. ‘зубы положить на полку’), *dantis pakabinti ant durų (į balkį, į gembę, ant sienos)* [букв. ‘зубы развесить на дверях (на балке, на крючке, на вешалке, прибитой к стене, на стене)’], *dantis pakabinti ant pečiaus* (букв. ‘зубы повесить на печи’); лтш. *kārt/pakārt zobus vadzīt* (букв. ‘вешать зубы на крюк’).

Как показывает детализированный историко-этимологический анализ этих славянских фразеологизмов, они имеют и разный диапазон варьирования, и не всегда достаточно древнюю хронологическую фиксацию, и либо более широкие, либо более узкие ареальные очертания. Тем не менее, их региональный общеславянский характер (нередко смыкающийся с балтийским) очерчивается достаточно определенно.

После такой констатации, конечно, остается еще один принципиально важный вопрос: такого рода фразеологическая общность задана генетически либо типологически? Диалектический ответ на этот вопрос мы попытались дать на киевском IX Международном съезде славистов в 1983 г. (Мокиенко, 1983), демонстрируя восточнославянские варианты структурно-семантической модели «формулы отказа жениху» на материале украинского фразеологизма *дати гарбуза*. Влияние культурологических факторов на распространение этого выражения, связанного со средиземноморским ареалом (напр., исп. *dar una calabaza, dar calabazas*), в белорусских, русских и польских диалектах могло быть позднейшим, а не исконно генетическим. Показательна в этом отношении и судьба русских народных выражений *андроны едут* ‘об абсолютной чепухе, белиберде, сказанной кем-л.’ и *подпускать андроны* ‘рассказывать небылицы, лгать’, имеющих реальное продолжение в блр. *плесці андроны*, укр. *плести ан-*

дрони, плести мандрони, польск. *pleść (prawić, gadać, mówić) androny*. Прийдя в русский язык из польск. *androny* ‘шутки, рассказы, вздор’, куда оно, в свою очередь, попало из средневековой латыни, это слово стало основой фразеологизма благодаря культурному воздействию и претерпело омонимические трансформации (Николаева – Николаев, 1996, с. 503–508). Его восточнославянско-польский ареал при этом сохраняет очертания отмеченных выше общеславянских фразеологических регионализмов.

Как видим, реконструкция праславянской фразеологии возможна, несмотря на весьма широкий ареальный диапазон реконструированных устойчивых оборотов и вариантное многообразие структурно-семантических моделей, по которым они образованы. Лингвокультурологической основой такой реконструкции при этом становятся монументальные словари – «Славянские древности» (под ред. Н. И. Толстого и С. М. Толстой; СД) и «Słownik stereotypów i symboli ludowych» (Bartmiński, 1996, 1999). Важным инструментарием этой реконструкции являются и семиотические конструкты в духе тех, которые были предложены Вяч. Вс. Ивановым и В. Н. Топоровым, т. е. выделенные ими оппозиции, значимые для общеславянской культуры: «Левый – правый», «Женский – мужской», «Младший – старший», «Нижний – верхний», «Западный – восточный», «Северный – южный», «Черный – красный (белый)», «Нижний – верхний», «Болезнь – здоровье», «Тьма – свет», «Луна – солнце», «Земля – небо», «Лес – поле», «Море – суша», «Смерть – жизнь» (Иванов – Топоров, 1974). Позднее Т. В. Цивьян (1990, 2016) расширила число таких основных оппозиций.

Н. И. Толстой не только сформулировал сами принципы историко-этимологического анализа славянской фразеологии, но и дал яркие конкретные образцы такого анализа, где фразеологический материал становится своеобразной «материальной» кладовой, в которой консервировались многие лингвистические и экстралингвистические факты. Эта область языковедения интересовала его прежде всего (по его выражению) «sub specie этнографии» (Толстой, 1995, с. 373–382). При этом взаимодействие этнографического и лингвистического материала развивается в двух направлениях. «Первый процесс – это превращение обряда или обрядового текста (как вербального, так и акционального) в слово (словосочетание, предложение), равно как и превращение народного словесного произведения или фольклорного вербального текста в слово (словосочетание, предложение), второй – превращение слова в обрядовый текст (ритуал, верование, представление), равно как и слова в вербальный текст, небольшое фольклорное произведение» (указ. соч., с. 376).

Собственно, взаимодействие слова, словосочетания и текста и, наоборот, текста, словосочетания и слова является генератором возникновения фразеологизмов и их динамики. А раз это так, то реконструкция праславянского (resp. праиндоевропейского) корнеслова так или иначе связана с реконструкцией словосочетаний и текстов. Не случайно один из основателей сравнительно-истори-

ческого языкознания Август Шлейхер, реконструируя праиндоевропейский (resp. праиндogerманский) язык, не удовольствовался реконструкцией фонетики, грамматики и лексики, а предложил воссоздать целостный текст на этом языке – знаменитую басню Шлейхера «Овца и кони», сочиненную им в 1868 г.:

Avis akvāsas ka³

Avis, jasmin varnā na ā ast, dadarka akvams, tam, vāgham garum vaghantam, tam, bhāram magham, tam, manum āku bharantam. Avis akvabhjams ā vavakat: kard aghnutai mai vidanti manum akvams agantam. Akvāsas ā vavakant: krudhi avai, kard aghnutai vividvant-svas: manus patis varnām avisāms karnauti svabhjam gharmam vastram avibhjams ka varnā na asti. Tat kukruvants avis agram ā bhugat.

Овца в басне сожалеет, что человек эксплуатирует труд коней, везущих повозку. Но кони возражают овце, замечая, что человек эксплуатирует ее еще сильнее, ибо стрижет с нее шерсть.

Басня, как известно, вызвала и вызывает много подражаний и переделок в свете новых данных о праиндоевропейском языке, став своеобразным полигоном для демонстрации достижений сравнительно-исторического метода в языкознании. Выяснилось, что в басню теперь можно внести культурологические коррективы: ведь во времена праиндоевропейцев овец не могли стричь, их шерсть выщипывали, ибо ножницы были изобретены значительно позже, 1–1,5 тысячелетий спустя после распада праязыка. И тем не менее, басня продолжает вдохновлять сторонников индоевропейских реконструкций. Недавно, в 2007 г., эта басня была «переведена» и на праславянский язык по его реконструированному состоянию около 500 г. н. э. [версия К. Килеса (C. Quiles)]:

Ovīs esvū-če⁴

Ovīs, česo vlīna ne jazīt, esva speset, inū žarūō vozū vėzōtē, inū-če meža borū, inū-če žmonū asū bėrōtē. Ovīs nū ésvomū vjučėt: «Srīd áznutē mě, esvū ágōtū virū vídėti». Esva tu vjučōt: «Sludī, ove! srīd áznutē ěsmí vídētmū: ner, podīs, óvjemī-rī vlīnō sėbi germū vestrū črīnjuī». Óvjemī-če vlīna ne jazītī. To sėsluvū ovīs agrū bugīt.

Понятно, что реконструкция басенного текста А. Шлейхером и его последователями – лишь смелый эксперимент, основанный на закономерностях, выведенных на основе сопоставления многих индоевропейских языков. Значимость славянских языков для этой реконструкции несомненна, ибо хорошо из-

³ Режим доступа: https://de.wikipedia.org/wiki/Indogermanische_Fabel. Дата обращения: 12.04.2019.

⁴ Режим доступа: <http://www.balto-slavica.org/forum/index.php?showtopic=20646>. Дата обращения: 12.04.2019.

вестно, что студент А. Шлейхер, обучаясь в Пражском (ныне Карловом) университете, посещал лекции Ф. Л. Челаковского по языкознанию и даже скопировал рисунок индоевропейского языкового древа, представленного им. Благодаря чешскому слависту он увлекся изучением славянских и балтийских языков и их фольклором. Можно предположить, что А. Шлейхер смог бы понять «перевод» своей басни с праиндоевропейского на праславянский язык, сделанный спустя 139 лет, гораздо лучше, чем современные слависты. Тем не менее, этот текст так и остается экспериментальной реконструкцией, как и фонетика, грамматика и лексика всех праязыков.

Исходя из этого и можно, как кажется, дать ответ на вопрос, вынесенный в название нашей статьи: Праславянская фразеология – не миф и не реальность, а языковой и лингвокультурологический конструкт, получаемый путем структурно-семантического моделирования. То есть реконструкция, опирающаяся на достижения сравнительно-исторической фразеологии славянских языков. И задача славистов – вносить в эту реконструкцию такие доказательные коррективы, чтобы фразеологические мифы становились все более и более близкими к праславянской реальности.

Литература*

АНДРИАНОВА, Дарья Витальевна: Устойчивые парные сочетания в чешском и русском языках (лингвистический анализ). Автореферат диссертации кандидата филологических наук. Санкт-Петербург 2013. 23 с.

БАХШИЕВА, Фидан Сурад-гъзы: Адекватность определенной части паремий с фразеологическими единицами. In: Филологический сборник. Материалы международной научной конференции, посвященной 80-летию со дня рождения проф. М. Т. Тагиева. Ред. Ф. Г. Гусейнов. Баку: Бакинский славянский университет 2011, с. 264 – 275.

БИРИХ, Александр Карлович – МОКИЕНКО, Валерий Михайлович – СТЕПАНОВА, Людмила Ивановна: Русская фразеология. Историко-этимологический словарь. Около 6000 фразеологизмов. Москва: Астрель – АСТ – Люкс 2007. 928 с.

ВАЛОДЗИНА, Тацяна Васільеўна: Славянскія касмаганічныя легенды і фразеалогія: уплывы ці супадзенні. In: Славянская фразеология в синхронии и диахронии. Сборник научных статей. Основан в 2011 году. Выпуск 3. Гомель: Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины 2016, с. 18 – 21.

ВАСИЛЕВ, Хр.: Към славянската фразеология: *от птиче мляко*. In: Български език, 1970, т. 20, кн. 4, с. 347 – 348.

ГАМКРЕЛИДЗЕ, Тамаз Валерианович – ИВАНОВ, Вячеслав Всеволодович: Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. С предисловием Р. О. Якобсона. Т. 1–2. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета 1984.

* Pozn. red.: V príspevku neuvádzame bibliografické jednotky a odkazy podľa úzu Jazykovedného časopisu. Rešpektujeme normu, ktorú uplatnili autori štúdie.

ГВОЗДАРЕВ, Юрий Анатольевич: Пусть связь речений далека... Очерки по русской фразеологии. Ростов-на-Дону: Ростовское книжное издательство 1982. 208 с.

ГРИНЧЕНКО, Борис Дмитриевич: Словарь української мови. Тт. 1–4. Київ 1907–1909. – Репринтное изд. Київ: Лексикон 1996.

ГУЖАНОВ, Сергей Иванович: Порядок слов в адъективно-субстантивных фразах современного русского литературного языка. Автореферат кандидатской диссертации. Ростов-на-Дону 1979. 17 с.

ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич: Основы славянской филологии. Т. 1–2. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 2011.

ИВАНОВ, Вячеслав Всеволодович: Индоевропейские корни в клинописном хеттском языке и особенности их структуры. Дисс., машинопись. Москва 1955 (цит. по: Фасмер, т. 3, с. 320).

ИВАНОВ, Вячеслав Всеволодович – ТОПОРОВ, Владимир Николаевич: Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов. Москва: Наука 1974. 342 с.

ИВЧЕНКО, Анатолий Олександрович: Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. Харків: Око 1996. 158 с.

КАЗАНСКИЙ, Николай Николаевич: Диалект, просторечие и языковой вкус. In: Verba magistro. Сборник научных статей памяти профессора Александра Сергеевича Герда. Отв. ред. А. Х. Гирфанова – С. А. Мызников. Санкт-Петербург: Нестор-История 2016, с. 190 – 206.

ЛАВЕР, Василий Иванович: Фраземика украинских диалектов карпатского региона. Автореферат диссертации доктора филологических наук. Киев 1992. 50 с.

ЛАРИН, Борис Александрович: Очерки по фразеологии. In: Ученые записки Ленинградского университета, 1956, № 198 (Серия филологических наук, вып. 24), с. 200 – 225. – То же: ЛАРИН, Борис Александрович: История русского языка и общее языкознание (избранные работы). Москва: Просвещение 1977, с. 125 – 149.

ЛЕПЕШАЎ, Иван Якаўлевіч: Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 1–2. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя 1993.

МАКСИМОВ, Сергей Васильевич: Крылатые слова. 2-е изд. Москва: Государственное издательство художественной литературы 1955. 447 с.

МЕРКУРЬЕВ, Иван Севастьянович: Пословицы и поговорки Поморья. Санкт-Петербург: Ленинградский государственный областной университет 1997. 154 с.

МИХЕЛЬСОН, Моисей Ильич: Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний. Т. 1–2. Санкт-Петербург 1903–1905.

МОКИЕНКО, Валерий Михайлович: Семантическая конденсация и групповой анализ лексики (славянская географическая терминология). In: Вестник Ленинградского университета, 1968, серия 2 (История, языкознание, литературоведение), вып. 3, с. 117 – 125.

МОКИЕНКО, Валерий Михайлович: Историческая фразеология: этнография или лингвистика? In: Вопросы языкознания, 1973, № 2, с. 21 – 34.

МОКИЕНКО, Валерий Михайлович: В глубь поговорки. Москва: Просвещение 1975. 174 с. – 7-е изд. Санкт-Петербург: Авалонъ – Азбука-классика 2010. 170 с.

МОКИЕНКО, Валерий Михайлович: Проблемы ареального описания восточнославянской фразеологии. In: Сравнительно-типологические исследования славянских

языков и литератур. К IX Международному съезду славистов. Сборник статей. Ленинград: Издательство Ленинградского университета 1983, с. 40 – 53.

МОКИЕНКО, Валерий Михайлович: Образы русской речи. Ленинград: Издательство Ленинградского университета 1986. 278 с.

МОКИЕНКО, Валерий Михайлович: Славянская фразеология. 2-е изд., испр. и доп. Москва: «Высшая школа» 1989. 287 с.

МОКИЕНКО, Валерий Михайлович: Принципы этимологического анализа фразеологии. In: *Philologia slavica*. К 70-летию академика Н. И. Толстого. Москва: Наука 1993, с. 346 – 353.

МОКИЕНКО, Валерий Михайлович: Из славянских фразеологических реконструкций (вост.-зап. славянск. *[a]ni vь zpbъ). In: Слово и культура. Памяти Никиты Ильича Толстого. Т. 1. Москва: Индрик 1998, с. 161 – 181.

МОКИЕНКО, Валерий Михайлович: Исследование классического профиля [рец. на (Janda, 1997)]. In: ЯЛИК (Язык, литература, история, культура), № 51, июнь 2002, с. 18 – 20.

МОКИЕНКО, Валерий Михайлович: Семантическая концепция Б. А. Ларина и историко-этимологическая реконструкция фразеологии. In: Актуальные проблемы вербальной коммуникации: язык и общество. Сборник научных трудов, посвященный 110-летию со дня рождения Б. А. Ларина. Под общей редакцией Л. А. Кудрявцевой. Киев: Киевский национальный университет им. Т. Шевченко 2004, с. 459 – 470.

МОКИЕНКО, Валерий Михайлович – НИКИТИНА, Татьяна Геннадьевна: Большой словарь русских поговорок. Более 40 000 образных выражений. Под общей редакцией проф. В. М. Мокиенко. Москва: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп» 2013. 784 с.

МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана: Фразеологија – огледало српског народног књижевног језика. In: Научни састанак слависта у Вукове дане. 30/1. Реферати и саопштења. (30. научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, Нови Сад, 12–17. 9. 2000.) Београд: Међународни славистички центар 2002, с. 139 – 148.

НИКОЛАЕВА, Елена Каировна – НИКОЛАЕВ, Сергей Иванович: «Андроны едут» (историко-этимологический этюд). In: *Slavia Orientalis*, 1996, t. XLV, № 4, с. 503 – 508.

НАСОВИЧ, Иван Иванович: Слоўнік беларускай мовы (перепечатка 1-го изд. 1870 г.). Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя 1983. 792 с.

ПОТЕБНЯ, Александр Афанасьевич: Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка. Харьков 1894. 162 с.

ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, Александр Григорьевич. Этимологический словарь русского языка. Т. 1–2. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей 1959.

СТАВШИНА, Наталья Александровна: Фразеологический словарь русских говоров Нижней Печоры. Т. 1–2. Санкт-Петербург: Наука 2008.

ТОЛСТОЙ, Никита Ильич: Славянская географическая терминология. Москва: Наука 1969. 261, [1] с.

ТОЛСТОЙ, Никита Ильич: Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. Москва: Индрик 1995. 512 с.

ТОЛСТОЙ, Никита Ильич – ТОЛСТАЯ, Светлана Михайловна: Теоретические проблемы реконструкции древнейшей славянской духовной культуры. Ответы на вопросы. In: Советская этнография, 1984, № 4, с. 74 – 79.

ТОПОРОВ, Владимир Николаевич: Прусский язык. Словарь. I–K. Москва: «Наука» 1980. 384 с.

ТРУБАЧЕВ, Олег Николаевич: Несколько древних латинско-славянских параллелей. In: *Этимология* 1973. Москва: Наука 1975, с. 3 – 16.

ФАСМЕР, Макс: *Этимологический словарь русского языка*. Под ред. Б. А. Ларина. Перевод с немецкого и предисловие О. Н. Трубачева. Т. 1–4. Москва: Прогресс 1964–1973. – 2-е изд. Москва: Прогресс 1986–1987.

ЦИВЬЯН, Татьяна Владимировна: *Лингвистические основы балканской модели мира*. Москва: Наука 1990. 208 с.

ЦИВЬЯН, Татьяна Владимировна: *Модель мира и ее лингвистические основы*. Изд. 5-е, доп. Москва: URSS 2016. 328 с.

ЧЕРНЫХ, Павел Яковлевич: *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. Т. 1–2. Москва: Русский язык 1993.

ЧЕРНЫШЕВ, Василий Ильич: *Разыскания и замечания о некоторых русских выражениях*. In: ЧЕРНЫШЕВ, Василий Ильич: *Избранные труды в двух томах*. Т. 1. Москва: Просвещение 1970, с. 331 – 341.

ЭККЕРТ, Райнер: *Историческая фразеология и лингвострановедение*. In: *Russistik*, 1990, № 2, с. 6 – 19.

ЭККЕРТ, Райнер: *Именные средства выражения в славянских и балтийских языках (Nomina agentis вместо verbum finitum)*. In: *Этимология* 1997–1999. Москва: Наука 2000, с. 216 – 224.

BARTMIŃSKI, Jerzy (red.): *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. T. I. Kosmos. – [Cz. 1.] Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 1996. 439 s. – [Cz. 2.] Ziemia, woda, podziemie. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 1999. 481 s.

BEZLAJ, France: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Knj. 1–5. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1977–2007.

BRÜCKNER, Alexander: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna 1970. XVI, 806 s.

ECKERT, Rainer: *Zur historischen Phraseologie (an russischem Material)*. In: *Aktuelle Probleme der Phraseologie. Symposium 27.–29.09.1984 in Zürich*. (Zürcher Germanistische Studien. Bd. 9.) Bern etc.: Peter Lang 1987, S. 203 – 224.

ECKERT, Rainer: *Studien zur historischen Phraseologie der slawischen Sprachen (Unter Berücksichtigung des Baltischen)*. (Slavistische Beiträge. Bd. 281.) München: Verlag Otto Sagner 1991. 262 S.

ECKERT, Rainer: *Slawisch-baltische Phrasementsprechungen in der Sprache der Folklore*. In: *Slavistische Studien zum XI. internationalen Slavistenkongreß in Preßburg/Bratislava*. Hrsg. K. Gutschmidt – H. Keipert – H. Rothe. Köln – Weimar – Wien: Böhlau 1993, S. 85 – 98.

ECKERT, Rainer: *Was gibt das Baltische für die historische Phraseologie des Slawischen?* In: *Zeitschrift für Slawistik*, 1998, Jg. 43, Heft 2, S. 178 – 183.

FLAJŠHANS, Václav: *Česká přísloví. Sbíрка přísloví, přípovědek a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku*. Díl 1–2. Druhé, rozšířené vydání. Předmluva

V. Mokienko, komentáře V. Mokienko, L. Stěpanova. Eds. V. Mokienko – L. Stěpanova. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2013.

GERHARDT, Dietrich: „Vogelmilch“ – Metapher oder Motiv? In: Semantische Hefte. II. Hamburg 1975, S. 1 – 79.

ISAČENKO, Alexandr Vasiljevič: Obecné zákonitosti a národní specifičnost ve vývoji slovní zásoby slovanských jazyků. In: K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 143 – 153.

JANDA, Michael: Über „Stock und Stein“: die indogermanischen Variationen eines universalen Phraseologismus. (Münchener Studien zur Sprachwissenschaft: Beiheft; N.F., 18.) Dettelbach: Verlag J. H. Röhl 1997. 210 S.

KEBER, Janez: Slovar slovenskih frazemov. Ljubljana: Založba ZRC SAZU 2011. 1158 s.

KOPEČNÝ, František: Základní všeslovanská slovní zásoba. Praha: Academia 1981. 284 s.

MATEŠIĆ, Josip: Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb: Školska knjiga 1982. XX, 808 s.

MIKLOSICH, Franz: Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien: Wilhelm Braumüller 1886. 548 S.

MOKIENKO, Valerij M.: [Buchbesprechung: (Janda, 1997).] In: Zeitschrift für Slawistik, 2002, Jg. 47, Heft 4, S. 482 – 486.

MOKIENKO, Valerij Michajlovič – WURM, Alfréd: Česko-ruský frazeologický slovník. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2002. 659 s.

REY, Alain – CHANTREAU, Sophie: Dictionnaire des expressions et locutions. Paris: Dictionnaires Le Robert 1997. XXIX, 1085 p.

RÖHRICH, Lutz: Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Bd. 1–3. Freiburg – Basel – Wien: Herder 1991–1993.

ROZWADOWSKI, Jan: Wortbildung und Wortbedeutung. Eine Untersuchung ihrer Grundgesetze. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung 1904. VIII, 109 S. – Перевод на польский язык: Słowotwórstwo i znaczenie wyrazów. Studium nad ich podstawowymi prawami. In: ROZWADOWSKI, Jan: Wybór pism. Tom III. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1960, s. 21 – 95.

SADNIK, Linda – AITZETMÜLLER, Rudolf: Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen. Bd. 1 (A/B). Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1975. L, 643 S.

SCHUSTER-ŠEWC, Heinz: Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. Hefte 1–24. Bautzen: VEB Domowina-Verlag 1978–1989.

SEILER, Friedrich: Deutsche Sprichwörterkunde. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung 1922. X, 457 S.

SŁAWSKI, Franciszek: Słownik etymologiczny języka polskiego. T. 1–5 (A–Izywy). Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego 1952–1982.

Základní všeslovanská slovní zásoba. Brno: Ústav jazyků a literatur ČSAV, etymologické pracoviště 1964. 559 s.

Сокращения названий словарей

АРФС – КУНИН, Александр Владимирович: Англо-русский фразеологический словарь. Около 20 000 фразеологических единиц. Изд. 4-е, переработанное и дополненное. Москва: Русский язык 1984. 942 с.

БТС – Большой толковый словарь русского языка. Сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург: Норинт 1998. 1536 с.

ЕССУМ – Митрополит Іларіон (проф. І. Огієнко): Етимологічно-семантичний словник української мови. За ред. Ю. Мулика-Луцика. Т. 1–4. Вінніпег: Накладом товариства «Волинь» 1979–1995.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. Гол. ред. О. С. Мельничук. Т. 1–6. Київ: Наукова думка 1982–2012.

ПОС – Псковский областной словарь с историческими данными. Основан Б. А. Лариным. Вып. 1–26. Ленинград (Санкт-Петербург): Издательство Ленинградского (Санкт-Петербургского) университета 1967–2016.

СД – Славянские древности. Этнолингвистический словарь под редакцией Н. И. Толстого. Т. 1–5. Москва: Международные отношения 1995–2012.

СРГК – Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей. Гл. ред. А. С. Герд. Вып. 1–6. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета 1994–2005.

СРНГ – Словарь русских народных говоров. Под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова. Вып. 1–49. Ленинград (Санкт-Петербург): Наука 1965–2016.

СПП – Словарь псковских пословиц и поговорок. 13 000 единиц. Сост. В. М. Мокиенко – Т. Г. Никитина. Научный ред. Л. А. Ивашко. Санкт-Петербург: Норинт 2001. 176 с.

ФРФС – Французско-русский фразеологический словарь. Под ред. Я. И. Рецкера. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей 1963. 1111 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови. Гол. ред. Л. С. Паламарчук. Кн. 1–2. Київ: Наукова думка 1993.

ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 1–13. Мінск: Навука і тэхніка (Беларуская навука) 1978–2010.

ЭСРЯ – Этимологический словарь русского языка. Под ред. Н. М. Шанского и А. Ф. Журавлева. Вып. 1–9. Москва: Издательство Московского университета 1963–1999.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Ред. О. Н. Трубачев – А. Ф. Журавлев. Вып. 1–37. Москва: Наука 1974–2011.

FŽ – Frazeologijos žodynas. Red. Jonas Paulauskas et al. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas 2001. XVIII, 886 p.

LFV – LAUA, Alise – EZERIŅA, Aija – VEINBERGA, Silvija: Latviešu frazeoloģijas vārdnīca. Rīga: Avots 2000. 1461 p.

NKP – Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich. Pod red. akad. J. Krzyżanowskiego. T. 1–4. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1969–1978.

SP – Słownik prasłowiański. Red. F. Sławski. T. 1–8. Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1974–2001.

WSF – Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski, rosyjsko-polski. Red. naukowy J. Lukszyn. Warszawa: Harald G Dictionaries 1998. 1102 s.

SÉMANTIKA A PRAGMATIKA LEXÉMY *POSLEDNÝ* V DISKURZÍVNYCH KONTEXTOCH¹

JANA SOKOLOVÁ

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra, Slovensko

SOKOLOVÁ, Jana: Semantics and pragmatics of the lexeme *posledný* [*the last*] in discursive contexts. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2019, Vol. 70, No 1, pp. 33 – 54.

Abstract: The study attempts to interpret meanings of the Slovak lexeme *posledný* [the last]. The study is based on the fact that the lexeme has two kinds of semantic valence; that of a sequence element and that of a sequence. In the language picture of the world, this lexeme anticipates ideas of a wide range of collocates and syncretism of several types of sequence. Analyses are based on the invariant meaning of the lexeme “the last” (‘such an X that is not followed by any other’) and on corpus data. The data are used in order to determine how types of collocates in the constructions with ‘last’ do reflect modifications of the invariant meaning, how they are being specified referentially, and how they develop semantic and pragmatic inferences, by means of which they facilitate realization of specific semantic occurrences. Since the lexeme has an anthropological basis, it is expected that various portions and efficiency of the subjective factor will be found. The aim of the study is to present the paradigm of the meanings of the lexeme *posledný* which are both context-bound and characterized by oscillation between description and qualification. Being a part of noun phrases, these meanings reflect linguistics of constructions as well as syntactic and communicative functions of the lexeme. The aim of the study is also either to confirm or disprove the equal position of the lexemes *posledný* and *ostatný*.

Key words: semantics, pragmatics, construction, collocation, sequence

ÚVOD

Lexéma *posledný* je jedným z reprezentantov jazykového obrazu postupnosti. V slovenčine² má kategoriálny príznak vlastnosti, ktorý ju zaraďuje k adjektívam, aj príznak poradia, ktorý ju spája s číslovkami. Keďže oba príznaky sa škálovito prelínajú v závislosti od kontextu, v štúdií ich explicitne nerozlišujeme a s lexémou *po-*

¹ Štúdiá vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0067/19 *Jazykové reflexie sociálnej egoprezentácie a adresácie*.

² Pokiaľ je nám známe, lexéma *posledný* nebola v slovenčine podrobnejšie analyzovaná. Sémantickej a pragmatickej interpretácii *последнего* a *предпоследнего* sa v spoločnej štúdií venujú V. J. Апресяновa a A. D. Šmeľov (2016). Autori vychádzajú z rozlíšenia statických a dynamických postupností a v duchu Moskvskej sémantickej školy sa sústreďujú na spôsoby modifikácie invariantu. Náš prístup – tým, že je viac diskurzívne orientovaný a diskurzívne verifikovaný – spracúva širší diapazón kolokácií (včítane frazém), je komplexnejší a vo výklade sémantik pregnanťnejší. S autormi sa stretávame najmä pri identifikácii významov priestorových a časových postupností.

sledný pracujeme ako s adjektívom.³ V transponovaných konštrukciách nadobúda štatút príslovky (v *poslednom čase*), v ojedinelých prípadoch aj štatút substantíva (*to posledné*). Je súčasťou početných frazeologizovaných výrazov.

V sémantickom i funkčnom vymedzení lexémy sa úzko prepája sémantika s pragmatikou. Sémantika osciluje na škále od vyjadrenia poradia s minimalizovaným podielom pragmatiky (*cestovať posledným vlakom*) až po evaluatívnu kvalifikáciu (*vyzerat' ako posledný žobrák*). Invariantným významom konštrukcie *posledný X* je 'taký X, za ktorým ďalší nenasleduje'. To znamená, že lexéma má dve sémantické valencie⁴ – prvku a postupnosti (tiež Апресян – Шмелев, 2016). Pomenovania, ktoré sa spájajú s adjektívom *posledný*, označujú objekty (nosiťel'ov vlastnosti): (a) konečnej postupnosti (konca života, zániku): *posledný výdych*, *posledné želanie*, *posledný cisár*; (b) časovej postupnosti: *posledné mesiace*, *posledný pondelok*; (c) priestorovej postupnosti: *posledné poschodie*, *posledná lavica*, *posledné dvere*, *posledné miesto*; (d) klesajúcej postupnosti (postupne strácajúce sa): *posledný strom*, *posledné jablko*; (e) rastúcej postupnosti (postupne vznikajúce): *posledná olympiáda*, *posledná reforma*, *posledná búrka*; (f) hodnotenia: *posledný žobrák*.⁵ Sémantická spájateľnosť lexémy *posledný* sa v slovenčine realizuje na pozadí troch kolokačných opozícií: (i) konvenčnosti vs. nekonvenčnosti (*posledný návštevník* na rozdiel od *posledného mohykána*), (ii) definitívnosti vs. opakovateľnosti (*posledný výdych* na rozdiel od *posledného zemetrasenia*), (iii) neživotnosti vs. životnosti (*posledná lavica* na rozdiel od *posledného žiaka*).

Polykolokabilita lexémy *posledný* spôsobuje, že jednotlivé lexie nie sú výsledkom sémantických derivácií, ale do lexémy vstupujú akoby „zvonku“ a ich interpretácia si spravidla vyžaduje ďalšie kontextuálne upresnenie. Je to preto, že „*posledný X*“ môže byť súčasťou rôznych typov postupností. Napríklad, *posledná kniha na poličke* je tá, ktorá sa nachádza na konci radu kníh, t. j. *koncová*; *posledná kniha na pulte* je *jediná kniha*, ktorá zostala. *Posledná kniha autora* označuje: (i) *najnovšiu knihu* autora, t. j. zatiaľ *poslednú knihu* autora, ktorá, keďže je napísaná počas autorovho života, nevylučuje možnosť napísania ďalšej (kniha je tu súčasťou množiny prvkov rastúcej početnosti); (ii) definitívne *poslednú knihu* autora, t. j. po jeho smrti *posledná kniha* ostane navždy *poslednou* (kniha je tu súčasťou množiny prvkov klesajúcej početnosti a vyjadruje konvergentnú postupnosť). Ako vidieť, interpretáciu sémantiky *posledná kniha* ovplyvňujú znalosti o autorovi, resp. zmyslami vnímateľné okolnosti.⁶

³ Na vhodnosť uvedenia tohto postoja nás upozornil(a) recenzent(ka) štúdie.

⁴ Lexéma nemá vlastnú syntaktickú valenciu. Adjektívum *posledný* je v slovenčine primárne atributívne a vo funkcii menného predikátu sa vyskytuje aj v podobe elidovaného výrazu, porov. (1) *Kráľ Richard III. bol posledným [kráľom] z rodu Yorkovcov*. (2) *Môj dom bol posledný [dom] od oceánu*.

⁵ Príklady, ktoré uvádzame, sú ilustratívne. Keďže sú kontextovo senzitívne, v iných kontextoch môžu nadobudnúť odlišné významy.

⁶ Poznanie situácie a kontextu špecifikuje interpretácie spojení. Porovnajme spojenie *posledná kniha* a *posledný strom* (obe označujú klesajúcu početnosť). *Posledná kniha* (ak autor už nežije) nezani-

Cieľom tohto príspevku bude prezentovať **paradigm** významov lexémy *posledný*, ktoré sa vyznačujú tým, že oscilujú medzi deskriptívnosťou a kvalifikáciou a sú kontextovo viazané. Ako súčasť menných fráz reflektujú lingvistiku konštrukcií a z vetnočlenského aspektu vystupujú v role objektu alebo adverbálne, resp. doplnku. V ďalšom výklade sa sústreďme na tri oblasti: 1. sémanticko-pragmatické reflexie spojenia *posledný X* z pohľadu postupnosti, 2. sémantiku a pragmatiku spojenia z pohľadu funkcie v diskurzívnych kontextoch a na 3. diskurzívne reflexie spojenia z pohľadu rezonantnosti. Výklad podporíme dokladmi zo *Slovenského národného korpusu* (prim-7.0-public-all). Zvolili sme si prístup, ktorý spočíva na verifikácii teoretických zistení prostredníctvom diskurzívnych realizácií.

1. SÉMANTIKA A PRAGMATIKA SPOJENIA *POSLEDNÝ X* Z POHĽADU POSTUPNOSTÍ

Sémantika konštrukcie *posledný X* je výrazom epistemológie postupnosti. Jej jadro tvoria postupnosti akcentujúce ohraničenosť, limitovanosť a početnosť. Kým ohraničenosť je posudzovanie *posledného X* akoby na škále, limitovanosť je posudzovanie *posledného X* na škále aj v množine, početnosť sa spája s posudzovaním *posledného X* v množine. Ohraničenosť a limitovanosť sa vymedzujú kontrastívne (akoby na pozadí *prvého X*), početnosť sa poníma komplementárne, ako dopĺňajúca súčasť súboru. Poňímanie spojenia *posledný X* súvisí s mentálnym spôsobom „napočítavania“.

1.1 Z pohľadu ohraničenosti sa vymedzujú neohraničené (nekonečné) a ohraničené (konečné) postupnosti. Konečná postupnosť je definovaná na škále za sebou idúcich faktov a inferuje členiteľnosť tohto poradia. Samotná lexéma *posledný* vyjadruje postupnosť určenú rekurentným spôsobom,⁷ a to s ohľadom na predchádzajúceho člena, zatiaľ čo postupnosť lexémy *predposledný* je určená vzhľadom na nasledujúceho člena. Idea ohraničenosti sa v jazykovom obraze sveta reflektuje ako (i) lokalizácia alebo smerovanie v rámci časovej a priestorovej ohraničenosti, porov. *posledný deň v roku*, *posledný dom v dedine*; (ii) lokalizácia alebo smerovanie na škále ohraničenosti, porov. *posledné písmeno abecedy*, *posledná stanica metra* a pod. Konečná postupnosť inferuje za *posledným* predstavu prázdneho miesta na škále, napr. za *posledným písmenom abecedy* nenasleduje žiadne iné písmeno, *posledná zastávka autobusu* je aj *konečná zastávka autobusu*.

Priestorové ohraničenie sa spája s evidencialitou, ktorá je definovaná len na množine pozorovaných a pozorovateľných objektov. Časť lexém (*lavica*, *rad*, *va-*

ká so smrťou autora, ale existuje ďalej v príslušnom kultúrnom priestore, *posledný strom* (ak ide o úplné vytínanie na nejakom území) naznačuje, že prestane existovať.

⁷ Rekurentne určená postupnosť sa vyčleňuje v rámci konečnej postupnosti a je definovaná vzhľadom na nasledujúceho člena/nasledujúcich členov, resp. vzhľadom na predchádzajúceho člena/predchádzajúcich členov.

gón) označujúcich objekty, ktoré majú prívlastok *posledný*, má sémantický príznak fasádovosti⁸ realizovaný v rámci tzv. fasádových postupností (porov. Апресян – Шмелев, 2016). V nich sa rozloženie prvkov nemení, t. j. začiatok a koniec postupnosti nezávisí ani od pozorovateľa,⁹ ani od iných objektov v priestore. Napr. *posledná lavica v triede* je vždy umiestnená najďalej od tabule, *posledná lavica v kostole* je najďalej od oltára, *posledný rad v divadle* je najďalej od javiska, *posledný vagón vlaku* je na konci vlaku, a tým najďalej od lokomotívy a pod. Fixované umiestnenie majú aj niektoré textové objekty, ktoré sa posudzujú odhora nadol a zľava doprava (t. j. vo vertikálnom alebo horizontálnom smere), porov. *posledný riadok v odseku* je najnižší riadok, *posledný riadok v tabuľke* je jej spodný riadok, *posledné slovo v riadku* je vpravo na konci riadku, *posledná strana knihy* je strana na jej konci. V nefasádových postupnostiach majúcich deiktickú alebo intrinzičnú orientáciu (typu *posledný schod*, *posledný stôl*) sa rozloženie prvkov mení, keďže začiatok a koniec postupnosti závisí od pozorovateľa (deiktická orientácia), resp. iných objektov v priestore (k pojmu intrinzičná orientácia porov. Ivanová, 2016, s. 90), alebo má konvenčnú interpretáciu. Napríklad, *posledné poschodie* je v mentálnom obraze priestoru posudzované aj ako najvyššie poschodie budovy a aj ako cieľové, *posledný schod* je z pohľadu hovoriaceho horný schod (ak subjekt vystupuje po schodoch hore) alebo dolný schod (ak schádza po schodoch dolu), alebo súvisí s cieľom (*už len posledný schod a som doma*). Spojenie *posledný dom v dedine* má (z pohľadu priestorového ohraničenia) niekoľko interpretácií, napr. ‘dom s najvyšším domovým číslom’ alebo v závislosti od toho, z ktorého konca hovoriaci do dediny vchádza, môže ísť o ‘dom na úplnom kraji opačného konca dediny’.

Pomenovania časových úsekov vyjadrujú časové ohraničenia, v ktorých *posledný X* má funkciu časového orientátora, lokalizovaného buď v hraniciach istého časového úseku, udalosti alebo podujatia (*posledné minúty zápasu*), alebo mimo neho (*posledné minúty pred zápasom*, *predposlednými minútami zápasu*).

1.2 Z pohľadu limitovanosti sa rozlišujú konvergentné, divergentné a oscilujúce postupnosti. Konvergentná postupnosť spojenia *posledný X* má limitu¹⁰ a je ohra-

⁸ Fasádovosť (фасадность) je termín, ktorý do lexikálnej sémantiky uviedol J. D. Апресян (1974, s. 110). Označuje vlastnosť mien, ktoré pomenávajú priestorovo asymetrické objekty, keďže majú funkčne rozlíšené vonkajšie strany – prednú (fasádovú) a zadnú (nefasádovú). Nesymetrickosť súvisí s pozíciou implicitného pozorovateľa, napr. *pred domom* označuje okolnosť z viditeľnej, pozorovateľnej strany domu, *za domom* značí okolnosť na nefasádovej strane, t. j. tú, ktorú pozorovateľ priamo nevidí.

⁹ Inštancia pozorovateľa sa v lingvistike etablovala najmä v prácach teoretikov Moskovskej sémantickej školy. Pozorovateľ je sémantický aktant, ktorý sa lexikalizoval alebo gramatikalizoval v sémantickej role subjektu percepcie alebo subjektu deixy. V naratívne má komunikačnú funkciu rozprávača alebo postavy (Sokolová, 2019).

¹⁰ Limita je hodnota, ku ktorej sa približuje premenlivá hodnota. Napríklad, postupnosť 1, 59; 1, 599; 1, 5999 atď. sa približuje k číslu 1,6 – limite postupnosti. V matematike platí zásada, že každá postupnosť má najviac jednu limitu.

ničená zdola. V mentálnom a jazykovom obraze sa spája s predstavou trvalého a definitívneho, t. j. s absolutizáciou *posledného X*. Preto koncept smrti ako konca pozemského života človeka tvorí základ sémantiky nezvratnosti početnej skupiny frazém, porov. *posledný výdych, posledné slová*; na pozadí konvergentnej postupnosti vznikli frazémy s významom krajnej miery, porov. *bojovať do posledného muža/chlapa, brániť do poslednej kvapky krvi*.

Divergentná postupnosť má limitu v nevlastnom bode. Inklinovanie k divergentnej postupnosti viac korešponduje so stochastickou podstatou ľudského uvažovania. Spojenia *posledné výskumy, posledný prieskum, posledná stavba* a pod. znamenajú posúdenie situácie z pohľadu relativizácie *posledného X*, t. j. akoby jej možnej opakovateľnosti, možného pokračovania. Spojenie adjektíva *posledný* s menami opakujúcich sa udalostí, podujatí, faktov rezultuje v tom, že označuje limitu len z pohľadu daného momentu, napr. *posledný vikend* je dosiaľ *posledný*, nie navždy *posledný*. Podobne: *posledná zima, posledná búrka, posledné zemetrasenie, posledné zasadnutie, posledné voľby, posledná olympiáda, posledné preteky* a pod.¹¹ Limita *posledného* len pre daný moment ozrejmjuje preferenciu diskurzívneho používania adverbií *zatiaľ, doteraz, dosiaľ, vtedy, teraz* a pod., porov. (4) *Zatiaľ posledný román mu vyšiel vo Francúzsku začiatkom októbra tohto roku*. V niektorých spojeniach sa zaužívala aj možnosť numerického vyjadrenia, porov. k dnešnému dňu *posledné kolo zbraňovej amnestie* bolo *tretie kolo zbraňovej amnestie, posledná letná olympiáda* bola *XXXI. olympiáda, posledné Valné zhromaždenie OSN* bolo *73. valné zhromaždenie OSN* a pod.

Oscilujúca postupnosť nemá limitu. Prototypom jej jazykového uchopenia sú spojenia *posledný raz* a *poslednýkrát*. Odkazujú na krajnú sekvenciu, krajný bod, ku ktorému smeruje dej. Podmienka napočítavania – jestvovanie aspoň jedného predchádzajúceho – sa tu využíva na explicitné vyjadrenie kontrastu, porov. (5) *Bolo to prvý a posledný raz, čo sme sa videli*. (6) *Napríklad sa povára, že už je štvrtý, a zrejme nie posledný raz ženatý*. Oscilujúca postupnosť sa prezentuje cez osobnú optiku hovoriaceho. Lexémy ako *možnosť, nádej, sebaovládanie, šanca, trpezlivosť, viera* a pod., keďže nemajú prirodzenú limitu, vyjadrujú pravdepodobnosť oscilujúcu medzi jestvovaním a nejestvovaním situácie (porov. spojenia *mať poslednú šancu, stratiť poslednú možnosť*).

1.3 Z pohľadu početnosti sa rozlišujú klesajúce a rastúce postupnosti. Obe predpokladajú objekty vyskytujúce sa v množine. Klesajúca postupnosť je typom konvergentnej postupnosti, rastúca početnosť je typom divergentnej postupnosti.

¹¹ Spojenia *posledný vikend, posledná zima, posledné preteky* a pod. môžu mať aj význam definitívnosti, konečnej platnosti, ak sú výsledkom individuálneho rozhodnutia alebo posudzovania, napr. (3) *Boli to moje posledné preteky*. Subjektívnosť postoja hovoriaceho býva dopĺňovaná výrazmi s významom možnosti (*pravdepodobne, zrejme*), uspokojenia (*našťastie*), presvedčenia (*dozista, nepochybné, určite*), ľútosti (*bohužiaľ, nanešťastie*) a pod.

Obe sa spájajú s predstavou diskkrétnej súhrnnosti definovanej na množine faktov, entít, údajov, udalostí. *X* je súčasťou zdola ohraničenej postupnosti v množine *Y*, porov. *posledné dni festivalu*. V časti spojení medzi *X* a *Y* jestvuje hypo-hyperonymický vzťah – *posledné dni roka*. Postupnosť z pohľadu početnosti sa v slovenčine spája s predstavou (i) postupne strácajúcich sa entít: *posledný strom, posledné jablko*; (ii) postupne vznikajúcich entít: *posledná reforma, posledná búrka*; (iii) začleňovania entít do súboru: *patriť k posledným X, byť medzi poslednými X*; (iv) vyčleňovania entít zo súboru, porov. elektívne spojenia *jeden z posledných X, každý posledný X*. Ako už bolo spomínané, postupnosti z pohľadu početnosti sa nevymedzujú kontrastívne na pozadí prvého, ale komplementárne ako doplňujúce, expletívne súčasťou súboru.

V jazykovom obraze sveta má spojenie *posledný X* povahu synkretického konglomerátu postupností. Napr. spojenie *posledný cár* je výrazom synkretizmu ohraničenej, konvergentnej a klesajúcej postupnosti, *posledný víkend* vyjadruje ohraničenú, divergentnú a rastúcu postupnosť, *posledná možnosť* označuje relatívne ohraničenú oscilujúcu postupnosť, ktorá môže a nemusí existovať.

Z naznačeného vyplýva, že problematika sémantiky adjektíva *posledný* si vyžaduje komplexnejší prístup, v ktorom sa reflektujú okolnosti vplyvu typov postupností, typov kolokátov a typov kontextov na jednotlivé významy lexémy *posledný X*.

2. SÉMANTIKA A PRAGMATIKA LEXÉMY *POSLEDNÝ X* Z POHĽADU DISKURZÍVNYCH KONTEXTOV

Pri interpretácii lexémy *posledný* z pohľadu diskurzívnych kontextov možno rozlišovať kánonickú a nekánonickú komunikačnú situáciu (porov. Падучева, 1996, 2011). Kánonická komunikačná situácia predpokladá synchrónneho adresáta, ktorý sa nachádza na rovnakom mieste ako hovoriaci a je v zóne jeho videnia. Pre kánonickú komunikačnú situáciu je typický **rečový** režim interpretácie, porov. (7) *Aká je vaša posledná kniha a čím sa zaoberá?* (8) *Vý ste moja posledná nádej.* (9) *Kto je posledný?* Nekánonickú komunikačnú situáciu charakterizuje **naratívny** režim interpretácie a obligatórna prítomnosť hovoriaceho (aj napriek syntakticky prázdnej pozícii) a anticipovaná prítomnosť adresáta. Je to tým, že lexéma *posledný* patrí medzi egocentriká. Sú to kontextovo senzitivne jazykové výrazy, ktoré sa vyznačujú tým, že v ich sémantike je pragmatický parameter reflektujúci účasť hovoriaceho už v obsahu jazykového prostriedku, nielen v obsahu propozície (porov. Sokolová, 2019).

Diskurzívne realizácie lexémy *posledný* ukazujú, že v naratívne hovoriaci sprostredkúva obraz a názor. Prezentovanie obrazu sa spája s evidencialitou a hovoriaci vystupuje ako pozorovateľ, očitý svedok udalosti, porov. (10) *Sedela v poslednej lavici bratislavského kostola.* (11) *Zastal na poslednom schode.* Oba doklady sprítomňujú konceptualizáciu protikladu *figúra – pozadie* (Jackendoff, 1996; Падучева, 2004 a i.). Adverbiálne *v poslednej lavici, na poslednom schode* sa kon-

ceptualizujú ako časti priestoru tvoriace pozadie pre subjekty. Doklad (10) síce ukazuje na realizáciu aktuálneho deja, ale nevylučuje sa posudzovanie situácie z aspektu jeho iterácie alebo multiplikácie, porov. (10') *Sedávala v poslednej lavici bratislavského kostola*. Pri vyjadrení názoru sa hovoriaci správa ako rozprávač, porov. (12) *Bol začiatok septembra 1999, posledná jeseň druhého tisícročia.*, alebo ako subjekt vedenia, ktorého zámerom je stierať epistemickú nerovnosť medzi ním a adresátom, porov. (13) *Štát má teraz poslednú šancu, inak rozhodne trh a jeho silnejší hráči*. Postoj hovoriaceho k obsahu propozície býva neutrálny, afirmatívny alebo adverzatívny. Je „dotváraný“ časticami *nie, hoci, vraj, zrejme, snád'* a i.

Z pohľadu rámca interpretácie komunikačnej situácie sa v naratíve (v súvislosti so spojením *posledný X*) viac presadzuje retrospektívny rámec a najmenej perspektívny rámec. Synchronný rámec sa spája s hovoriacim ako subjektom vedenia, retrospektívny s hovoriacim ako pozorovateľom a rozprávačom. Rámce sa teda zakladajú na predstavách človeka o smerovaní času a dvoch spôsoboch jeho napočítavania – retrospektívnom a perspektívnom.

Pre interpretáciu významov lexémy *posledný* sme si zvolili kombinovaný onomaziologicko-semaziologický prístup, lebo sa ukazuje ako prehľadnejší a úspornejší. Budeme rešpektovať umiestnenie lexémy *posledný* v nominálnej fráze (skupine) ***posledný X***, t. j. v prenomínálnej pozícii ako bezprostrednej syntaktickej konštrukcii, ďalej v rozvinutej nominálnej konštrukcii ***posledný X + Y***, v rozvinutej nominálnej konštrukcii s interlokovanou prepozíciou ***posledný X + prep. + Y***, v preponovanej nominálnej konštrukcii ***prep. + posledný X*** a v konštrukciách typu *ako posledný X*, *patríť k posledným X*, *patríť medzi posledné X*, *patríť medzi posledných X*, *každý posledný X*, *jeden z posledných X*, *to posledné*. Dôvodom je vzťah medzi zmyslom syntaktickej konštrukcie a lexikálnou sémantikou slova *posledný* v tejto konštrukcii.¹² Odráža spôsoby modifikácie invariantu *posledný X* a umožňuje interpretovať súvislosti medzi sémantikami adjektíva *posledný* a spájateľnosťou, ako aj syntaktickými vlastnosťami konštrukcie.

2.1 Význam nezvratnosti

Vyjadruje konečnú postupnosť a v slovenčine má silnú kognitívnu a mentálnu doménu a) smrti, b) zániku rodu a b) zániku druhu.

a) S konceptom smrti sa verbalizovali spojenia označujúce fakty ante mortem, napr. *p. vôľa*, *p. pranie*, *p. želanie*, *p. slová*, *p. výdych* (tiež *naposledy vydýchnuť*), *p. pomazanie*, *p. zbohom*, *p. chvíľa*, resp. spojenia súvisiace so smrťou človeka (eufemizmy *p. rozlúčka*, *p. cesta a miesto p. odpočinku* namiesto pohreb a hrob). Konštrukcia *brániť sa do posledného dychu* poukazuje na nereverzibilnosť situácie napriek vynaloženému úsiliu, porov. (14) *Možno nechcel zomrieť, do posledného dy-*

¹² Funkciám prepozícií v lexikálnej syntagmatike sa venoval napr. J. Vaňko (2010a, 2010b), F. Čermák (2005, 2010), M. Ivanová (2016) a i.

chu sa bránil zubatej. Spojenia sa frazeologizovali a sú tvorené pomenovaniami klesajúcej konvergentnej postupnosti.

b) Koncept zániku panovníckych dynastií, konca genealogickej línie rodov, funkčných postov a pod. vyjadrujú kolokácie *p. Arpádovec*, *p. cár*, *p. cisár*, *p. panovník*, *p. prezident*. Od predchádzajúcej skupiny sa líšia tým, že umožňujú dve interpretácie – z pohľadu konvergentnej postupnosti a z pohľadu divergentnej postupnosti. Konvergentná postupnosť vychádza predovšetkým z historických faktov – *posledným Arpádovcom* bol Ondrej III., *posledným cárom* v Rusku Mikuláš II., *posledným cisárom* v Číne Pu Yi, *posledným prezidentom* ČSFR bol V. Havel a pod. Adjektívum tu označuje vzťahy medzi konkrétnymi individuami a koncovým bodom na stupnici následníctva. V spojeniach sa uplatňujú významy existencie a lokalizácie, porov. (15) *Mikuláš II. bol posledným ruským cárom*. Divergentná postupnosť otvára možnosť pokračovania (vieme, že V. Havel bol posledný prezident ČSFR a zároveň prvý prezident ČR). Preto ak sú tieto spojenia použité v divergentných kontextoch, vyžadujú si kontext vedľajšej vety, t. j. hypotaktickú projekciu (termín J. V. Padučevovej, 2011), ktorá eliminuje konvergentné ponímanie komplementu, napr. (16) *Posledný panovník, ktorý navštívil posvätný vrch, bol Karol IX.*

c) Kolokácie *p. dinosaur*, *p. Indiáni*, *p. neandertálc* označujú príslušníkov kmeňa, druhu, rodu na škále smerovania k ich úplnému zániku. Plurálové podoby súvisia s referenčnou neurčitou, ktorá neumožňuje identifikovať jednotlivca, porov. (17) *Absolútne poslední neandertálc sa našli na miestach na ďalekom juhu, najmä v Gibraltári*. (18) *Posledné dinosaur* vyhynuli pred 65 miliónmi rokov. Spojenie *posledný Mohykán* prešlo sémantickou transformáciou a frazéma *posledný mohykán* označuje osamoteného predstaviteľa, jediného zástupcu svojho druhu, porov. (19) *Makytá tak ostala posledným mohykánom nášho odevného priemyslu*.

Kolokácie s významom nezvratnosti sa preferenčne realizujú len v podobe spojenia *posledný X*. Významy 'smrti' a 'zániku' majú akoby „prednastavené“ a nepotrebnú podporu kontextu.¹³ S adjektívami *ďalší* a *ostatný* sa diskurzívne neuplatňujú, keďže vylučujú možnosť pokračovania.

2.2 Význam temporálnosti

Význam časovosti v adjektíve *posledný* potvrdzuje deiktickú podstatu jazykovej temporálnosti, ktorá „nie je adekvátnym odrazom objektívneho času, ale zrkadlí sa v ňom utilitaristický a egocentrický postoj ľudského subjektu“ (Krupa, 1980, s. 78). Temporálnosť konštrukcie *posledný X* sa primárne viaže na pomenovania (i) vymedziteľných časových úsekov: *p. deň*, *p. kvartál*, *p. mesiac*, *p. rok*, *p. štvrtrok*, *p. týždeň*; *p. hodina*, *p. minúta*, *p. sekunda*; (ii) dní v týždni: *p. pondelok*, *p. utorok*, *p. streda*, *p. štvrtok*, *p. piatok*, *p. sobota*, *p. nedeľa*; tiež *p. víkend*; (iii) ročných období: *p. jar*, *p. jeseň*, *p. leto*, *p. zima*; (iv) nevymedziteľných časových úsekov:

¹³ Použiť výraz „prednastavený“ ma inšpirovala A. Jarošová (2013, s. 29).

p. chvíľa, p. okamih, p. sezóna, p. termín. Spojenia sú typom rastúcej divergentnej postupnosti, v slovenčine patria k diskurzívne najúspešnejším a podľa SNK aj najfrekventovanejším.

Temporálnosť sekundárne vyjadrujú aj pomenovania (v) konkrétnych objektov, ktoré sú výsledkom umeleckej, odbornej alebo vedeckej činnosti človeka: *p. film, p. kniha, p. poviedka, p. román, p. štúdia* a i.; (vi) informačných komplexov:¹⁴ *p. informácie, p. odhady, p. prieskumy, p. prognózy, p. uznesenia, p. výskumy, p. výsledky* a i. Nahrádzajú niečo tesne *predchádzajúce*, nedávno uvedené do života. Majú význam aktuálneho, **najnovšieho**, resp. **súčasného** (porov. *p. móda*, z ktorého vznikla frazéma *posledný výkrik módy* značiaca módnú novinku, je súčasná móda, podobne *p. zamestnávateľ* je súčasný zamestnávateľ). Sémanticky sú determinované substantívami z triedy objektov rastúcej početnosti.

Význam časovosti z pohľadu spojení *posledný X + Y* a *posledný X + prep. + Y* sa prirodzene inferuje s temporálnym ohraničením. Stavia na metafóre *čas je priestor* a rozvíja významy a) temporálnej lokalizácie a b) temporálneho smerovania.

a) Význam **temporálnej lokalizácie** sa spája s adjektívom *posledný X* ako časovým orientátorom v rámci Y, ktorý je situovaný buď v hraniciach časového úseku, udalosti, alebo mimo rámca časového úseku, udalosti a pod.

Umiestnenie časového orientátora v hraniciach časového úseku rozvíja význam **súčasti**, prináležitosti, t. j. posudzovanie vecí z pohľadu časť – celok, napr. *p. mesiac roka, p. deň v roku, p. pondelok v mesiaci* a pod., porov. (20) *Posledný mesiac roka patrila k najmrzivejším zaznamenaným decembrom v celých dejinách Británie.*, umiestnenie v hraniciach udalosti rozvíja expletívny význam **duratívnosti**, porov. *p. hodina obchodovania, p. dni festivalu* a i., porov. (21) *Posledná hodina obchodovania sa ale opäť niesla v znamení silných výpredajov*. Adjektívum *posledný* označuje kontinuálne nadväzujúcu fázu deja (obchodovania), kontinuálne plynúcu fázu udalosti (festivalu). Kolokácie typu *p. hodiny dňa* rozlišujú režim interpretácie. V rečovom režime, vyjadrujúc intencionálnosť rečových aktov, napr. varovanie, uprednostňujú prítomnosť, porov. (22) *Pozor na posledné hodiny dňa, nie sú bez rizika*. V naratívnom režime usúvzťažňujú obraz, scenériu s neukončeným časovým intervalom a preferujú minulé čas, porov. (23) *Veľký dym sa dvihol, zredol a plynuli posledné hodiny podmračeného dňa*. Spojenia *p. hodiny života, p. dni života, p. roky života* označujú časový úsek pred smrťou. Preferenčne sa používajú v naratívnych retrospektívnych kontextoch implikujúcich, že v dobe prehovoru subjekt udalosti je mŕtvy, porov. (24) *Napoleon strávil posledné roky života na ostrove Svätá Helena, [...]*. Početnú skupinu tvoria deverbatívne substantíva, ktoré s prepozíciou **na** majú význam **zdôvodnenosti**, porov. *p. deň na zaplatenie odvodov, p. deň na podanie daňových priznaní, p. týždne na doladenie formy, p. hodiny na rozhodnutie, p. hodiny na*

¹⁴ Výraz „názvy informačných komplexov“ nachádzame v *Mluvnici češtiny 3* (Daneš – Grepl – Hlavsa, 1987, s. 56).

prihlásenie a pod., napr. (25) *Športovcom ostávajú už iba posledné týždne na doladenie formy.*, (26) *Dnes je posledný deň na zapltenie odvodov.* V konštrukciách s adjektívom *posledný* býva deverbatívum sporadicky nahradzované infinitívom, porov. (25') *Športovcom ostávajú už iba posledné týždne doladiť formu.* (26') *Dnes je posledný deň zaplatiť odvody.* V hraniciach časového úseku je aj **temporálna interlokalizácia**. Vyplýva zo sémantiky predložky *medzi*, vyjadrujúcej interval (interpozíciu) dvoch časových úsekov – *medzi p. štvrtrokmi*, t. j. medzi 3. a 4. štvrtrokom, napr. (27) *Medzi poslednými štvrtrokmi sa najvýraznejšie zvýšili priemerné ceny nehnuteľností na bývanie.*

Umiestnenie časového orientátora mimo rámca časového úseku, udalosti a pod. si vyžaduje adherentné vyjadrenie prostredníctvom prepozícií. Pomocou predložky **pred** sa vyjadruje anteriorita. Spojenie *posledný X pred Z* označuje časový bod, resp. úsek, ktorý predchádza udalosti, porov. *p. deň pred víkendom*, *p. sobota pred vianočnými sviatkami*, napr. (28) *Posledná sobota pred vianočnými sviatkami sa niesla v znamení vianočnej nálady.* Spojenia *pred posledným X*, porov. *pred p. dňom*, *pred p. týždňom* a pod., naopak, odkazujú na udalosť, ktorá predchádza časovému bodu, resp. úseku, napr. (29) *Reprezentanti majú pred posledným týždňom do začiatku svetového šampionátu dva voľné dni.* Posterioritu stanovuje predložka **po** vyjadrujúca časový interval, ktorý uplynie po istom časovom bode, resp. úseku: *po p. dni*, *po p. rokoch*, napr. (30) *Ráno po poslednom dni ramadánu sa začína moslimský nový rok.* Duratívnosť je inferovaná sémantikou prepozícií **v**, **za**, **počas**, **v priebehu** modifikujúcich trvanie deja, ktorý sa koná v určitom časovom úseku, porov. *v posledných rokoch*, *za posledné roky*, *počas posledných rokov*, *v priebehu posledných rokov*. Duratívnosť deja, ktorý sa uskutočňuje v neurčitom časovom úseku, vyjadrujú adverbializované spojenia v *poslednom čase*, v *poslednej dobe*. Prešli procesom lexikalizácie a vyznačujú sa evidentnou diskurzívnou úspešnosťou.¹⁵ Charakterizuje ich orientácia na čas hovoriaceho.

b) Význam **temporálneho smerovania** majú predložkové spojenia *prep + posledný X* označujúce smer buď ku konečnému časovému ohraničeniu, t. j. dokedy: *k p. dňu*, *do p. mesiaca*, napr. (31) *Periodické inventarizácie sa vykonávajú k poslednému dňu mesiaca*, alebo predložkové spojenia označujúce smer od začiatku časového ohraničenia, t. j. odkedy: *od p. dňa*, *od p. kvartálu*, *od p. týždňa*, *od p. utorka*, *od p. víkendu*, napr. (32) *Od posledného júnového víkendu ľudia i podniky sumarizujú škody.*

Frazeologizované spojenia *do poslednej chvíle*, t. j. dovtedy, kým je to možné, kým sa to dá [robiť], *na poslednú chvíľu*, t. j. v najkrajnejšom termíne a s rizikom omeškania (porov. Jarošová – Buzássyová (eds.), 2011), majú význam **krajnej miery**.

Všetky spojenia s významom temporálnosti (okrem pondelka¹⁶) sú diskurzívne rezonantné len s lexémou *posledný*. Lexémy *d'alší* a *ostatný* sa uplatňujú len okrajovo.

¹⁵ Porov. v *poslednom čase* (26 710 výskyto), v *poslednej dobe* (5 356 výskyto).

¹⁶ Pondelok sa mentálne spája so začiatkom týždňa, s prvým dňom v týždni.

2.3 Význam priestorovosti

Význam priestorovosti podobne ako temporálnosti je deiktický. Reflektuje mechanizmus transformácie mentálneho obrazu¹⁷ postupnosti. Priestorovosť spojenia *posledný X* sa spája s pomenovaniami (i) fyzických objektov nachádzajúcimi sa v priestore: *p. dvere, p. dom, p. lavica, p. rad, p. vagón* a i.; (ii) jednotiek dĺžky: *p. centimeter, p. kilometer, p. meter, p. milimeter*; (iii) jazykových, textových jednotiek a súčastí komunikátov: *p. kapitola, p. odsek, p. písmeno, p. riadok, p. slovo, p. strana, p. veta*.

Posledný X ako priestorový orientátor môže byť dvojakého druhu: miestny a smerový, resp. statický a dynamický (porov. Апресян – Шмелев, 2016). Rozvíja významy a) priestorovej lokalizácie a b) priestorového smerovania.

a) Význam **priestorovej lokalizácie** sa spája s *posledným X* ako priestorovým orientátorom, ktorý je situovaný v rámci *Y*, a to buď z pohľadu priestorového rozloženia, alebo škály. Vyjadruje sa konštrukciami *posledný X + Y, posledný X + prep. + Y* v pozícii komplementu.

Umiestnenie priestorového orientátora v priestore rozvíja expletívny význam **súčasti**. Z pohľadu sémantiky *Y* označuje „veci zložené z iných vecí“ (Wierzbicka, 2014, s. 405), z pohľadu gramatiky *Y* vyjadruje genitív príslušnosti a lokalizačné adverbiále. Lokalizácia priestorového orientátora je intuitívne verifikovateľná a empiricky testovateľná: *p. lavica v triede, p. lavica v kostole, p. dom v dedine, p. dom na ulici, p. dvere na chodbe, p. kniha na policičke, p. veta v článku, p. veta z anotácie, p. písmeno abecedy, p. slovožalmu* a pod.

Umiestnenie priestorového orientátora na škále vyjadruje lineárnu organizáciu na trase a má expletívny význam **usporiadanosti**: *p. zastávka autobusu, p. zastávka trolejbusu, p. zastávka električky, p. zastávka vlaku, p. stanica metra* a pod. Označuje konvergentnú postupnosť, ktorá sa prirodzene asociuje s *konečným, d'alsím* aj *predposledným*. Spojenie *konečná stanica* je diskurzívne úspešnejšie než *posledná stanica*.¹⁸

b) Význam **priestorového smerovania** aj význam **prekonávaného priestoru** (porov. Daneš – Grepl – Hlavsa, 1987, s. 188) sa vyjadruje prostredníctvom konštrukcií *prep + posledný X* a má funkciu príslovkového určenia. Petr Karlík (1998, s. 40) rozlišuje význam locusu, porov. *stát na p. schode, bývať na p. poschodí, predstihnúť na p. kilometri, umiestniť sa na p. mieste, cestovať v p. vagóne, sedieť v p. rade*; význam origatívu, porov. *vzdal'ovať sa od p. domu* (posledný dom je východiskový bod); význam direktívu, porov. *prichádzať k p. domu, vbehnúť do p. domu* (*p. dom* je cieľovým a konečným bodom pohybu). Ako vidieť, sémantiku konštrukcie tu modifikuje sémantika prepozície aj sémantika slovesa.

Frazeologizované spojenie *zaplniť do p. miesta* vzniklo na pozadí metafory ná doby (Lakoff, 2006) a má význam **krajnej miery**, porov. (33) *Koncertná sála bola zaplnená do posledného miesta*.

¹⁷ Mentálny obraz ako koncept uvideného zahŕňa taxonomickú, resp. konceptuálnu identifikáciu, charakterizáciu, hodnotenie a pod.

¹⁸ Porov. *konečná stanica* (445 výskytov), *posledná stanica* (40 výskytov).

2.4 Význam reziduálnosti

Význam reziduálnosti v spojeniach *posledný X* vyjadruje divergentnú, klesajúcu postupnosť a reflektuje dve opozície: a) všetok – jediný, b) všetok – žiaden, v spojeniach *posledný X + Y* opozíciu c) všetok – partitívny. Napočítavanie má v nich súvislosť s určitosťou (prvé dve opozície) a neurčitosťou (tretia opozícia).

a) Spojenia *p. cukrík, p. dom, p. jablko, p. strom* majú význam **jediného**, porov. (34) *Park dostal svoje meno podľa toho, že tam bol už len jediný, posledný strom.* (35) *V lokalite bývalej obce Lubické Kúpele dodnes stojí posledný dom pôvodnej obce.* Označujú počítateľné hmotné objekty, ktoré sú otvorené k slovesám typu *verba efficiendi*, porov. *zbúrať p. dom* znamená, že na danom mieste neostane žiaden dom, *zjesť p. jablko, zjesť p. cukrík* presuponujú, že neostane žiadne jablko, žiadny cukrík, *vyrúbať p. strom* značí, že dané miesto ostane bez jediného stromu.

b) Význam **úplnosti** majú kolokácie *p. bezdomovci, p. muži, p. peniaze* spájajúce sa s predstavou smerovania k *nijakému, žiadnemu*, napr. (36) *Posledných bezdomovcov vykážali pred týždňom.* (37) *Bývalú colnicu a stanicu cudzineckej polície vo štvrtok s úderom polnoci definitívne opustia poslední muži v uniformách.* (38) *Posledné peniaze sme pridelili 3. októbra a tým sme fond vyčerpali.* Na rozdiel od kvantora *všetok* atribút *posledný* naznačuje fázovosť procesov vyjadrených príslušnými slovesami. Možno ich ponímať ako súčasť ‘vyprázdňovania’ (porov. Daneš – Grepl – Hlavsa, 1987, s. 52) miesta, stanice, fondu a pod.

c) Význam **partitívneho**, zostatkového množstva vyjadruje výraz *zvyšky*, význam malého množstva – *štipka, kvapka*. V konštrukcii sú komponentmi so špecifikačnou funkciou. Spájajú sa s menami nepočítateľných abstraktných objektov, ktoré sú výrazmi mentálnych schopností človeka, ako napr. *dôstojnosť, hrdosť, nádej, ohľaduplnosť, rozum, sebaovládanie, sebavedomie, súdnosť, triezvosť, viera* a i. Preferenčne sa používajú so slovesami *stratiť, prísť o*, porov. *stratiť p. štipku dôstojnosti, stratiť p. štipku hrdosti, stratiť p. štipku nádeje, stratiť p. štipku ohľaduplnosti, stratiť p. štipku rozumu, stratiť p. štipku sebaovládania, stratiť p. štipku sebavedomia, stratiť p. štipku súdnosti, stratiť p. štipku triezvosti, stratiť p. štipku viery* a i. To znamená, že sa prevažne asociujú s konceptom straty, kým koncept nachádzania je menej rezonančný, porov. *nájsť p. zvyšky optimizmu, nájsť p. zvyšky síl.*

Význam reziduálneho množstva majú aj spojenia *p. zvyšky armády, p. zvyšky snehu*, porov. (39) *Keď jarné slnko roztopí posledné zvyšky snehu, objavujú sa prví poslovia jari – snežienky a bledule.*

Vo frazeologizovaných spojeniach, v pozícii príslovkového určenia sa ustálil význam **krajnej miery**, porov. (*bojovať, brániť...*) *do poslednej kvapky krvi, do posledného muža, do posledného chlapa.* Frazémy poukazujú na zavŕšenosť deja a nereverzibilnosť situácie (hoci nenaznačujú konečnú úspešnosť boja alebo obrany), porov. (40) *Muži aj ženy bojovali do poslednej kvapky krvi.* Odkazujú na vysokú normu etiky alebo morálky. Viditeľne vysoký stupeň vynaloženého úsilia vykazujú frazeologizované spojenia s adjektívom *z posledných síl, mlieť z posledných síl* a fra-

zeologizované spojenie s lexikalizovaným substantívom *mliet' z posledného*. Označujú situácie, v ktorých subjekt je na hranici svojich fyzických možností, ide na doraz, porov. (41) *Z posledných síl sa jej podarilo otvoriť oči.*, resp. v transponovaných podobách balansuje na hranici existencie: (42) *Akcie melú z posledných síl...* . (43) *Športové zväzy melú z posledného*.

2.5 Význam zavŕšenosti

Význam vychádza z motívu opakovateľnosti rozlišujúcej jednorazovosť a nejednorazovosť. Kolokátmi sú entity, ktoré sú ukončené, zavŕšené len pre danú dobu prehovoru. Spojenia *posledný X* vyjadrujú divergentnú, rastúcu postupnosť a reflektujú tri opozície: a) zavŕšenosť – následnosť, b) zavŕšenosť – návratnosť, c) zavŕšenosť – násobnosť.

a) Význam **následnosti** majú (i) pomenovania podujatí: *p. koncert, p. návšteva, p. olympiáda, p. predstavenie, p. preteky, p. rokovanie, p. rozhovor, p. schôdza, p. summit, p. tréning, p. voľby, p. zápas, p. zasadnutie* a pod. a (ii) informačných komplexov: *p. rezolúcia, p. údaj, p. uznesenie, p. vyjadrenie, p. výsledok, p. zistenia* a pod. Vyjadrujú viac-menej súvislý rad podujatí a informačných výstupov.

b) Význam **návratnosti** majú pomenovania atmosférických javov: *p. búrka, p. krupobitie, p. lejak, p. povodeň, p. tornádo, p. zemetrasenie* a i. Označujú cyklickú opakovateľnosť a nejednorazovosť.

c) Význam **násobnosti** vyjadrujú spojenia *poslednýkrát, posledný raz*. Ako referenčný ukazovateľ odkazujú na frekventatívny fakt buď s možnosťou ďalšieho opakovania (pre tento raz), porov. (44) *Poslednýkrát sa cena benzínu menila v decembri minulého roka.*, alebo bez možnosti ďalšieho opakovania (posledný raz v živote),¹⁹ porov. (45) *Bolo to posledný raz, čo sme sa videli*. Spojenia prešli lexikalizáciou a gramatikalizáciou – vyjadrujú okolnosť a ponímajú sa ako adverbiá (z pohľadu morfológie), resp. adverbialé (z pohľadu syntaxe). Sú synonymické s príslovkou *naposledy*.

Konstruktívne *posledný X + Y, posledný X + prep. + Y* v pozícii komplementu majú význam **súčasti**, t. j. posudzovania vecí z aspektu partonymického vzťahu časť – celok: *p. bod prejavu, p. bod projektu, p. bod programu, p. bod rokovania, p. bod uznesenia; p. kolo súťaže, p. kolo volieb; p. miesto v tabuľke* a i. Z pohľadu sémantiky Y označuje „veci zložené z viac častí“ (porov. Wierzbicka, 2014, s. 405). Centrálnou zložkou výrazov sú pomenovania prvkov postupnosti, identifikátorov poradia s významom singulativnosti: *p. bod, k. krok, p. miesto*, porov. „kroky sú prvky postupnosti“ (Filkorn, 1998, s. 75). Použitím predložky **pri** a **k** spojenie *posledný krok* nadobúda význam účelu, porov. *p. krok pri dostavbe niečoho, p. krok pri transformácii niečoho, p. krok pri vypracovaní niečoho, p. krok pri výrobe niečoho, p. krok pri zániku niečoho, p. krok pri zrode niečoho; p. krok k úspechu* a i.

¹⁹ Ruština má pre dané významy dve lexikalizované spojenia: *последний раз* (tentoraz) s komunikačnou funkciou témy a *в последний раз* (navždy) s rematickou komunikačnou funkciou.

Konstrukcie *prep + posledný X*, *prep + posledný X + Y* vo funkcii príslovkového určenia prostredníctvom prepozícií vyjadrujú anterioritu (porov. **pred** *p. rozhovorom*, *pred p. summitom*, *pred p. zasadnutím* a i.), posterioritu (porov. **po** *p. bode programu*, *po p. summíte*, *po p. tréningu*, *po p. zápase*, *po p. zasadnutí kabinetu* a pod.) a autorizáciu. Význam autorizácie majú adverbiálne výrazy s formou **podľa** + *posledných X*, **na základe** + *posledných X*: *podľa p. čísel*, *podľa p. informácií*, *podľa p. odhadov*, *podľa p. prieskumov*, *podľa p. prognóz*, *podľa p. správ*, *podľa p. údajov* a pod.; *na základe p. informácií*, *na základe p. dát*, *na základe p. odhadov*, *na základe p. testov*, *na základe p. údajov*, *na základe p. výskumov*, *na základe p. výsledkov*, *na základe p. zistení* a pod. Hovoriaci nimi odkazujú na funkciu informačných komplexov ako informačných zdrojov, porov. (46) *Podľa posledných prieskumov si len 66 percent občanov Slovenska myslí, že utečencom by mal štát pomáhať.*

Význam zavŕšenosti majú frazémy *posledný súd* a *posledná večera*. Spojenia sa ustálili vplyvom biblických textov, porov. *posledný súd* je spojený s biblickým *koncom sveta*, *posledná večera* znamená večeru Krista a apoštolov pred jeho smrťou ukrižovaním.

Kolokáty s významom zavŕšenosti, keďže sa asociujú s predstavou množstva a poradia, prirodzene evokujú aj spájateľnosť s *d'alsím* a *ostatným*, ktoré rozvíjajú sémantiku kompletívnosti. Kolokácia *d'alsí X* je diskurzívne úspešnejšia než *posledný X* s pomenovaniami: *bod*, *búrka*, *časť*, *kolo*, *krádež*, *krok*, *manévra*, *očkovanie*, *preteky*, *reforma*, *stretnutie*, *voľby*, *uznesenie*, *zasadnutie*, *zemetrasenie*, *zistenia*, *zmena* a i.

2.6 Význam evaluácie

Kulturologické konvencie zoraďujú postupnosť faktov v zmysle od ‘dobrého’ k ‘nedobrému’, od ‘dôležitého’ k ‘nedôležitému’, od ‘želaného’ k ‘neželanému’. Kým *prvý* asociuje víťazstvo, priekopníctvo, najlepšiu kvalitu a pod., *posledný* je akoby jeho náprotivkom. Diskurzívne realizácie spojenia *posledný X* ukazujú, že popri negatívnom hodnotení faktov hovoriaci nemenej často uplatňujú indiferentné posudzovanie s oslabenou negativizáciou.

Konstrukcie *posledný X* majú z pohľadu hodnotenia významy a) nežiaducich faktov, b) eventúálnych faktov, c) definitívnej platnosti faktov. Vyjadrujú skutočnosť, ktoré sú v prepozíciách vždy posudzované z perspektívy hovoriaceho.

a) Význam **nežiaduceho** faktu majú spojenia *p. dedina*, *p. chudák*, *p. žiak*, *p. žobrák* a i. *Posledný žiak* je modifikátorom *zlého žiaka*, čo znamená, že v jeho význame je zafixovaná hodnota (‘zlý’) axiologickej funkcie. V spojeniach *posledný chudák*, *posledný žobrák* je zachytená axiologická reakcia (porov. Dolník, 1992). Konštrukcia *ako + posledný X*, porov. *ako p. žobrák*, *ako p. chudák* má v slovenčine expletívny význam faktu **hodnotiacej komparácie**. Vo vzťahu k adresátovi majú význam subjektívnej kvalifikácie motivovanej nie dešpektom, ale empatiou hovoriaceho k adresátovi, napr. (47) *Výzeráš ako posledný žobrák*. Vo vzťahu k hovoriacemu nesú význam subjektívnej autokvalifikácie a autoprezentácie, porov. (48) *Výzeráme ako poslední žobráci*.

b) Význam **eventuálneho** majú (i) pomenovania abstraktných objektov: *p. dôvod, p. možnosť, p. nádej, p. pomoc, p. príležitosť, p. šanca, p. útočisko, p. záchrana* a i., ktoré vyjadrujú jednorazovosť, nealternatívnosť, po ktorej nemusí byť ďalšia príležitosť; (ii) pomenovania poukazovania: *p. prípad, p. vec, p. záležitosť*, ktoré prostredníctvom kategoriálnych slov s funkciou široko ponímaného komplementu vystupujú ako zástupné fakty majúce vo svojom základe deixu, porov. *posledná vec* mimo kontextu je alolexiou *niečoho*. Vo vete realizuje prevrátenú polaritu kladu a záporu, porov. (49) *A dovoľte mi povedať, že váhavý muž je posledná vec na svete, ktorú žena potrebuje.*, t. j. váhavého muža žena nepotrebuje. Spojenie *posledná vec* má tendenciu absolutizácie, čím možno vysvetliť diskurzívnu úspešnosť spojenia *posledná vec na svete* a spojenia *najposlednejšia vec*. Tendencia absolutizácie posúva pomenovania poukazovania *p. prípad, p. vec, p. záležitosť* aj k významu definitívnej platnosti.

c) Význam **definitívnej platnosti** majú spojenia *p. cena, p. riešenie, p. rozhodnutie, p. rozsudok, p. slovo, p. verdikt* a i. V komunikačnej praxi sa preferenčne spája s *konečným*, porov. *konečná cena, konečné riešenie, konečné rozhodnutie, konečný rozsudok, konečný verdikt*. Frazologizované spojenie *mať posledné slovo* vyjadruje konečnú platnosť rozhodnutí, porov. (50) *On je hlava rodiny, ale posledné slovo mám aj tak ja*. Frazémy *dať poslednú bodku (nad i)*, *pribiť posledný klinec do rakvy* signalizujú rozhodnosť subjektu niečo ukončiť aj s vedomím možných negatívnych dôsledkov. Vďaka svojej obraznosti sú využívané v textoch športovej publicistiky, porov. (51) *Strelil vyrovnávajúci gól a pribil posledný klinec do rakvy Slovana*.

Konštrukcie *posledný X + Y, posledný X + prep. + Y* nesú význam **zdôvodnenosti** ako konfigurácie významov cieľa, účelu a zreteľa. Je to mentálne a kognitívne dané tým, že cieľ sa asocjuje s koncom ako plánovaným výsledkom, kým príčina sa spája so začiatkom. Význam zdôvodnenosti súvisí so sémantikou prepozícií **na, pre**: *p. možnosť na lyžovanie, p. možnosť na splnenie limitu, p. možnosť na výmenu hráčov, p. pomoc na vyriešenie situácie, p. možnosť na zaplatenie nedoplatkov* a i.; *p. šanca pre Bratislavu, p. šanca pre krajinu, p. šanca pre mier, p. šanca pre neplatičov, p. šanca pre obyvateľov, p. šanca pre zastupiteľstvo* a i.; *p. útočisko pre nezamestnaných, p. útočisko pre život netopierov* a i.; *p. záchrana pre krajiny* a i. Spojenia vyjadrujú presvedčenie hovoriaceho, že situácia je pravdepodobná z pohľadu činnosti, keď sú zameniteľné s infinitívnym komplementom, porov. *p. možnosť lyžovať, p. možnosť zaplatiť nedoplatky*, alebo z pohľadu objektu (Bratislavy, krajiny, mieru, neplatičov, obyvateľov, zastupiteľstva, nezamestnaných a i.).

Konštrukcie typu *jeden z p. X, každý p. X, ako p. X, patriť k p. X, patriť medzi p. X* vyjadrujú význam a) vyčlenenia X, b) začlenenia X.

a) Význam **vyčlenenia X** sa v slovenčine realizuje prostredníctvom konštrukcií *jeden z posledných X* a *každý posledný X*. Ich použitie je motivované pragmatikou zdôraznenia a v ich pozadí je princíp funkčnej separácie (Dolník, 1997). Konštrukcia *jeden z posledných X* predpokladá inherentnú počítateľnosť, *jeden* označuje kvantifikátor z množiny rovnakých, t. j. elektív: *jeden z p. debutov, jeden z p. dinosaurov*,

jeden z p. filmov, jeden z p. krokov, jeden z p. modelov, jeden z p. obchodov, jeden z p. optimistov, jeden z p. rozhovorov; jedna z p. aktivít, jedna z p. krajín, jedna z p. návštev, jedna z p. noviniek, jedna z p. piesní, jedna z p. skupín, jedna z p. správ, jedna z p. štúdií; jedno z p. miest, jedno z p. ocenení, jedno z p. rozhodnutí a i. Konštrukcia **každý posledný X** sa spája s neprerušovanými, periodicky sa opakujúcimi časovými úsekmi: *každý p. pondelok, každý p. utorok, každý p. štvrtok, každý p. piatok, každý p. vikend, každá p. streda, každá p. sobota, každá p. nedeľa, každá p. návšteva, každá p. olympiáda*, porov. (52) *Každá posledná olympiáda býva najviac vychvaľovaná – nebolo to inak ani na nedávnych londýnskych hrách.*

Význam vyčlenenia má aj výraz *ako + posledný X* značiaci de facto *posledné X*: *ako p. disciplína* je skutočne *posledná disciplína*, *ako p. hektáre* sú reálne *posledné hektáre*, *ako p. nádej* je vskutku *posledná nádej* a i., porov. (53) *Ako posledné hektáre obilnín zostali na poliach družstevníkom v Malcove a Gaboltove.* (54) *Charitné centrum ostáva ako posledná pomoc na vyriešenie situácie, [...].*

Spojenie *ako posledný* vo funkcii depiktívneho sekundárneho predikátu (tiež doplnku) označuje **habituálnosť** situácie, porov. (55) *Stáva sa pravidlom, že výsledok sa dozvieme ako poslední.* Konštrukcia je z pohľadu komunikačnej funkcie vo vete rematická. V doklade (56) má interpretáciu: ‘potápajúca sa loď postupne všetci opúšťajú; kapitán má byť posledný’, porov. (56) *Kapitán odchádza z potápajúcej sa lode ako posledný.* V ruštine sú depiktívne konštrukcie *DepC* s adjektívom v tvare inštrumentálu diskurzívne frekventované. Ich analýzy a interpretácie sa realizujú v porovnaní s prívlastkovými konštrukciami s kongruentným atribútom *AgrC* (porov. Кузнецова – Рахилина, 2010, s. 159 – 183).

b) Význam **začlenenia X**, ktorý v slovenčine majú konštrukcie *patriť k posledným X, patriť medzi posledné X // patriť medzi posledných X, medzi poslednými X*. Spája ich význam príslušnosti, vyskytovania sa v rámci istého súhrnu. Konštrukcie sú motivované pragmatikou zdôraznenia: *patriť k p. dielam, patriť k p. krajinám, patriť k p. pamätníkom, patriť k p. veteránom, patriť k p. žiakom* a i.; *patriť medzi p. dediny, patriť medzi p. diela, patriť medzi p. krajiny, patriť medzi p. pamätníky, patriť medzi p. veteránov, patriť medzi p. žiakov, patriť medzi p. žobrákov* a i.; *byť medzi p. dedinami, byť medzi p. dielami byť medzi p. krajinami, byť medzi p. pamätníkmi, byť medzi p. veteránmi, byť medzi p. žiakmi*. V naratívne nimi hovoriaci sprostredkúva najmä názor (doklady 57 – 58) a prípadne aj obraz (doklad 59): (57) *Morské hlbiny patria k posledným nepreskúmaným miestam na našej planéte.* (58) *Slovensko je medzi poslednými krajinami, ktoré ignorujú túto problematiku.* (59) *Vyšiel zo záhrady medzi poslednými návštevníkmi a vydal sa do Latinskej štvrte.*

V konštrukcii *to posledné* tvar absolvoval slovnodruhový prechod na substantívum a stratil vzťah k potenciálnemu nositeľovi príznaku. Hovoriaci konštatuje obsah vety ako fakt (a) spravidla nechcený a neželaný: (60) *Spevák je to posledné, čo potrebujeme.* (speváka nepotrebujeme), (61) *Názor obyvateľov je to posledné, čo investora zaujíma.* (investora nezaujíma názor obyvateľov); (b) negatívne vymedzený

z pohľadu kvantity deja: (62) *Bolo to to posledné, čo si z tej noci pamätám.* (ďalej si už nič nepamätám), (63) *To je to posledné, o čo ťa žiadam.* (nič viac nežiadam); (c) afirmatívne vymedzený a žiaduci z pohľadu úplného alebo menšieho možného rozsahu: (64) *Viem, že by mi dal aj to posledné, čo má.* (dal by mi všetko čo má), (65) *Kvalitné a módne oblečenie patrí medzi to posledné, čo si doprajeme.* (doprajeme si prinajmenšom kvalitné a módne oblečenie).

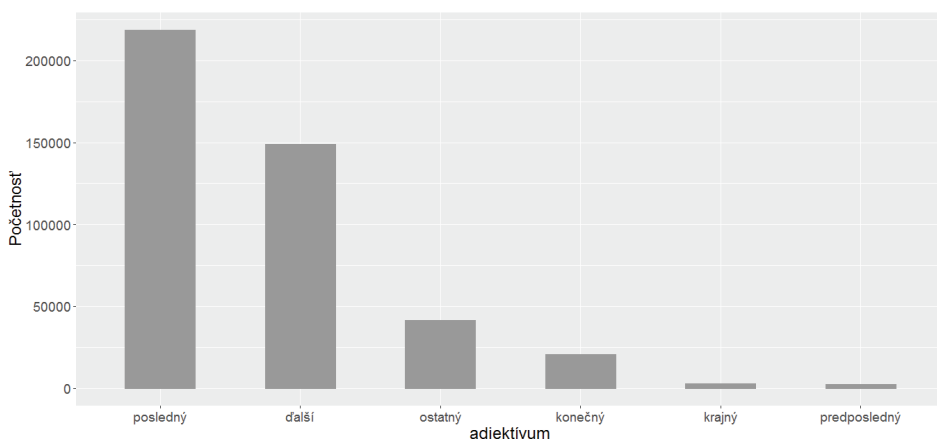
Frazeologizované spojenia v *neposlednom rade*, t. j. nezanedbateľne z hľadiska poradia; *na neposlednom mieste*, t. j. neopomenuteľne pri hodnotení niečieho pôsobenia alebo niečoho (porov. Jarošová (ed.), 2015), sa lexikalizovali ako príslovkové výrazy spôsobu.

3. DISKURZÍVNE REFLEXIE SPOJENIA *POSLEDNÝ X* Z POHĽADU REZONANTNOSTI

Diskurzívnu rezonantnosť ponímame ako úspešnosť lexémy presadzovať sa v konkurenčnom prostredí obsahovo analogických konštrukcií. Doklady zo *Slovenského národného korpusu* ukázali, že v súbore 250 substantív, ktoré sa spájajú s výrazom *posledný*, je diskurzívna rezonantnosť konštrukcie *posledný X* od 47 128 po 1 výskyt.

Porovnanie početnosti kolokátov v spojení *posledný X* s početnosťou v spojeniach *ďalší X*, *ostatný X*, *konečný X*, *krajný X* a *predposledný X* potvrdilo celkovú diskurzívnu rezonantnosť konštrukcie *posledný X* (porov. graf 1).²⁰ Priemerná početnosť výskytov na 1 kolokát je takáto: *posledný X* (873,96), *ďalší X* (596,58), *ostatný X* (163,144), *konečný X* (82,176), *krajný X* (11, 66), *predposledný X* (9,716).

Graf 1 Početnosti adjektív

²⁰ V tejto súvislosti si dovoľujem poďakovať RNDr. I. Rybanskému, PhD., za odbornú aj technickú pomoc pri aplikovaní štatistických metód (Rybanský, 2009).

Z pohľadu početnosti kolokátov sa ukázalo, že v súbore je 54 kolokátov²¹ s vysokou početnosťou (t. j. nad 1 000 výskytov) a 196 kolokátov s nižšou početnosťou. S adjektívom **posledný** majú početnosť výskytov od 47 128 po 1 095 kolokáty: *rok, čas, deň, zápas, týždeň, slovo, raz, štvrtrok, prieskum, zvyšky, súd, desaťročie, miesto, tím, obdobie, kvartál, duel, pár, odpočinok, rozlúčka, album, úsek, termín, šanca, okamih*.

Pri zisťovaní rezonantnosti adjektíva *posledný* sme postupovali semaziologicky a identifikovali sme diskurzívne úspešné substantíva, s ktorými sa spája každý člen dvojice *posledný – ďalší*, *posledný – ostatný*, *posledný – konečný*, *posledný – krajný*. Ukázalo sa, že adjektíva *ďalší*, *ostatný*, *konečný* a *krajný* sa presadili v týchto spojeniach: **ďalší**: *ročník, krok, kolo, pokus, stretnutie, gól, bod, časť, človek, vývoj, vec, návrh, peniaze, úspech, súper, rokovanie, projekt, informácie, svedok, dôvod, štát, faktor, pokles* (početnosť výskytov od 9 745 do 1 111); **ostatný** *výsledok* (11 838 výskytov); **konečný**: *cieľ, rozhodnutie, tabuľka* (početnosť výskytov od 2 536 do 2 247); **krajný** *prípád* (1 989 výskytov). Rezonantnosť adjektíva *posledný* je v uvedených spojeniach **menšia**, a to v porovnaní s *ďalším* 4-krát, s *ostatným* 20-krát, s *konečným* 12,5-krát, s *krajným* 1,8-krát.²²

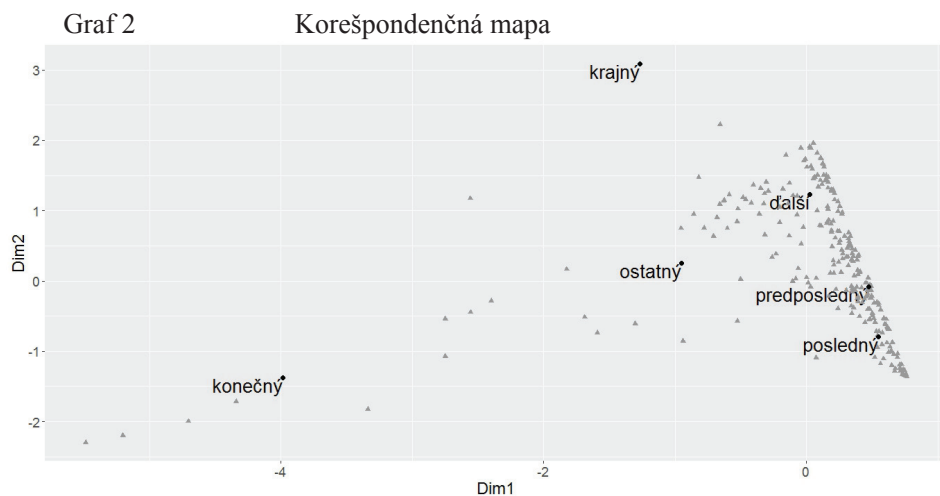
Keďže diskurzívna úspešnosť spojenia závisí aj od adjektíva, aj od kolokátu, vzťahy závislosti medzi nimi sme zisťovali aplikovaním korešpondenčnej analýzy (Correspondence Analysis – CA). Je to grafická exploračná metóda umožňujúca uchopiť príčinné súvislosti medzi premennými (v našom prípade adjektívami a kolokátmi) a analyzovať ich úrovně. Štandardným výstupom je dvojrozmerný graf (korešpondenčná mapa), v ktorom sú zobrazené úrovně oboch premenných. Pozícia bodov na mape inferuje podobnosti medzi riadkami, podobnosti medzi stĺpcami a ich vzájomnú závislosť (porov. analogické uplatnenie CA pri analýze sémantickej štruktúry vybraných anglických zámien a štúdiu McGillivray a kol., 2008, s. 49 – 52).

Výsledky ukázali, že adjektíva *posledný*, *ďalší* a *predposledný* tvoria na mape zhluk, čo naznačuje ich kolokačno-referenčnú a konceptuálnu blízkosť. Adjektívum *ostatný* je od nich odchýlené, takže sa predpokladá obmedzená podobnosť (ako vieme, adjektívum nevytvára kolokácie so sémantikou nezvratnosti). Adjektíva *konečný* a *krajný*, keďže sa uplatňujú s obmedzeným počtom kolokátov a v obmedzenej mie-

²¹ Započítali sme len najvyššiu početnosť. Napr. *rok* má početnosť nad 1 000 výskytov v spojeniach s *posledným*, *ďalším* aj *ostatným*, pričom rezonantnú početnosť má *posledný rok*.

²² Ide o spojenia, ktoré sa diskurzívne vyhranili a oslabili tak relevanciu porovnávania. Lexémy sa presadili vďaka častosti príslušných lexikálnych spojení v textoch športovej komunikačnej sféry (v ktorej fungujú ako konvencionalizované formuly typu *ostatné výsledky*, *konečná tabuľka*) a rozvíjaním významov vzdiaľujúcich sa od významov adjektíva *posledný*. Napríklad, lexému *krajný* v slovenčine tvoria dve lexie, pričom v spojení *krajný prípad* sa aktualizovala lexia s významom „prehnaný, extrémny, hraničný“ akcentujúca význam krajnej miery, kým *posledný prípad* reflektuje význam smerujúci od eventuálneho k definitívnej platnosti. Naproti tomu *konečná tabuľka* odkazuje na definitívnu platnosť, *posledná tabuľka* sa viaže na sémantiku lokalizácie.

re, majú periférnejšie umiestnenie. Diskurzívne je úspešnejšie adjektívum *konečný*, ktoré je súčasťou početnejších viazaných spojení, napr. *konečný bod*, *konečná cena*, *konečný verdikt*, *konečná stanica*, *konečný termín* a i.

ZÁVER

Cieľom príspevku bolo explanačno-opisné zhodnotenie lexémy *posledný* v slovenčine. Odvíjalo sa od skutočnosti, že lexéma má dve sémantické valencie – prvkov a postupnosti. Na základe diskurzívnych realizácií boli identifikované kolokačné paradigmy ako extezionálne vymedzené množiny prvkov, ktoré možno kvalifikovať výrazom *posledný*. Podľa jednotlivých typov kolokátov a typov postupnosti sme rozpoznali šesť významov spojenia *posledný X*: význam nezvratnosti, temporálnosti, priestorovosti, reziduálnosti, zavŕšenosti a evaluácie. Ukázalo sa, že konvergentné klesajúce postupnosti sa v jazyku koncentrujú primárne na význam nezvratnosti, divergentné klesajúce majú významy priestorovosti a reziduálnosti, divergentné rastúce rozvíjajú významy temporálnosti a zavŕšenosti. Pritom jednotlivé významy sú výrazom synkretizmu viacerých druhov postupností. Napr. spojenie *posledný cár* (sémantika nezvratnosti) je výrazom synkretizmu ohraničenej, konvergentnej a klesajúcej postupnosti, *posledný víkend* (sémantika zavŕšenosti) vyjadruje ohraničenú, divergentnú a rastúcu postupnosť. Ambisémia lexémy je výrazom diskrétnych aj kontinuálnych hodnôt postupností posudzovaných najmä na škále a čiastočne na množine.

Lexéma *posledný* má antropologickú podstatu a vyznačuje sa oscilujúcim podielom subjektívneho faktora vo svojich významoch. Keďže si zachováva deiktický

charakter, možno ju interpretovať ako slabo určitú v kvalitatívnom aj kvantitatívnom ohľade. Doklady potvrdili, že v diskurzívnych kontextoch reflektuje oba mentálne podnety formovania zmyslu – mechanizmus transformácie mentálneho obrazu postupnosti aj mechanizmus emocionálno-evaluatívnej indikácie (porov. Леонтьев, 2003, s. 167 – 181).

Sémantiku a pragmatiku lexémy *posledný* ovplyvňujú vetnosémantické funkcie (objektu a adverbially), ktoré fungujú ako sémantické a pragmatické implikatury a diskurzívny kontext, ktorý funguje ako faktor reprodukčnej asimilácie.

Doklady zo *Slovenského národného korpusu* ukázali, že v súbore 250 substantív, ktoré sa spájajú s *posledným*, je diskurzívna rezonantnosť spojenia *posledný X* od 47 128 po 1 výskyt. Porovnanie týchto kolokátov so spojeniami *d'alší X*, *ostatný X*, *konečný X*, *krajný X* a *predposledný X* potvrdilo diskurzívne slabú atraktivitu *ostatného*, a to aj napriek čiastočným sémantickým prienikom s *posledným X* v skupinách kolokátov so sémantikou temporalnosti, priestorovosti, reziduálnosti, zavŕšenosti a evaluácie, a to v pomere 1 : 0,18. Tiež sa ukázalo, že lexéma *posledný* je konceptuálne bližšia s adjektívami *d'alší* a *predposledný* než s adjektívom *ostatný*.

Bibliografia

- ČERMÁK, František – HOLUB, Jan: Syntagmatika a paradigmatica českého slova I. Valence a kolokabilita. 3. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze 2005. 192 s.
- ČERMÁK, František: Lexikon a sémantika. Praha: NLN 2010. 357 s.
- DANEŠ, František – GREPL, Miroslav – HLAVSA, Zdeněk: Mluvnice češtiny 3. Skladba. Praha: Academia 1987. 746 s.
- DOLNÍK, Juraj: Axiologické slová. In: Jazykovedný časopis, 1992, roč. 43, č. 2, s. 91 – 98.
- DOLNÍK, Juraj: Jazykové princípy vo výstavbe frazém. In: Frazeologické štúdie. II. Red. P. Ďurčo. Bratislava: Esprima 1997, s. 36 – 44.
- FILKORN, Vojtech: Povaha súčasnej vedy a jej metódy. Bratislava: Veda 1998. 379 s.
- IVANOVÁ, Martina: Syntax slovenského jazyka. Druhé, upravené a doplnené vydanie. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2016. 284 s.
- JACKENDOFF, Ray: Semantics and Cognition. In: The Handbook of Contemporary Semantic Theory. Oxford: Blackwell 1996, s. 539 – 559.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Problém vymedzenia kolokácií. In: Jazykovedný časopis, 2007, roč. 58, č. 2, s. 81 – 102.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Vidová opozícia a vidová korelácia v slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 2013, roč. 64, č. 1, s. 5 – 47.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUŽÁSSYOVÁ, Klára (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda 2011. 1088 s.
- JAROŠOVÁ, Alexandra (ed.): Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. [3. zv.]. Bratislava: Veda 2015. 1104 s.

KARLÍK, Petr: Věta. In: Grepl, Miroslav – Karlík, Petr: Skladba češtiny. Olomouc: Votobia 1998, s. 15 – 56.

KRUPA, Viktor: Jednota a variabilita jazyka. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky. Bratislava: Veda 1980. 168 s.

LAKOFF, George: Ženy, oheň a nebezpečné věci. Co kategorie vypovídají o naší mysli. Prekl. D. Lukeš. Praha: Triáda 2006. 656 s.

McGILLIVRAY, Barbara – JOHANSON, Christer – APOLLON, Daniel: Semantic structure from Correspondence Analysis. In: Coling 2008: Proceedings of 3rd Textgraphs workshop on Graph-Based Algorithms in Natural Language Processing. Manchester, 2008, s. 49 – 52. Dostupný na: <http://www.aclweb.org/anthology/W08-2007> [cit. 21.01.2018].

RYBANSKÝ, Ľubomír: Dĺžka slova. In: Obzory matematiky, fyziky a informatiky, 2009, roč. 38, č. 3, s. 19 – 23.

Slovenský národný korpus. Verzia prim-7.0-public.all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2010. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.

SOKOLOVÁ, Jana: Egocentriká – výrazy so sémanticko-pragmatickou orientáciou na hovoriaceho. In: Slovenská reč, 2019, roč. 84, č. 1, s. 10 – 25.

VAŇKO, Juraj: Fixátory dependencie. In: Morfológické aspekty súčasnej slovenčiny. Ed. J. Dolník. Bratislava: Veda 2010a, s. 265 – 352.

VAŇKO, Juraj: K dynamike v pádovej a predložkovej sústave súčasnej slovenčiny. In: Jazykovedný časopis, 2010b, roč. 61, č. 1, s. 43 – 56.

WIERZBICKA, Anna: Sémantika: elementární a univerzální sémantické jednotky. Praha: Karolinum 2014. 549 s.

АПРЕСЯН, Юрий Дереникович: Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Москва: Наука 1974. 367 с.

АПРЕСЯН, Валентина Юрьевна – ШМЕЛЕВ, Алексей Дмитриевич: Семантика и прагматика последнего и предпоследнего. Dostupný na: www.dialog-21.ru/media/3748/apresyanshmelev.pdf. 2016. [15.10.2017].

КУЗНЕЦОВА, Юлия Львовна – РАХИЛИНА, Екатерина Владимировна: Лингвистика конструкций. Отв. ред. Е. В. Рахилина. Москва: Азбуковник 2010, с. 159 – 183.

ЛЕОНТЬЕВ, Дмитрий Алексеевич: Психология смысла. Природа, строение и динамика смысловой реальности. 2-е, исправленное издание. Москва: Смысл 2003. 448 с.

ПАДУЧЕВА, Елена Викторовна: Динамические модели в семантике лексики. Москва: Языки славянской культуры 2004. 608 с.

ПАДУЧЕВА, Елена Викторовна: Эгоцентрические валентности и деконструкция говорящего. In: Вопросы языкознания, 2011, 60, № 3, с. 3 – 18.

ADVERBIAL INTENSIFIERS IN CONTEMPORARY POLISH AND SLOVAK

SYLWIA SOJDA

Institute of Slavic Languages, University of Silesia in Katowice, Poland

SOJDA, Sylwia: Adverbial intensifiers in contemporary Polish and Slovak. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2019, Vol. 70, No 1, pp. 55 – 72.

Abstract: The paper discusses the intensifying functions of some lexical units derived from adverbs in a cross-linguistic Polish-Slovak perspective. The expression of intensification in Polish and Slovak has not been widely explored, which is why the present paper aims to point out a few aspects of this phenomenon in two closely related Slavic languages, which may contribute to help fill this gap. Intensification is without doubt a very interesting, pervasive and complex phenomenon in linguistics and is understood here as the process of quantitative change of a feature, activity or state. That change refers to the increase and decrease in intensity of a feature/activity/state according to an approved canon. The components of the category of intensification are therefore both, intensifying and deintensifying. Therefore, it is also postulated that a class of *intensifiers/deintensifiers* should be distinguished as means of *intensification/deintensification*. Intensifiers have also been a long fruitful topic of investigation in sociolinguistic research: on one hand intensification systems are unstable and tend to change rapidly in any speech community and on the other, the use of intensifiers tends to vary across demographic categories, especially age and gender. Intensification can also be researched due to ‘delexicalization’, which is defined as the reduction of the independent lexical contents of a word, or group of words, so that it comes to fulfil a particular function – the original meaning of the word is gradually lost as it evolves into a marker of intensification. The paper aims also to show that the more delexicalized an intensifier becomes, the more it will lose its lexical restrictions and increase in frequency. Through frequency of use and over time, intensifiers tend to lose their intensifying force and the renewal process occurs. This process promotes other adverbs, be they newly created adverbs or already existing ones, to the rank of intensifiers – it seems that the class of intensifiers may be an open class. The undertaken analysis has shown that there are a number of aspects which can be considered while describing intensifiers.

Key words: category of intensification, adverbs, intensifiers, delexicalization

„*Ako môže byť niečo diabolsky dobré? však to je úplný paradox, nie? Celkovo, niektorí ľudia majú asi moc obmedzenú slovnú zásobu...*”
(Omnia Slovaca Publica II)

1. INTRODUCTION¹

The above quote points to a paradox whereby something coming from the Devil, associated in our culture with evil, can be good, and someone competent in

¹ I would like to thank two anonymous reviewers for constructive criticism and helpful suggestions.

using the lexical unit *diabolsky dobré* in a proper context might have limited lexical resources. Reflections on this intensification will be used here as an attempt to resolve the paradox highlighted above.

Intensification is without doubt a very interesting, pervasive and complex phenomenon in linguistics. It should definitely be investigated from general and comparative points of view to highlight its status as an autonomous category in the realm of modification. Research on adjective intensifiers in English has been a topic of linguistic studies since Cornelis Stoffel's *Intensives and Down-toners: A study in English adverbs*, published in 1901 (Stoffel, 1901). The concept of the category of intensification was disseminated by Dwight Bolinger's *Degree words* (Bolinger, 1972) and since then, various aspects of this phenomenon have been explored.²

Besides receiving large consideration in the domain of semantics and pragmatics, intensifiers have also been a long fruitful topic of investigation in sociolinguistic research. Authors engaged in this research observed that, firstly, intensification systems are unstable and tend to change rapidly in any speech community and secondly, the use of intensifiers tends to vary across demographic categories, especially age and gender (Beltrama, 2015, p. 17).

As far as lexicology and semantics were concerned, the researchers' attention was focused on the issue of scaling, gradation and comparison. These observations refer to various European languages, with the accompanying varying intensity and frequency of linguistic research. The expression of intensification in Polish and Slovak has not been widely explored, which is why the present paper aims to point out a few aspects of this phenomenon in two closely related Slavic languages, which may contribute to help fill this gap. The problems undertaken here will be concentrated around the process of delexicalization, because due to this, some adverbials appear as intensifiers.

2. DEFINING INTENSIFICATION AND INTENSIFIERS

In this part the theory and background of intensification and intensifiers is presented to give a framework for the study. The content of the term *intensification* is defined in terms of the semantic features assigned to the lexical units. Furthermore, some categories and gradable expressions may often be intensified. Thus, intensification is strictly connected with lexis, semantics and pragmatics and many researchers point different approaches to this phenomenon. It is also a lexico-grammatical category that is mainly employed to achieve expressivity (Lorenz, 2002, p. 143).

Randolph Quirk et al. claim that "the intensifier subjuncts are broadly concerned with the semantic category of degree" (1985, p. 589), which has been confirmed by other linguists, i.e. Polish linguist Jadwiga Puzynina, who notes that

² See the list of references established by Lucile Bordet (2017b) which includes works often cited in intensification studies. That list is not exhaustive and contains works, mostly in English and French, but also in other languages (German, Portuguese and Modern Greek) published by 2017.

this category contains features, states, processes and activities and should be treated as one of the subcategories of gradation (Puzynina, 2001, p. 321). Moreover, this term “does not refer only to means whereby an increase in intensification is expressed. Rather, an intensifying subjunct indicates a point on an abstractly conceived intensity scale; and the point indicated may be relatively low or relatively high” (Quirk et al., 1985, p. 589). J. Puzynina claims the same – the phenomenon of intensification involves not only an increase of the intensity of features, states, processes, activities, but it also includes the opposite – a reduction of the intensity of a given feature, activity, or state. A similar opinion is presented by other researchers, for instance, Ireneusz Jakubczak, who identifies intensification with scaling a quality (expressed by an adjective) up or down a semantic scale (Jakubczak, 1985, p. 63). On the contrary, there is an approach (Beltrama, 2015, p. 17) which indicates at least two different modes of meaning composition for intensifiers: a lexical one, where intensifiers boost the scales encoded by a gradable predicate and a non-lexical one, in which intensification operates over a scale that is introduced via pragmatic reasoning or by shifting the focus on the speaker’s commitment towards the sentence.

As far as the present research is concerned, *intensification* is understood here as the process of quantitative change of a feature, activity or state. That change refers to the increase and decrease in intensity of a feature/activity/state according to an approved canon. The components of the category of intensification are therefore both intensifying and deintensifying. This approach has caught on in recent years among scholars as there have been a number of studies of intensifiers and their characteristics. Barbara Mitrenga, while describing the indicators of intensity (both of high and low degree), uses the terms *intensifier* (‘intensyfikator’) and *deintensifier* (‘dezintensyfikator’), defining them as lexical units, including adverbs (Mitrenga, 2016). Therefore, it is also postulated that a class of *intensifiers/deintensifiers* should be distinguished as means of *intensification/deintensification*.

The term *intensifier* has been used in various ways in linguistic studies. The most common definitions identify intensifiers with adverbs (belonging to the subcategory of adverbs of manner (Bordet, 2017a); intensifiers are also called adverbs of degree, intensive adverbs, degree modifiers or degree words and are forms that add “a degree measure onto its referent” (Reicheld – Duhan, 2014, p. 63; Tagliamonte, 2012, p. 320). Similarly, Juraj Šikra equates intensifiers with adverbs of degree which could partially be treated as intensifiers as the degree and intensiveness semantically significantly correspond. On the other hand, he assumes that adverbs of a bigger degree (i.e. *náramne*, *tuho*, *dotuha*, *výrazne*, *významne*, *význačne*, *urputne*, *mocne*, *výdatne*, *prílišne*, *citeľne*, *neúmerne*, *netušene*, *nevýslovne*, *neúrekom* – which can be replaced by *veľmi*) often act as intensifiers (Šikra, 1991, pp. 98, 101).

The change in the status of a lexical unit occurs by way of its change at a sentence level. One of the first signs of the ongoing process of changing the

meaning of such a unit is the position next to the adjective. A typical adverb combines with a verb, while the typical position for an intensifier is before a given adjective (or the appropriate adjectival adverb). The intensifier can also come into relation with a verb (or participle), but only with these verbs that offer the possibility for intensifying – apart from the activity itself or the state in their meaning, there is also a gradable element, evaluating this activity or state (Bałabaniak, 2014, p. 29). The Polish and Slovak lexical material shows that it is the position other than next to the verb which often foreshadows the unit's readiness to change its class or to create a new unit – i.e. an intensifier. The occurrence of a unit in the mentioned positions and with a given type of adjective (being gradable) leads us to assume that the word may potentially become an intensifier. Nonetheless, the development of a new unit does not always take place – the formation of an intensifier means that there are usually two lexical units of the same form: intensifier and adverb. One of statements considered in this study is that intensifiers are derived mainly from adverbs and their significance is related to the high intensity of a feature. The “sharpness” of this feature contributes to the fact that the word is also used in the intensifying meaning to convey the scale of the phenomenon perceived by the sender (which may also be the speaker's emotions). The negative meaning is usually perceived as more “visible” because the phenomenon it concerns is more intensely felt, so some negative adverbs may be a source of intensifiers as well (Bałabaniak, 2014, p. 30).

Numerous studies have contributed to the structural description and semantic categorization of intensifiers. As Irina Lebedeva and Lena Pavlova have noticed (2016), scholars have put forth a diversity of approaches – identifying intensifiers with adverbs is not the only methodological solution. As early as 1967, Henryk Misz provided a description of the syntactic groups of written Polish, among which he distinguished classes of syntactemes (words with syntactic value and a determinative function), with intensifiers as one of the classes (Misz, 1967, p. 55). This class includes syntactemes *całkiem, zupełnie, dosyć, bardzo, nader, nadzwyczaj, niezmiernie, za, zbyt, zanadto, prawie, niemal, trochę, coraz, lekko, mocno*, etc. They function as subordinators to adjectives and adverbs (in an equal or higher degree), and some also accompany nouns and verbs.

As already mentioned, there are several characteristics of intensifiers which differentiate them from adverbs, even though the conceiving of lexical intensifiers based on adverbs has been known for a long time. As Lucile Bordet (2017a) claims, intensifiers are popular because of their intensifying force.

2.1 Intensifiers and grammaticalization

Grammaticalization is defined as “that subset of linguistic changes whereby a lexical item or construction in certain uses takes on grammatical characteristics, or through which a grammatical item becomes more grammatical” (Hopper – Traugott, 2003, p. 2). This is a larger and continuous process consisting of several stages. As

Christian Lehmann points out, lexicalization and grammaticalization are processes that have much in common (2002, p. 1). The more grammaticalized an intensifier, the more it will lose its lexical restrictions and increase in frequency. At the same time, its collocates and contexts of occurrence will change in relation to its own semantic change (Lorenz, 2002, p. 144)

In the theoretical works, intensifiers could be described either as an example of lexicalization or delexicalization – this is mostly a matter of the definition of these processes. Here, I present both approaches, but I also emphasize that in this study I favor the latter.

One of the approaches, introducing lexicalization, distinguishes the transition of lexical units from the adverbial class (units initially used as adverbs of manner) to the class of intensifiers as a long-lasting process. First, the distribution of the adverb is gradually expanded – initially in relation to situations and events in which the secondary meaning could be metaphorical. The word does not lose its original meaning, but it begins to function in contexts in which a typical adverb does not normally occur. Increasing connectivity “blurs” the meaning of the adverb. The word undergoes gradual lexicalization and its semantic relationship with its basis starts blurring. Consequently, a new indivisible unit (intensifier) with a new meaning and wider distribution than the original adverb is formed. It should be noted, though, that not all intensifiers are lexicalized to the same extent (in certain cases, the process of forming an intensifier is complete, whilst in other cases, it is still ongoing or is only starting to take place), and not all of them can function in analogous contexts (Mitrenga, 2016, pp. 228 – 229). A case in point is the Polish unit *strasznie*, which functions both as an adverb meaning ‘incredibly, frighteningly, scarily’ and as an intensifier meaning *bardzo*³ ‘very much’. Stanisław Koziara (2003, p. 348) points out that nowadays this lexicalized meaning increasingly prevails over the meaning ‘frighteningly, scarily’ which is still recorded in dictionaries as the primary one. The Polish adverbs *daleko*, *dużo*, *wiele*, *wysoko*, *málo* and the Slovak adverbials *d’aleko*, *veľa*, *vysoko*, *málo*, based on the parametric adjectives Pl. *daleki*, *duży*, *wielki*, *wysoki*, *mały*, Sk. *d’aleký*, *veľký*, *vysoký*, *malý*; or others, derived from adjectives semantically referring to the concept of fear, ugliness, supernatural forces, evil

³ *Bardzo* ‘very’ is the most representative example of an intensifier, which does not carry content, but only the intensity of the feature or state: “connected with a verb marks a high degree of activity or state, and combined with an adjective or an adverb strengthens the characteristic expressed by them. The effect of the severity of the trait can also be obtained by joining the adjective and adverb with *bardzo* ‘very much’, which, however, does not enter the syntactic bunch with the adjective in a different degree than equal” (Węgiel, 1995, p. 108); it can be seen that the extent of the occurrence of lexeme *bardzo* used to be much wider than it is today, namely, the lexeme could also appear in the neighbourhood of adjectives and adverbs of a higher degree, e.g. *bardzo lepszy*, *bardzo znaczniejsze*, *bardzo słabsze*, *bardzo łatwiej*, *bardzo lepiej*. In contemporary Polish, these types of constructions are not acceptable, a quantitative intensifier may replace *bardzo*, e.g. *bardzo*, *niewiele* or a qualitative one, e.g. *znacznie*. An intensifier may not occur at all, as the intensifying meaning lies in comparative degree (Jakubowicz, 2014, p. 67).

spirits: Pl. *straszny, przeraźliwy, potworny, odrażający, diabelski, szatański*, Sk. *strašný, hrozný, ohavný, príšerný, diabolský, satanský*, can function in the language as lexical intensifiers, Pl. *strasznie, przeraźliwie, potwornie, odrażająco, niesamowicie, diabelnie, diabelsko, szatańsko*, Sk. *strašne, hrozne, ohavne, príšerne, diabolsky, satansky*, which is the result of a change in meaning.

According to the fact that intensifiers are considered to be lexicalized, it is evident that one of the criteria for recognizing a lexical unit as an intensifier is the degree of its lexicalization. Moreover, some researchers point out that only a fully lexicalized unit can be considered an intensifier.

On the contrary, many scholars use the term ‘delexicalization’ due to intensification. Delexicalization is defined as “the reduction of the independent lexical contents of a word, or group of words, so that it comes to fulfill a particular function” (Tagliamonte, 2008, p. 363; Partington, 1993, p. 183) – the original meaning of the word is gradually lost as it evolves into a marker of intensification. Delexicalization does not just happen abruptly by chance, overnight, but occurs in a step-by-step fashion: the first step includes metonymic or metaphoric extension from the original meaning, followed by the intensifier being used with a restricted set of adjectives or adverbs. In the next stage it is used more frequently for emphasis and intensification and concomitantly with a wider and wider set of adjectives of different types. The more delexicalized an intensifier becomes, “the more it will lose its lexical restrictions and increase in frequency” (Lorenz, 2002, p. 144). To sum up: here the investigated units have the ability to take over from negative or positive adjectives which indicates that they are delexicalized ones.

Recent studies (Lorenz, 2002; Bordet, 2017a) have focused on the constant change (renewal) and recycling of intensifiers during the last few decades. Renewal takes place when “existing meanings may take on new forms” (Hopper – Traugott, 2003, p. 122). This is generally characterized by coming up with new ways of saying roughly the same things which avoids repetition.

2.2. Intensifiers and subjectivity

The means of intensification occur in contexts that are considered intensifying. The context of intensification and its subjectivity are clearly marked. If we consider the result of a comparison to be intense, where the compared object exhibits a given feature to an extent different from the standard specified by the language, and we consider the notion of a feature in the speaker’s mind as the standard language (Bałabaniak, 2013, p. 77), then the observation of the Greek researcher Angelika Athanasiadou seems justified. She claims that “<intensification> is a concept that refers not only to the expression but also to [the] achieving of subjectivity, in that the conceptualizers are very much involved in projecting their own perspective on an entity” (Athanasiadou, 2007, p. 555). This is a multidimensional phenomenon; the intensification of the expression depends on the speaker’s perspective, point of view

and attitude. Therefore, what some regard as intensification, an attempt to intensify expression and put a particular spin on content, others hold to be merely a simple description of the surrounding world. Although intensification is not unequivocal and is understood differently by individual people, it makes statements expressive, stronger in reception, sometimes blunter or marked, e.g. emotionally. Intensifiers are often used in expressive, emotional sentences. They have a stronger emotional and/or connotative function than mere comparison/grading (Batinić – Kresić – Pavić – Pintarić, 2015, p. 8). Moreover, the intensity is vivid. It creates new images in the mind of the reader, directs him to a certain way of receiving thoughts, and influences his imagination. It makes the content more interesting and open to interpretation.

3. INTENSIFIERS CONNECTED WITH FEAR

The discussion to follow focuses on three Polish intensifiers and their counterparts in Slovak: *potwornie/príšerne*, *piekielnie/pekelné* and *diabelsko (diabelnie)/diabolsky*. These examples were not picked at random; they were chosen specifically because of their provenience: each is transparently related to inhuman power – source words derived from adjectives associated with something horrendous, with fear and evil. The paper aims to show their distribution and possible collocations while functioning as intensifiers in contemporary Polish and Slovak.

In their lexical use, they operate as boosters, which “denote a high degree, a high point on the scale” (Quirk et al., 1985, p. 590) and belong to amplifiers, which along with downtoners are, according to Quirk et al., subsets of intensifiers. Amplifiers scale upward from an assumed norm: maximizers reach the extreme point on the scale, while boosters convey the high degree without reaching the extreme end of the scale. Another approach, established by Carita Paradis (1993, p. 27) relates intensifiers to degree modifiers called reinforcers. Degree modifiers fall into two subsets: one involves grading in terms of totality (totality modifiers – maximizers), the second involves scaling (scalar modifiers – boosters). Similarly, in Slovak linguistics – Ľubomír Kralčák within reinforcing (Sk. *zosilnenie, koroborácia*) distinguishes maximizers (Sk. *maximilizátory*), magnifiers (Sk. *magnifikátory*) and majorizers (Sk. *majorizátory*) (Kralčák, 1992, p. 22). The group of magnifiers covers such modifiers as discussed here *potwornie/príšerne, piekielnie/pekelné, diabelnie/diabolsky*, but while describing them in this study, I use the term *boosters*. Another important characteristic of boosters is that they “form open classes, and new expressions are frequently created to replace older ones whose impact follows the trend of hyperbole in rapidly growing ineffectual” (Quirk et al., 1985, p. 590).

The occurrence of different types of degree modifiers is ultimately conditioned by gradable features in the adjective: not all gradable adjectives can be combined with all intensifiers. For scalar adjectives it is natural to select intensifiers which are

capable of indicating a subrange of the scale. As far as the boosters analysed in this paper are concerned, they commonly modify gradable words – and usually collocate with scalar adjectives, as in the examples below⁴:

- (1) *Jest to człowiek **piekielnie odważny** i **diabło sprytny**.*
- (2) *Czeka nas **potwornie ciężka** praca.*
- (3) *Woda w basenie była zielona i **potwornie brudna**.*
- (4) *„Martel” **diabelsko dobry** koniak.*
- (5) *Mogę powiedzieć, że to jest **diabelnie stare**.*
- (6) *Tá **príšerne bystrá** mladá žena.*
- (7) *A stalo sa to najhoršie, čo sa mohlo stať – kobyla mala hned' po štarte kolíziu, zaostala a potom v **pekelné rýchľom** tempe nestačila dohnať stratu.*
- (8) *Úrokové finančníctvo neprodukuje nič dobré, čo by nemohlo vyprodukovať bezúrokové finančníctvo. Zato ale produkuje niečo **diabolsky zlé** a škodlivé, čo bezúrokové finančníctvo neprodukuje!*
- (9) *Pekný, ušľachtilý, žiarivý. A **diabolsky atraktívny**. Áno, žiarivý a pekný, horvili podaktorí.*

The statement often undertaken in research is that amplifiers' (maximizers' and boosters') collocations are likely to be limited in different ways, though boosters have a broader collocation range than do maximizers (Recki, 2007, p. 227). Various scholars (e. g. Paradis, 2000; Partington 1993) state that different characteristics should be attributed to intensifiers based on their positive and negative scaling and degree of boundedness, which indicates to which extent they collocate with a particular type of adjective. The more words an intensifier collocates with, the more delexicalised it is. New intensifiers are expected to have fewer collocates, whereas older ones are used with a wide array of adjectives. As an example, let us look at the intensifier *terribly* which apart from, still retaining the meaning of 'terror', has gradually acquired a more grammatical meaning with a more neutral intensifying function.

3.1. *potwornie/príšerne*

The Polish adverb *potwornie* is synonymous to *koszmarne*, *okropnie*, *straszliwie*, *strasznie* and is derived from the adjective *potworny*, primarily connected with monsters, something ugly, horrid, means 'budzący przerażenie', 'bardzo brzydki'. In *SDor*⁵ there are two possible meanings: 1. 'bardzo brzydko, odrażająco, przerażająco, strasznie' (*Obaj wyglądamy potwornie*) and 2. 'w dużym stopniu, bardzo, ogromnie, niezmiernie' (*było potwornie gorąco; potwornie gruby pień*). *SJP*

⁴ Slovak examples were taken from Slovak language corpora ARANEA: OMNIA SLOVACA PUBLICA II (unesco.uniba.sk, aranea.juls.savba.sk); Polish exemplifications from Polish language corpora NKJP (www.nkjp.pl).

⁵ The abbreviations of the dictionaries will be expanded in the list of literature at the end of the paper.

PWN equates *potwornie* with *strasznie* and the newest on-line dictionary⁶ indicates the negative collocation of *potwornie*: ‘w tak znacznym stopniu, że mówiący ocenia to negatywnie’:

- (10) *Wszyscy prosili ją do tańca, a ja byłem potwornie zazdrosny.*
- (11) *Na dodatek była potwornie wściekła, że wyrwałem się z domu podczas jej nieobecności.*
- (12) *Ale moim dzieciom, które zaczynają kariery, jest potwornie trudno.*

As can be noticed, the adjectival adverb *potwornie* has extended its meaning and nowadays functions with the intensifying implication of ‘very’, ‘huge’, ‘prevailing’, i.e. (13) – (15):

- (13) *Olbrzymi jak wilk. I potwornie serdeczny. Dusza nie pies!*
- (14) *Nawiasem mówiąc, niektóre były potwornie długie, ich czytanie trwało po czterdzieści pięć minut, co było potworną torturą dla słuchaczy, a układy niedzielnych mszy w miastach są przecież takie, że co godzinę zaczyna się nowe nabożeństwo, więc czytanie takich kobył potwornie dezorganizowało całą pracę.*
- (15) *Ma to być również sposób na ożywienie gospodarcze potwornie biednego regionu.*

Analogically, the Slovak lexeme *príšerne* is in the *SSJ* recorded as an adverb derived from the adjective *príšerný*, originally meant ‘súvisiaci s prítmím’, ‘skrývajúci sa v prítmí’ > *strašidelný*, *strašný* (*SESS*, 2015, p. 475). The dictionary gives two meanings of *príšerný*: 1. ‘vzbudzujúci hrôzu, strach, hrozný, strašný, obľudný’: *príšerné sny*; 2. (colloquial and expressive) which clearly points to the intensifying element ‘veľmi veľký, ohromný, nesmierný’: *príšerný strach*, *príšerná bolesť*. According to adverbial usage, *príšerne* means 1. ‘strašidelne, strašne, desne, hrozne’ and 2. (colloquial and expressive) ‘veľmi, náramne, ohromne, nesmierne, strašne, hrozne’. The latter is confirmed by the contexts recorded in the Slovak language corpora: *príšerne bystrá – veľmi bystrá*, *príšerne nazloštená – veľmi nazloštená*, *príšerne vysoké – veľmi vysoké*, *príšerne drahý – veľmi drahý* and exemplified in (16) – (19):

- (16) *Á, bezpochyby slečna Harringtonová. Tá príšerne bystrá mladá žena.*
- (17) *Teraz je Violet na Dereka príšerne nazloštená, tak myslím, že o ich prekárachky nebude núdza (...).*
- (18) *Fashion bloggerská uniforma: príšerne vysoké topánky, legíny s nejakými galaxiami alebo podobne (...).*
- (19) *Londýn je príšerne drahé mesto a robila som si tam radosť malými vecami.*

⁶ Online dictionary of Polish language, available at: <https://www.wsjp.pl>.

Príšerne can also function as an adverb next to the verb, as in (20) – (27):

- (20) *Ak sa vás kamarátka pred vašou ratolesťou spýta, či jej pristane nová blond farba, nemusíte hneď povedať, že **vyzerá príšerne**.*
- (21) *Ak tím **hrá** tak **príšerne**, ako dnes hrali, tak tréner musí stáť na hranici priestoru, ktorý majú tréneri vyhradený, a musí poriadne usmerňovať Hron.*
- (22) *Varovný prst zdvihli aj noviny *The Independent*: Toto pretrvanie ponúklo dosť nestability. Anglicko odolalo, hoci večer obsahol hrozbu, že to **dopadne príšerne**.*
- (23) *(...) aj ja som ho veľmi lutovala, pretože Šeherezáda sa voči nemu **chová príšerne** a najmä pred Enginom.*
- (24) ***Príšerne** ma **bolelo** celé telo, až som mala pocit, že sa vôbec nepostavím na nohy.*
- (25) *Pre toto sa pred mamou **príšerne hanbí!***
- (26) *Zubná niť – najlepší priateľ zubov. Aj vy ste sa stretli s tvrdením, že pokazené zuby **príšerne smrdia?***
- (27) *To platí aj u mňa – otec **sa potí** tiež **príšerne**. Je však astmatik, a tak sa domnievam, že aj kvôli tomu.*

What is worth saying at this point is, that in (20) – (23) *príšerne* is an adverb synonymous to *strašne*, while in (24) – (27) it functions as an intensifier synonymous to *veľmi*. This confirms that in some statements the same lexeme can function or as intensifier or an adverb. Moreover, the adverb seems to take on a more intense meaning, which can lead to the transition to intensifier by means of colloquial language.

3.2. *piekielnie/pekelné*

A closer look at the Polish lexical unit *piekielnie* and its analogous Slovak *pekelné* may help to answer the question in which contexts they (can) function as intensifiers. The lexeme *piekielnie* carries negative connotations because of its origin, namely hell as a place of suffering, purgatory and torment. Polish dictionaries give colloquial meanings as follows: ‘coś ma daną cechę w tak dużym stopniu, że zwraca to uwagę mówiącego’ (*WSJP*), and equate with ‘bardzo’ (*SJP*), ‘bardzo, ogromnie, niezwykle (pod względem intensywności)’ (*SDor*), which are extended from its original sense:

- (28) *Wykręcona do tyłu ręka zaczęła **piekielnie boleć** i aby uniknąć bólu, grzecznie dałem się położyć na trawie.*
- (29) *Jest nie tylko **piekielnie inteligentny**, ale i niezwykle charyzmatyczny i przebiegły jak lis.*
- (30) *Dzięki nim nie traciłam wiary w siebie. A to dla każdego aktora jest **piekielnie ważne**.*
- (31) *Przez długi czas uważano, że znalazł się w światowej czołówce tylko dlatego, że potrafi **piekielnie mocno** serwować.*
- (32) *Uszliśmy dopiero nie więcej niż trzydzieści kilometrów. A to mało. To **piekielnie mało**.*

Analogically in Slovak, *pekelné* is derived from adjective *pekelný* < *peklo* “súčasný význam vznikol po prijatí kresťanstva – akiste podľa predstavy o hriešnikoch, ktorí po smrti trpia za svoje hriechy v horúcej smole” (*SESS*, p. 431), but in contemporary language its meaning is also spread to ‘veľmi veľký, veľmi intenzívny’. In contemporary Slovak it functions more often than not as synonymous to ‘veľmi’ as in (33) – (36):

- (33) *Si rozumné dievča a **pekelné** dobrá pracovníčka. Dostaneš takú prácu, akú chceš.*
- (34) *A tiež viem že je 225 librový futbalový hráč v Lowe, ktorý je **pekelné** šťastný, že si sa odsťahoval.*
- (35) *Violet Youngová, **pekelné** krásna mladá hviezdička.*
- (36) *To musel byť **pekelné** zaujímavý rozhovor.*

Both, in Polish and Slovak, the original meaning *piekielnie/pekelné* was negative, connected with fear and superhuman abilities, which might have suggested the negative connotation of the whole expression. However, if we use the aforementioned lexeme as an intensifier, the superior, intensifying value will not be exposed to individual elements, but to the meaning of the whole expression (Močko, 2012, pp. 45 – 46):

- (37) *Jest to człowiek **piekielnie** odważny.*
- (38) *Jesteśmy **piekielnie** bogatym krajem, trwonimy spadek po tyłu talentach.*
- (39) *Przyznają, że jest szarmanckim, sympatycznym, rozmownym i **piekielnie inteligentnym** człowiekiem.*
- (40) *Výzeráš v tom **pekelné** dobre, kámo. Sako s dvoma gombíkmi.*
- (41) *Kde je ten **pekelné** šťastný chlapík?*
- (42) *Je to rozdiel, ktorý za taký štandardný mesiac môže urobiť až € 1.500 navyše a to už **pekelné** zaujímavá časťka pre hocikoho.*

In contexts (37) – (42), *piekielnie/pekelné* is used to strengthen the adjectives with a positive axiological component: Pl. *odważny, bogaty, inteligentny*, Sk. *dobrý, šťastný, zaujímavý* by adding the intensifying component *very, more than...* The positive connotation of the adjective is emphasised by an intensifier and the whole expression is getting boosted.

On the other hand, as in (43) – (48), these adverbial intensifiers may appear with the adjectives with a negative component: Pl. *przykry, brzydki, głupi*, Sk. *deštruktívny, nebezpečný, škaredý*:

- (43) *Zwracają się do tego umysłu po pomoc i radę. Sprawa jest **piekielnie** przykra, zawila, niejasna, niewytlumaczona i przypomina takie oszalale kaprysy przyrody jak piorun z jasnego nieba.*
- (44) *Za składem węgla był dom, o którym już pisałam, a potem krzywo postawiony, **piekielnie** brzydki dom sklepikarza Cabańskiego.*

- (45) – **Piekielnie głupi!** – zgniewał się niespodzianie pan Mudrowicz. – *I ty też, jeśli myślisz tak samo.*
- (46) *Je to **pekelné deštruktívne**, to čo sa stalo, nemyslíte, šéfe?*
- (47) *Pozri, ten chlap je na hrane a to to robí **pekelné nebezpečným**.*
- (48) *Ona je geniálna a ty si idiot. Ona je... nuž, dost' sa zmenila na atraktívnu babu – na humusáčku – a ty si **pekelné škaredý**.*

The usage of an intensifier makes these statements stronger in their negative meanings, i.e. *piekielnie brzydki* or *pekelné škaredý* means ‘more than ugly’, ‘very ugly’ – in which the negative connotation of the adjective is also emphasised.

The intensifier *piekielnie/pekelné* can also boost the adjectives with a neutral axiological component, as shown in (49) – (57):

- (49) *Musimy ísť do Yat. Uszliśmy dopiero nie więcej niż trzydzieści kilometrów. A to mało. To **piekielnie mało**. Więc wstawaj, słyszysz? Wstawaj!*
- (50) *Obydwa gole dla gości to zasługa Le Tissiera – najpierw strzelił **piekielnie silnie** i piłka ocierając się o Elkinsa wpadła do siatki; potem idealnie obsłużył Moore’a.*
- (51) *Wczoraj na tym przeklętym placu było **piekielnie gorąco**. Poszedłem do lodziarni, zamówiłem porcję lodów.*
- (52) *I znów czeka ich kolejny, **piekielnie nudny** dzień i kolejna noc, która za krótko jest na sen...*
- (53) *Keď budete mať plné zuby padajúceho snehu, hra vás prenesie do **pekelné horúcej** púšte Afriky.*
- (54) *Bohužiaľ, od teórie k praxi je cesta **pekelné dlhá**.*
- (55) *Corvette je nielen názov lode, ale aj fascinujúco emotívneho a **pekelné rýchleho** auta, ktoré vám opantá všetky zmysly.*
- (56) *Sú dni, keď napokon zaspávate **pekelné unavení**, ale šťastní. My sme prežili uplynulý týždeň presne takéto dni.*
- (57) *Prezeral som si ich, a sú **pekelné drahé**.*

As shown above, the intensifiers’ role is to boost the meaning of the adjective.

Another important aspect that should be underlined in the context of intensification is the occurrence of *piekielnie/pekelné* as intensifiers with various parts of speech. In examples (58) – (63), the verbs and participles get an intensified meaning of ‘very’ by *piekielnie/pekelné*:

- (58) *To bolelo. To **piekielnie bolelo**, tým bardziej, že Ted, nie bez racji, wyczuwał za tą odmową jeszcze inny powód, coś, o czym nie chciała nawet napomknąć.*
- (59) *Model siedział **piekielnie znudzony** w trzycgodnym fotelu, Apelles zaś, čmiąc fajczkę, ktorú mu wolno bylo zatruwać powietrze jedynie w przyzwoitej odległości od siedzib ludzkich, ustawił sztalugi na trawniku i przedziwnewyprawiał awantury.*
- (60) *Rozpútal armádu. **Pekelné dúfam**, že ste pripravení, chlapani, pretože vojna sa len začala. Tak teda... máme prácu.*

- (61) *Mal som malú nehodu, vyhodil som si koleno a teraz to **pekelné boli**.*
 (62) ***Pekelné unudená** a osamelá, tam by to bolo.*

The lexical units *piekielnie/pekelné* also appear as intensifiers in combination with other/subsequent adverbs, as in the statements (63) – (72). They intensify adverbs: Pl. *mocno, brudno, dobrze, mało*, Sk. *d'aleko, veľa, zle, rýchlo*: being non-gradable units they open positions for gradable ones.

- (63) *Przez długi czas uważano, że znalazł się w światowej czołówce tylko dlatego, że potrafi **piekielnie mocno** serwować.*
 (64) *Dlaczego prawie wszędzie w miejscach publicznych jest tak **piekielnie brudno**? Za komuny mówiło się, że to ustrój winien. A teraz? Jakie jest usprawnienie?*
 (65) *Nie znał stylów walki z szermierczych traktatów. Będzie walczył jak chłopak z miasta. Czyli **piekielnie dobrze**, bez żadnych zasad. Skutecznie.*
 (66) – *Bieda w tym, że jest nas tak **piekielnie mało** – smętnie kiwał głową Zautdin Imagożew, wpatrując się w zakurzoną ścienną mapę.*
 (67) *Aj keď Newport je **pekelné d'aleko** od Brea. Ty si z Brea? Kde si chodil na základní?*
 (68) *Bude tam **pekelné veľa** Walkerovcov. Už som veľký, viem sa o seba postarať.*
 (69) *Výzeráte **pekelné zle**.*
 (70) *Kiteboarding je **pekelné rýchlo** rozvíjajúci sa šport, ktorý spája windsurfing s „doskovými“ športmi ako surfing, snoubording či skejtbording.*

3.3. *diabelnie (diabelsko)/diabolsky*

An analogous analysis can be made for the adjectival adverb *diabelsko/diabolsky*, which means in Polish: 1. ‘mający cechy przypisywane diabłu’ (‘having attributes associated with the devil; satanic’); 2. ‘przebiegły, niebezpieczny; szatański’ (‘clever, devious, dangerous’); 3. (metaphorical meaning): ‘ogromny, niesamowity; diabelny, piekielny’ (‘huge, amazing; devilish, hellish’). *WSJP* notices a positive meaning, confirmed by (71) – (73): coś ma daną cechę w tak dużym stopniu, że zwraca to uwagę mówiącego i jest przez niego uważane za niezwykle i pozytywne (‘something has a feature to such an extent that it gets the speaker’s attention and is regarded as unusual and positive’):

- (71) *Dziennikarze przyrównują naszą szkołę do szlifierni diamentów i myślę, że jest to **diabelsko dobre** porównanie – mówi Adrianse.*
 (72) – *Ale nie martw się – pocieszyłam go, czując się **diabelsko dobrze**. – I tobie się kiedyś powiedzie.*
 (73) *Emanuje piekielną energią i jest **diabelsko inteligentny**.*

There is in Polish another synonymous adverb *diabelnie*, which is described as a colloquial synonym to ‘bardzo’ (very) and in *SJP* equates with *intensywny, niesamowity*. *WSJP* also points the colloquial, intensive usage of *diabelnie*: ‘w takim

stopniu, który mówiący uznaje za bardzo duży i nietypowy w danej sytuacji, tak że trudno się spodziewać, że to, o czym mowa, będzie miało tę cechę właśnie w takim stopniu ('to such extent that the speaker considers it to be very large and unusual in a given situation, so that it is difficult to expect that what we are talking about will have this feature in that degree'):

- (74) *Kluczowe dla całej książki jest pierwsze zdanie: „**Diabelnie** trudno klamać, kiedy człowiek nie zna prawdy.”*
 (75) *I wszystkim się to **diabelnie** spodobało.*
 (76) *Widzi pan, po tej maturze zaczęła mnie dręczyć myśl, że przyzwoitość **diabelnie** dużo kosztuje.*

As far as the Slovak adverb *diabolsky* is concerned, it is noted in *SSSJ* as: 1. *príznačne pre diabla, podobne ako diabol, ako stelesnenie zla* 'characteristic of the devil, as a devil, the incarnation of evil'; 2. (expressive meaning): *poukazujúc na prehnane veľkú mieru niečoho (schopností, vlastností), veľmi* ('indicating the exaggerated degree of something (features, characteristics)', very'), i.e. (77) – (80):

- (77) *A toto je príbeh o človeku, ktorý bol **diabolsky** šikovný?*
 (78) *Chod' a buď **diabolsky** šarmantný.*
 (79) *Som **diabolsky** vyčerpaný. Potrebujem sa vrátiť do školy a trochu oddýchnuť.*
 (80) *Parfum dostanete v elegantnom 50 ml balení. **Diabolsky** dobrá akcia za menej!*
 (81) *Avšak vymyslel to **diabolsky** dokonale.*
 (82) *Ich nezaujímá že na jednej strane sa ti strkajú do zadku reklamami ponúkaných výhod a na druhej strane človeka ožobračia... **diabolsky** dobre to majú premyslené...*
 (83) *Po dlhšom čase sme sa stretli s Cigánskymi Diablami na Vianočnom turné v Košiciach. Koncert bol, ako zvyčajne fantastický. Diabli hrali **diabolsky** skvele. Písať o ich hudbe je veľmi obtiažne, nakoľko slová nemôžu v žiadnom prípade vyjadriť...*

The Polish and Slovak aforementioned corpora examples show a very wide range of collocating adjectives and adverbs. A closer look at the above cases (84) – (89) allows us to consider the usage of these intensifiers as adverbs with a primary meaning connected with the devil and evil:

- (84) *Prawdziwie **diabelsko** kusil zebranych tego wieczoru Andrzej Starmach, pod młotek którego trafiły prawdziwe rarytasy – 200 dzieł największych współczesnych artystów, wśród których m.in. obrazy Zdzisława Beksińskiego, Jana Młodożeńca, Jerzego Nowosielskiego, Jarosława Modzelewskiego, Teresy Pągowskiej.*
 (85) *Jonathan wybuchnął śmiechem, a Tomaszek, **chichocząc diabelsko**, wskoczył znów pod koldrę.*

- (86) *Nadchodzi wieczór, mięśnie mi sztywnieją, stoję się nieobliczalny i dziwnie nakręcony, drobiazg sprawia że wpadam w szal złości, wszystko niszczy dookoła, nic do mnie nie dociera, trzęsę się, **diabelsko chce mi się zrobić coś złego** (...)*
- (87) *„Także ty takto“ **diabolsky sa užkrnul**.*
- (88) *Povedal Gerard a znova sa **diabolsky usmial**.*
- (89) *Ako som odomykal dvere, neviemol som si, že Ikyzuki sa za mojim chrptom **diabolsky smeje**, ako keby som padol do nejakej jeho pasti.*

The above presented illustrations have shown the different collocations of lexical units *potwornie, piekielnie, diabelsko, príšerne, pekelné, diabolsky*, which were considered as intensifiers. They confirm that intensifiers diffuse first, and only after the diffusion to collocating with a large number of adjectives the numbers of usage surge. These adverbs, originally negatively valued occur with positively, as well as negatively evaluated adjectives and adverbs. If such adverbs have gradually lost their negative evaluation and occur with positively evaluated adjectives (*inteligentný, dobrý, zaujímavý, šťastný*), this can be taken as evidence for being further in the delexicalization process, because of the contradictory lexical meanings occurring as collocations. This seems a legitimate deduction as those adverbs must have lost most of their lexical meaning, because if they still had retained the lexical meaning, these combinations would sound utterly strange (Tagliamonte, 2008, pp. 375, 380).

3. CONCLUSION

Intensity, as a cognitive concept, refers to cognitive processes based on conscious or subconscious comparisons of everything we perceive (Batinić – Kresić – Pavić Pintarić, 2015, p. 6). It is also the difference between what the speaker wants to express and the standard language. Verification of this difference is the result of a subjective perception of reality by the speaker (Bałabaniak, 2013, p. 79). In Polish studies, intensifiers are perceived as:

- self-referential, contextual units, carrying the absolute dimension of a feature;
- subjective items characterized by a strong emotional and figurative character;
- non-gradable units, standing next to gradable lexemes; their primary position is the adjectival position; intensifiers do not enter into relationships with a noun or forms of a comparative, and as determinants of a progressive predicate, they do not refer directly to the object described by a progressive predicate;
- the items originating from a class of adverbs;
- the lexicalized unit: lexicalization starts from the erasing of the original meanings of lexemes through connectivity with semantically-related lexemes marked in the same or opposite manner.

To conclude, this study attempted to show that the usage of primarily negatively marked adverbs/intensifiers with lexemes marked both negatively and positively is

acceptable. I have discussed the intensifying functions of lexical units descended from adverbs in a cross-linguistic Polish-Slovak perspective mainly due to the process of their delexicalization. Through frequency of use and over time, intensifiers tend to lose their intensifying force and the renewal process occurs. This process promotes other adverbs, be they newly created adverbs or already existing ones, to the rank of intensifiers (Bordet, 2017a). Bolinger stated that it is impossible to list all the intensifiers. The linguists' research shows that this is true (Bałabaniak distinguished *bardzo, wysoce, wielce, cholernie, piekielnie, diabelnie, strasznie, straszliwie, potwornie, okropnie, ogromnie, szalenie*), so it seems that the class of intensifiers may be an open class because some intensifying features also indicate isolated or ad hoc connections – the assessment of their possible lexicalization can be left open (Bałabaniak, 2013, p. 100). My analysis has shown that there are a number of aspects which can be taken into consideration while describing intensifiers. The previous studies on intensification in Polish have mainly dealt with grading and idioms as a measure of intensification. The review of the Slovak intensifying units confirms that intensification has not been studied in a comprehensive manner so far (apart from aforementioned Kralčák, 1992 and few studies by Hansmanová, 2005, 2010), so such a thesis may also be posed and examined in the Slovak language. Furthermore, cross-linguistic work is needed to explore whether they develop along the same lines as described in this paper. This could provide fruitful ground for future research in the intensification system of Slovak.

References

- ATHANASIDOU, Angeliki: On the subjectivity of intensifiers. In: *Language Sciences*, 2007, Vol. 29, pp. 554 – 565.
- BAŁABANIAK, Dagmara – MITRENGA, Barbara: *Polskie intensyfikatory w ujęciu historycznym*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2015. 192 pp.
- BAŁABANIAK, Dagmara: O użyciu wyrażen przyszłkówkowych w pozycji intensyfikatora. In: *Linguarum Silva*, 2014, № 3, pp. 29 – 39.
- BAŁABANIAK, Dagmara: *Polskie intensyfikatory leksykalne na tle wyrażen gradacyjnych*. Opole: Uniwersytet Opolski 2013. 152 pp.
- BATINIĆ, Mia – KRESIĆ, Marijana – PAVIĆ PINTARIĆ, Anita: The intensifying function of modal particles and modal elements in a cross-linguistic perspective. In: *Rasprave. Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 2015, Vol. 41 № 1, pp. 1 – 27.
- BELTRAMA, Andrea: Intensification and Sociolinguistic Variation: A Corpus Study. In: *Proceeding of the forty-first annual meeting of the Berkeley Linguistic Society*. Eds. A. E. Jurgensen – H. Sande – S. Lamoureux – K. Baclawski – A. Zerbe. Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 2015, pp. 15 – 30.
- BOLINGER, Dwight: *Degree words*. The Hague: Mouton 1972. 325 pp.
- BORDET, Lucile: From vogue words to lexicalized intensifying words: the renewal and recycling of intensifiers in English. A case-study of *very, really, so* and *totally*. In: *Lexis*.

Journal in English Lexicology. The expression of intensity, 2017a, № 10. Available at: <http://journals.openedition.org/lexis/1125>

BORDET, Lucile: References. In: Lexis. Journal in English Lexicology. The expression of intensity, 2017b, № 10. Available at: <https://journals.openedition.org/lexis/1141>

DOROSZEWSKI, Witold (ed.): Słownik Języka Polskiego. Warszawa: PWN 1950 – 1969.

GREENBAUM, Sidney: Verb-Intensifier Collocations in English. An experimental approach. The Hague: Mouton 1970. 96 pp.

HANSMANOVÁ, Júlia: Intenzifikácia. In: Morfológické aspekty súčasnej slovenčiny. Ed. J. Dolník. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2010, pp. 401 – 448.

HANSMANOVÁ, Júlia: Kategoriaľne formy intenzifikácie. In: Varia XII. Ed. V. Kováčová. Ružomberok – Bratislava: Katolícka univerzita v Ružomberku – Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2005, pp. 150 – 159.

HOPPER, Paul – TRAUGOTT, Elisabeth: Grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press 2003, 278 pp.

JAKUBCZAK, Ireneusz: Adjective intensifiers in English and Polish. In: Linguistica Silesiana, 1985, № 7, pp. 63 – 99.

JAKUBOWICZ, Martyna: Czym mogą być motywowane wykładniki intensywności? Na przykładzie różnojęzycznych odpowiedników polskiego *bardzo*. In: Wyrażenia funkcyjne w perspektywie diachronicznej, synchronicznej i porównawczej. Ed. K. Kleszczowa. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2014, pp. 66 – 76.

JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. A–G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2006, 1134 pp.

KAČALA, Ján – PISÁRČIKOVÁ, Mária (eds.): Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1997, 944 pp.

KOZIARA, Stanisław: „Strasznie, dokładnie“. In: Język Polski, 2003, z. 4/5, pp. 348 – 350.

KRALČÁK, Lubomír: Lexikálna intenzifikácia deja a vlastností. In: Varia I. Eds. M. Nábeľková – M. Šimková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1992, pp. 20 – 24.

KRÁLIK, Lubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2015, 704 pp.

LEBEDEVA, Irina – PAVLOVA, Lena: Intensifiers in modern English. In: Вестник МГЛУ, 2016. Выпуск 21 (760), pp. 43 – 56.

LEHMANN, Christian: New reflections of grammaticalization and lexicalization. In: New reflections of grammaticalization. Eds. I. Wischer – G. Diewald. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company 2002, pp. 1 – 18.

LORENZ, Gunter: Really worthwhile or not really significant? A corpus-based approach to the delexicalization and grammaticalization of intensifiers in Modern English. In: New reflections of grammaticalization. Eds. I. Wischer – G. Diewald. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company 2002, pp. 143 – 161.

MISZ, Henryk: Opis grup syntaktycznych dzisiejszej polszczyzny pisanej. Bydgoszcz: Bydgoskie Towarzystwo Naukowe 1967. 149 pp.

MITRENGA, Barbara: Status jednostek typu sensacyjnie, prowokacyjnie i skandalicznie w polszczyźnie. Rozważania o nowych intensyfikatorach leksykalnych. In: Sensacja, prowokacja, skandal: o przekraczaniu norm kulturowych. Ed. G. Róžańska. Pruszcz Gdański: Wydawnictwo Jasne; Słupsk: Akademia Pomorska 2016, pp. 225 – 242.

MOĆKO, Natalia: “Anielsko cierpliwy i piekielnie inteligentny”: o intensyfikacji w profanum za pomocą sacrum. In: *Linguarum Silva*, 2012, № 1, pp. 37 – 54.

Narodowy Korpus Języka Polskiego. Available at: <http://www.nkjp.uni.lodz.pl/>

Omnia Slovaca Publica II. (17.10) 4,34 G. Bratislava: Univerzita Komenského, Katedra plurilingválnej a multikultúrnej komunikácie – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2016. Available at: <http://ucts.uniba.sk/aranea/index.html>, aranea.juls.savba.sk

PARADIS, Carita: It’s well weird. Degree modifiers of adjectives revisited: The nineties. In: *Corpora galore: analyses and techniques in describing English*. Ed. J. Kirk. Amsterdam – Atlanta: Rodopi 2000, pp.147 – 160.

PARTINGTON, Alan: Corpus evidence of language change: The case of intensifiers. In: *Text and technology: In honour of John Sinclair*. Eds. M. Baker – G. Francis – E. Tognini-Bonelli. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins 1993, pp. 177 – 192.

PUZYNINA, Jadwiga: O pojęciu intensyfikacji. In: *Roczniki Humanistyczne*, 2001 – 2002, XLIX – L, № 6, pp. 321 – 327.

QUIRK, Randolph – GREENBAUM, Sidney – LEECH, Geoffrey – SVARTVIK, Jan: *A comprehensive grammar of the English Language*. London: Longman 1985, 1779 pp.

RECKSKI, Leonardo: “...It’s Really Ultimately Very Cruel...”: contrasting English intensifier collocations across EFL writing and academic spoken discourse. In: *DELTA. Documentação de Estudos em Lingüística Teórica e Aplicada*, 2004, Vol. 20, № 2, pp. 211 – 234.

REICHELDT, Susan – DURHAM, Mercedes: Adjective intensification as a means of characterization: portraying in-group membership and Britishness in *Buffy the Vampire Slayer*. In: *Journal of English Linguistics*, 2017, Vol. 45, № 1. Available at: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0075424216669747>

SZYMCZAK, Mieczysław (red.): *Słownik Języka Polskiego PWN*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1978 – 1981.

ŠIKRA, Juraj: *Sémantika slovenských prisloviek*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV 1991. 212 pp.

STOFFEL, Cornelis: *Intensives and Down-toners: A study in English adverbs*. Heidelberg: Carl Winter’s Universitätsbuchhandlung 1901. 161 pp.

TAGLIAMONTE, Sali: So different and pretty cool! Recycling intensifiers in Toronto, Canada. In: *English Language and Linguistics*, 2008, Vol. 12, № 2, pp. 361 – 394.

WĘGIEL, Maria: Jakie są ograniczenia łączliwości składniowej przysłówków? (Na przykładzie łączliwości leksemu *bardzo*). In: *Studia gramatyczne*, 1995, Vol. XI, pp. 107 – 112.

ŻMIGRODZKI, Piotr (zest.): *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Wyd. drugie. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN 2015.

Abbreviations:

WSJP – *Wielki Słownik Języka Polskiego*. Available at: <http://www.wsjp.pl/>

KSJ – *Krátky slovník slovenského jazyka*. Available at: <http://slovníky.juls.savba.sk/>

SESS – *Stručný etymologický slovník slovenčiny*

SDor – *Słownik Języka Polskiego pod red. W. Doroszewskiego*. Available at: <https://sjp.pwn.pl/>

SJP – *Słownik Języka Polskiego*. Available at: <https://sjp.pwn.pl/>

SSSJ – *Slovník súčasného slovenského jazyka*. Available at: <http://slovníky.juls.savba.sk/>

NÁSTROJE A PRAVIDLÁ PRODUKCIE A INTERPRETÁCIE KONCÍZNEHO TEXTU (S OSOBITNÝM ZRETEĽOM NA NORMATIVITU)¹

FRANTIŠEK GAHÉR – MAREK ŠTEVČEK – MARTIN BRAXATORIS

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Slovensko

Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Slovensko

Ústav slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied, Bratislava, Slovensko

GAHÉR, František – ŠTEVČEK, Marek – BRAXATORIS, Martin: Instruments and rules of production and interpretation of a concise text (with special regard to normativity). *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2019, Vol. 70, No 1, pp. 73 – 94.

Abstract: In the production of concise texts, several instruments are used, of which two can be considered as basic: intratextual referencing (anaphora/cataphora) and the simple or complex ellipsis (ellipsis/syllepsis). However, the use of these instruments affects the unambiguity and intelligibility of the text. Certain rules for and limits to the simplification and shortening of the primary text are needed to secure the possibility of an unambiguous reconstruction of the text by the language user. However, we show that the elimination of homonymy from these texts seems to require considerable skill in the given area. Some such texts may be unintelligible even to informed experts. We delineate some basic cases of application of instruments for the streamlining of texts, with paradigmatic examples from law, including its Anglophone variants. Partly due to the nature of modern English as used in law, Anglo-American linguistics was compelled to formulate, in cooperation with legal theorists, explicit rules for the production and reconstruction of concise texts. By contrast, neither Slovak, nor Czech linguistics offers a self-contained set of such explicit rules. Using examples from law, we therefore propose explicit formulations of several rules which are used implicitly. They are *the rule of the last antecedent*, *the rule of serial antecedents*, *the rule of the nearest reasonable referent*, *the rule of the series qualifier*, *the rule of unchanged topic*, *the rule of focus development*, and *the rule of repetition dominance*. We argue that in the reconstruction of certain concise legal texts, the syntactic and semantic rules provided by linguistics or logic do not suffice. Therefore, it is necessary to complement them with specific methods of interpretation of legal texts.

Key words: anaphora, ellipsis, rules of production of concise texts, rule of the last antecedent, rule of serial antecedents, rule of the nearest reasonable referent, rule of the series qualifier, rule of unchanged topic, rule of focus development, the rule of repetition dominance

1. HUTNOSŤ TEXTU VERZUS JEHO JEDNOZNAČNOSŤ

Produktor textu má v reálnych podmienkach vždy obmedzený čas i priestor na jeho produkciu, na druhej strane chce produkciu tohto textu dosiahnuť zamýšľané ciele. Obmedzenosť podmienok produkcie textu a princíp ekonómie vo vzťahu k tvorbe aj k re-

¹ Táto práca bola podporená projektmi Agentúry pre podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-17-0057, č. APVV-18-0417 a grantom VEGA č. 1/0036/17.

cepcii textu vedú k systematickému využívaniu nástrojov na zhutňovanie textu.² V štúdiu sa zameriame najmä na dva základné nástroje – vnútrotextové (endoforické) odkazovanie a výpustku. Domnievame sa, že práve tieto dva nástroje sa využívajú na produkciu koncízneho textu najčastejšie. V prípade vnútrotextového odkazovania ide najmä o anaforu (spätné odkazovanie) a kataforu (perspektívne odkazovanie)³ a v prípade výpustky (elipsy) ide o rôzne typy jednoduchej alebo zloženej výpustky (sylepsa). V neposlednom rade sa tieto nástroje zhutňovania textu používajú vedno a veľmi účinne sa kombinujú.

Použitie rôznych gramatických prostriedkov zhutňovania textu však ovplyvňuje jeho percepciu, najmä jeho významovú jednoznačnosť a zrozumiteľnosť. Problém rovnováhy medzi efektívnou produkciou čo najkoncíznejšieho textu na jednej strane a jeho jednoznačnosťou a zrozumiteľnosťou na druhej strane býva reflektovaný v stanovení takých pravidiel a hraníc zjednodušovania a skracovania východiskového textu, aby jeho význam zostal jednoznačne rekonštruovateľný bežným používateľom jazyka. Povaha týchto pravidiel je determinovaná aj systémovými danosťami príslušného jazyka. Zameriame sa na skúmanie zhutňovania právnych textov v slovenčine a pokúsime sa identifikovať, akými pravidlami sa tento proces riadi. Na porovnanie uvedieme niektoré známe a diskutované príklady aplikácie takýchto pravidiel v americkej právnej angličtine.

Fenomén, ktorému sa budeme venovať, by sme mohli pripodobniť k tomu, čo informatici opisujú ako „zbaľovanie (komprimovanie) a následné rozbaľovanie skomprimovaných dát či súborov“ – aj to sa musí uskutočňovať podľa presne stanovených pravidiel tak, aby sa zachovala informácia, aby sa dekomprimované údaje zhodovali s pôvodne skomprimovanými údajmi. V našom prípade bude komprimáciu i dekomprimáciu textu robiť ľudský činiteľ (produktor, adresát). Na súvislosť kondenzácie výrazu a zimplicitňovania s komprimovaním či kompresiou pritom v rôznych súvislostiach upozorňujú aj viacerí slovenskí lingvisti.⁴

V prípade takých informatívnych textov, akými sú právne texty (zákony, nariadenia, predpisy a pod.), základné ciele ich produkcie – regulácia spoločenských vzťahov a odovzdávanie informácií – predpokladajú vysoký stupeň informačnej jednoznačnosti a zrozumiteľnosti. Zložitý predpis, v ktorom by sa mnohé slovné spojenia viackrát

² Popri hutnosti a koncíznosti sa v lingvistike operuje s termínom zomknutosť, zovretosť a tiež s blízkymi kategóriami kondenzovanosti, kondenzácie, zhustenosti a hustoty, resp. so súvisiacim fenoménom implicitnosti či zimplicitňovania (pozri napr. Mistrík, 1989, s. 217 a n.; Dolník – Bajziková, 1998, s. 17; Dolník, 1999, s. 60).

³ V rámci lingvistických výskumov sa pritom venuje značná pozornosť súvislosti odkazovania s kohéziou textu, menšej pozornosti sa prikladá vzťah odkazovania a koncíznosti. Na vzťah úspornosti vyjadrovania a pronominalizácie upozorňujú napr. Daneš – Hlavsa – Grepl, 1987, s. 412.

⁴ Napr. J. Mistrík (1989, s. 220) tak robí v súvislosti s kondenzáciou založenou na manipulácii s gramatickými prostriedkami. J. Dolník (1996, s. 102) v nadväznosti na lingvistické teórie zahraničnej proveniencie dáva do vzťahu kategóriu príznakovosti, otázku textovej frekvencie, princíp jazykovej ekonomie a kompresiu informácie (spojenú so skracovaním výrazu), ktorú stotožňuje s kondenzáciou. Inde J. Dolník (1999, s. 60) dáva do vzťahu kompresiu, kondenzáciu, kontrakciu a pod. a vymedzuje typy javov, ktoré patria do inventára skracovania (endoforické odkazovanie pritom neuvádza, čo je v súlade s prevládajúcim trendom, keď sa odkazovanie interpretuje prednostne vo vzťahu ku kohézii textu a zriedkavejšie v súvislosti s koncíznosťou).

opakovali, by pôsobil ťažkopádne. Ak sme už raz jednoznačne vyjadrili zamýšľané ustanovenie zákona, definíciu špeciálnych pojmov či vymedzenie skutkovej podstaty určitých činov a potrebujeme ich znovu uviesť v ďalšej jazykovej formulácii, v rámci uplatnenia princípu ekonómie využijeme prostriedky skracovania či zhutňovania textu: skratky, odkazy či jednoducho výpusťky. Zásadné skrátenie či zhutnenie produkovaného textu môže viesť k jeho ľahšiemu či rýchlejšiemu pochopeniu a následne k efektívnejšej aplikovateľnosti v ňom obsiahnutých pokynov a inštrukcií. Lepšie pochopenie významu takéhoto textu môže byť podporené zvýšenou informačnou novotou vzhľadom na použitie výrazových prostriedkov v jeho skladbe, ktorá stimuluje adresátovu pozornosť a neunavuje ho opätovným opakovaním predtým už použitých výrazov, slovných spojení či celých textových blokov. Neuzitočné opakovanie slov či celých textov môže zbytočne zahľcovať „operačnú pamäť“ adresáta pri dešifrovaní významu celého textu, ako aj následnom riadení sa ním pri konaní a rozhodovaní.

Na druhej strane príliš zjednodušený či nadmieru koncízny text môže byť významovo nejednoznačný či nezrozumiteľný, a tým môže viesť v aplikačnej praxi k chaosu a zmätkom. Na dôvažok musíme počítať s tým, že adresátom predpisu nie je len odborník s právnickým vzdelaním, ale aj bežný používateľ jazyka. Už samotná zomknutosť či „hustota“ výrazu sa pritom spája s jeho vyššou interpretačnou náročnosťou (porov. Mistrík, 1989, s. 221). Chybne či nedostatočne pochopený predpis nebude jeho vykonávateľ vedieť dostatočne presne a operatívne aplikovať a v situácii sporu záujmov aj skupiny odborníkov môžu interpretovať právny text rôzne podľa miery príklonnosti k naplneniu cieľov svojich záujmov.

Nachádzaniu rovnováhy medzi hutnosťou a jednoznačnosťou pri tvorbe textov majú napomáhať pravidlá tvorby odkazovania a vypúšťania textu a tiež ich kombinovania. Uvedieme základné typy uplatnenia vybraných nástrojov zhutňovania textu aj s príkladmi z právnej praxe a k použitým implicitným pravidlám navrhne ich explicitné formulácie či už vo forme definície, či vymedzenia ich základných charakteristík. Predpokladáme, že dlhá tradícia tvorby zákonov, sprostredkované nadväzujúca až na rímske právo, štandardizovala takéto pravidlá a samy texty zákonov môžu dobre demonštrovať ich rešpektovanie v špecifickej jazykovej praxi. Rozlíšime pravidlá, ktorými by sa mala riadiť tvorba zhutňovania textu, od pravidiel, ktorými by sa mala riadiť interpretácia zhutneného textu. Východiskom pri riešení problémov kondenzácie sú pre nás vzťahy na vetnej a nadvetnej úrovni. Poukážeme aj na limity použitia syntaktických a sémantických pravidiel rekonštrukcie a potrebu ich doplnenia špecifickými pravidlami interpretácie v práve.

Anafora s jedným antecedentom

Napr. v ustanovení § 507 ods. 1 Občianskeho zákonníka⁵ (ďalej „OZ“)

⁵ Zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník z 26. februára 1964. Časová verzia predpisu účinná od 30. 1. 2019.

- (1) *Ak nemožno vadu odstrániť a ak nemožno pre ňu vec užívať dohodnutým spôsobom alebo riadne, je nadobúdateľ oprávnený domáhať sa zrušenia zmluvy. Inak sa môže nadobúdateľ domáhať buď primeranej zľavy z ceny, výmeny, alebo opravy alebo doplnenia toho, čo chýba.*

sa konciznosť textu dosahuje tým, že sa v druhej vete prvého súvetia používa osobné zámeno **ňu**, ktoré odkazuje na dlhší výraz *vada* v prvej vete; ide pritom o retrospektívne odkazovanie v texte. Keďže gramaticky zhodným výrazom so zámenom **ňu** je jediný výraz, a to slovo *vada*⁶ (ide predovšetkým o totožnosť rodu a čísla; totožnosť pádu je výsledkom použitia druhej akuzatívnej väzby),⁷ nevzniká pri identifikácii významu, na ktorý slovo **ňu** sprostredkovane odkazuje, žiadny problém a používateľ jazyka túto identifikáciu a následnú substitúciu bez problémov zvládne. Tento jazykový jav spätného odkazovania v texte sa nazýva anafora, výraz, na ktorého význam sa odkazuje, antecedent (predchodca) a odkazujúci výraz možno označiť za identifikátor.⁸ Keďže perspektívne odkazovanie v texte – katafora – sa od anafory líši len

⁶ Odhliadame od problému, že výraz *vada* vo význame chyba sa nepovažuje za správny, a rešpektujeme znenie zákona. Výraz „*vada*“ v normatívnych textoch akceptujeme ako *terminus technicus*.

⁷ Totožnosť spomínaných gramatických kategórií pritom zďaleka nie je nutná vo všetkých typoch prípadov s endoforickým odkazovaním. Lingvistika v oblasti typológie súvisiacich prípadov ponúka množstvo poznatkov, ktoré sa odvíjajú od vymedzenia substantívnych, adjektívnych, numerálnych a adverbialných zámen (pozri napr. Ružička a kol., 1966, s. 236). Adjektívne zámená sa spravidla gramaticky zhodujú s nadradeným menom. Pri substantívnom použití vystupuje to popredia aj problém uplatňovania iných gramatických prostriedkov spájania slov, predovšetkým väzby. Uvedieme len niekoľko ilustratívnych príkladov bez nároku na podanie vyčerpávajúcej informácie. Napr. vo vetách *Stretol som priateľa a dlho som sa s ním rozprával*. či *Pomáhame občanom a chránime ich*. sú identifikátor a substantívum v odlišnom páde, vo vetách *Stretol som Petra a Pavla a pozdravil som ich*. a *Máme dodávateľa, ale potrebujeme ich viac*. sú identifikátory a substantíva v inom čísle a pri odkazovaní na význam celej vety, infinitívnej konštrukcie, vytýčeného vetného člena a pod. identifikátor *to* nekopíruje gramatické kategórie výrazov, na ktoré sa vzťahuje (na dôvažok, ak je v pozícii predmetu, nezhoduje sa s ním v rode a čísle ani prísudok: *To bola vážna chyba*. *To boli vážne chyby*.). Pri detailnom opise krokov rekonštrukcie zmyslu prostredníctvom zámennej substitúcie komplikuje situáciu aj bezrodovosť časti zámen (osobitne substantívnych zámen v prvej a druhej osobe, ktoré ale odkazujú exoforicky) a rodový synkretizmus množstva gramatických tvarov rodových zámen (vrátane foriem substantívnych zámen 3. osoby). Napriek tomu v tomto smere predstavuje korešpondencia gramatických kategórií jeden zo základných rekonštrukčných nástrojov.

⁸ Na označenie takýchto výrazov preberáme termín *identifikátor*, ktorý používa napr. M. Komárek (1978, s. 5), neskôr L. Zimová (1994, s. 30) a F. Štícha (1999, 123). Zdá sa, že tento prístup v súčasnosti rezonuje medzi českými romanistami (Čermák – Zavadil, 2010, s. 370; Pešek, 2014, s. 148; Erbenová, 2016, s. 182). Všeobecne o deiktickej identifikácii hovorí F. Čermák a B. Zavadil (2010, s. 370), o *deiktických identifikátoroch* píše aj M. Dudok (2007, s. 341). M. Komárek (1978, s. 5) uvádza: „Trebaže se nevyhýbáme tradičnímu označení zájmeno (zvl. jde-li skutečně o jméno), dáváme zde přednost termínům *deiktické slovo* nebo *identifikátor* (...) deiktická slova skutečnost nepojmenovávají, nýbrž ukazují buď k ní, nebo k jejímu pojmenování v textu a tím ji identifikují, tj. umožňují, aby obsah věty mohl být ke skutečnosti jednoznačně vztažen.“ Termín sa používa aj vo viacerých heslách v *Novom encyklopedickom slovníku češtiny online* (Osolsobě, 2017a; Osolsobě, 2017b; Kollářová, 2017).

smerom odkazovania a ostatné súvislosti a dôsledky sú rovnaké, nebudeme sa katarou zaoberať zvlášť.

Rekonštruované zexplicitnené znenie časti citovaného ustanovenia je preto nasledujúce:

- (1*) *Ak nemožno vadu odstrániť a ak nemožno pre vadu vec užívať dohodnutým spôsobom alebo riadne...*

Hoci v uvedenom prípade sa neušetrilo veľa miesta – len jedna slabika, predsa je to ľahko pochopiteľný príklad, ako sa odkazom môže text zhutňovať. Ak by odkazovacím výrazom bolo slovo ako *to*, *ten*, *tá*, *tento* a namiesto slova *vada* by antecedentom bola celá veta, odsek či celý zákon, účinok zhutňovania textu by bol oveľa väčší.

Problematika anafory a katafory je veľmi stará a špeciálnu funkciu katafory v kombinácii s podmienkovým spojením (a výpusťou) systematicky využívali napríklad už stoici na formulovanie všeobecných tvrdení:

- (2) *Ak je niekto človekom, tak (ten) je smrteľným rozumným živočíchom* (Gahér, 2006, s. 208).

Keďže stoici nepoužívali vymedzovacie kvantitatívne zámená, pri reflexii stickej logiky a sémantiky historici logiky pod vplyvom prevládajúcej aristotelovskej paradigmy nezbadali až do začiatku 20. storočia, že ide o korektné vyjadrenie všeobecnosti. Preto stoikom neoprávnene upierali, že vypracovali systém predikátovej logiky pred viac ako dvetisíc rokmi (Gahér, 2006, s. 202 an). Mimochodom, tento spôsob zachytenia všeobecnosti sa zachoval práve vo formuláciách právnych ustanovení najmä v oblasti kontinentálneho občianskeho práva.

Vráťme sa k nášmu prvému príkladu anafory. Z hľadiska modernej logickej sémantiky bolo v bohatej odbornej literatúre predstavených viacero vysvetlení javu anafory. Jedna z prvých slovenských štúdií o anafore z pohľadu logiky pochádza z pera jedného zo spoluautorov tejto štúdie (Gahér, 2002). Odvtedy vývoj vysvetlenia povahy anafory pokročil a veľmi podrobnú a dôslednejšie rozpracovanú analýzu javu anafory z pohľadu logiky môžeme nájsť v prácach Marie Duží, Bjørna Jespersena a Pavla Maternu (2010, s. 323 – 359) a M. Duží a P. Maternu (2012, s. 344 – 370). Ich vysvetlenie sa v princípe zhoduje s prevládajúcim lingvistickým názorom,⁹ podľa ktorého v prípade samej anafory ide o nahradzovanie, *substitúciu*. *Výslednú vetu získame tak, že v pôvodnej vete vyskytujúci sa odkazujúci výraz – identifikátor (ňu) nahradíme antecedentným výrazom (vadu).*¹⁰ Celková komunikač-

⁹ Na druhej strane je prekvapivé, že časť lingvistov od čias Noama Chomského sa stále márne snaží koherentne vysvetliť zdanlivú anaforu v prípade zvrtných slovies – pozri napríklad Y. Huang (2004, 288 an). V skutočnosti však o anaforu nejde – pozri napríklad F. Gahér, 2016, s. 859 an.

¹⁰ Logická sémantika narazila na problém pri odkazovaní v tzv. hyperintenzionálnych kontextoch – napríklad propozičných a pojmových postojoch a pod., pričom viacerí autori navrhli rôzne riešenia. V tejto štúdií sa tomuto problému nebudeme venovať.

ná informácia vety nie je len význam takto skonštruovanej výslednej vety, ale aj význam pôvodnej vety, význam antecedentu (vstup) i sama operácia substitúcie, ktorá je zložkou procedurálne ponímaného významu tohto súvetia. Aj v tomto prípade sa možno oprieť o informatickú metaforu: použitie identifikátorov pripomína použitie odkazov (shortcut/alias/symlink), t. j. malých súborov, ktoré odkazujú na údaje v inom adresári; vďaka nim možno prostredníctvom jednoduchého príkazu otvoriť súbor z určitého adresára bez toho, aby sme ho uložili v adresári, ktorý práve používame. Zatiaľ čo odkaz obsahuje presnú cestu k cieľovému súboru, v prípade anafory je situácia odlišná. Z druhej strany je však operácia substitúcie taká jednoduchá, že ju používateľ jazyka robí akoby automaticky a ani si neuvedomí, že by sa riadil nejakým pravidlom.

2. PRAVIDLO POSLEDNÉHO ANTECEDENTU

Pri rekonštrukcii textu s anaforou vyvstáva problém vtedy, keď potenciálnych kandidátov na úlohu antecedentu je viac. Napríklad v súvetí:

(3) *Sanin s Pantaleonem přijeli první, jak tento předvídal.*¹¹

nie je zrejmé, na význam ktorého výrazu identifikátor *tento* odkazuje: môže to byť aj *Sanin* aj *Pantaleone*, pretože obe mená sa gramaticky zhodujú v rode a čísle s identifikátorom. Josef Hrbáček vo vzťahu k interpretácii tejto vety píše, že „staré pravidlo o odkazovaní k objektu bližšiemu v textu zájmenom *tento*, k vzdälenejšiemu zájmenom *onen* je dnes již neznámé, takže nevíme, kdo předpověděl dřívější příjezd, zda Sanin, nebo Pantaleone“ (Hrbáček, 1987, s. 125).

Hoci J. Hrbáček chápe toto pravidlo ako normatívne, predsa si uvedomuje, že pri tvorbe viet sa už zvyčajne nerešpektuje ako záväzné, čo sťažuje textovú interpretáciu. Pre jazyky, ktoré vykazujú slabé znaky syntetickosti, ako napr. angličtina, resp. pre syntetické jazyky, pri ktorých sa pri zámennej substitúcii nemožno opierať o korešpondenciu gramatického rodu, je potenciálna nejednoznačnosť spojení s anaforou väčšia než v jazykoch výraznejšie flektívnych, ako je napr. slovenčina.

S týmto faktom súvisí tzv. pravidlo posledného antecedentu (PosAnt), ktorého história je spätá s dejinami britského práva. Prvá stopa po tomto pravidle (po latinsky *Ad proximum antecedens fiat relatio, nisi impediatur sententia* [vzťažné slová odkazujú na najbližší antecedent, ak tomu nebráni kontext]) pochádza z roku 1431 (pozri Seipp). Jeho zavádzanie sa spája práve s okolnosťou, že angličtina v období neskorého stredoveku strácala znaky flektívnosti (LeClercq, 1996, s. 83 an).

¹¹ Citujeme z českého zdroja, ktorý uvádzame nižšie.

Spomínané pravidlo sa má podľa americkej teórie práva vzťahovať na takéto a obdobné prípady anaforického odkazovania. Býva formulované všeobecne – t. j. aj pre retrospektívne aj prospektívne odkazovanie, a to pravidelne v teoretických prácach o interpretácii práva (Sutherland, 1891, §267, s. 349), a pertraktuje a definuje sa „funkcionalisticky“ aj v štandardných slovníkoch ako normatívne pravidlo pre tvorbu textu:

Legislatívne PosAnt:

„Anaforické zámeno (odkazujúce dozadu) alebo kataforické zámeno (odkazujúce dopredu) má byť umiestnené tak blízko k podstatnému meniu alebo mennému výrazu, ako to len konštrukcia umožňuje, a to takým spôsobom, že nie je žiadne riziko viacznačnosti“ (Burchfield, 1996, s. 629; prekl. autori).

Presne vzaté, nejde o definíciu, ale o schému vymedzenia, ktorej hlavným kritériom je cieľ jednoznačnosti výsledného vyjadrenia (teleologická formulácia) a má sa týkať tvorby textu. Pre rekonštrukciu textu by malo platiť symetrické interpretačné pravidlo PosAnt:

Interpretačné PosAnt:

„Zámeno, vzťahné zámeno alebo vymedzovacie (ukazovacie) zámeno sa vo všeobecnosti vzťahuje na **najbližšieho rozumného predchodcu**“ (Scalia – Garner, 2012, s. 144; prekl. autori).

Výraz *rozumného predchodcu* môžeme dešifrovať zrejme ako skratku pre *gramaticky*¹² a významovo vhodného predchodcu.

Vráťme sa ešte k situácii v českej a slovenskej lingvistike v otázke pravidla posledného antecedentu. V lingvistických prácach sa anaforické, resp. kataforické nadväzovanie podrobne skúma predovšetkým z hľadiska konexie, resp. kohézie textu (pozri napr. Skalička, 1960, s. 241 – 249; Daneš – Hlavsa – Grepl, 1987, s. 623; Bajzíkova, 1973, s. 158; Bajzíkova, 1983, s. 141 – 146; Dolník – Bajzíkova, 1998, s. 15 – 33). Po významovej stránke sa vysvetľuje prostredníctvom koreferenčného vzťahu,¹³ pričom sa ale upozorňuje na to, že tento vzťah má inú povahu ako vzťah endoforický a rozsahovo sa s ním úplne neprekrýva (Pergler, 2014, s. 7 – 8). Značná pozornosť sa venuje otázkam lexikálnej sémantiky, syntaktického spájania a klasifikácie konektorov, na základe empirických výskumov sú dobre opísané funkcie, spôsob používania a vzájomné vzťahy endoforík (pozri napr. Kolářová, 2014). Zatiaľ však pravdepodobne nie je vypracovaný komplexný súbor pravidiel substitúcie identifikátorov (naprieč jazykovými rovinami); lingvistické výskumy sa orientujú skôr na deskriptívny (taxo-

¹² Kritérium totožnosti gramatických kategórií pritom neplatí absolútne; porov. poznámku č. 6.

¹³ Koreferencii sa podrobne venoval napr. F. Daneš (1979).

nomický) výskum ich typov a použití v textoch a na ich teoretickú interpretáciu. Menšia pozornosť sa venuje snahe o vypracovanie univerzálne použiteľného komplexu explicitných substitučných pravidiel, čo azda súvisí s pestrou povahou jazykovej empirie, od ktorej sa odvíjajú ciele jazykovedných výskumov.

Sporný prípad – prípad prezidenta Tylera

Ako príklad aplikácie pravidla posledného antecedentu predkladajú autori Antonio Scalia a Bryan Garner analýzu známeho prípadu prezidenta Johna Tylera. Je známe, že v roku 1841 prezident William Henry Harrison počas výkonu úradu približne mesiac po uvedení do úradu deviateho prezidenta Spojených štátov zomrel. Príčina bola poučná – počas inaugurácie tento bývalý vojak rečnil približne dve hodiny napriek dažďu bez dáždnika či kabáta, ochorel na zápal pľúc a do mesiaca zomrel. Viceprezident John Tyler sa stal novým prezidentom. Alebo nestal?

Ako kľúčový sa javí výklad ustanovenia v článku II Ústavy Spojených štátov amerických:

- (4) *V prípade zbavenia prezidenta úradu alebo jeho smrti, rezignácie alebo neschopnosti vykonávať práva a povinnosti uvedeného úradu, prechádza to isté¹⁴ na viceprezidenta.¹⁵*

Otázkou bolo, čo prechádza. Do úvahy prichádzali podľa autorov A. Scaliu a B. Garnera dve interpretácie:

Interpretácia A: najbližším antecedentom k identifikátoru je druhý výskyt výrazu *úrad* (v slovenčine v tvare *úradu*).

Interpretácia B: antecedentom sú *práva a povinnosti*.

Stal sa John Tyler desiatym prezidentom alebo zostal viceprezidentom s práva-
mi a povinnosťami prezidenta? Rozhodnutie a stanovenie operatívnej normy na základe pravidla posledného antecedentu by bolo nasledujúce: kým výraz *úradu* (*office*) je prvý vhodný, na ktorý môže odkazovať identifikátor *to isté* (*the same*), výraz *práva a povinnosti* je vzdialenejší potenciálny antecedent ako výraz *úradu*. Americkí ústavní právnici dlho diskutovali o tomto probléme a priklonili sa k interpretácii A v súlade s pravidlom posledného antecedentu.

Kritická sémantická úvaha:

Interpretácia A vo význame *prechádza úrad na viceprezidenta* z hľadiska významového členenia a súdržnosti nie je prioritná, pretože prvý výskyt slova *úrad* je

¹⁴ Danú pasáž cielene prekladáme doslovne, aby sa v čo najvyššej miere zachovali interpretačné problémy súvisiace s východiskovým textom.

¹⁵ “In Case of the Removal of the President from Office, or of his Death, Resignation or Inability to discharge the Powers and Duties of the said Office, the Same shall devolve on the Vice President” (Scalia – Garner, 2012, s. 144; prekl. autori).

v spojení, v ktorom toto slovo len významovo rozvíja nadradený vetný člen *práva a povinnosti*. Tento výraz však tiež len rozvíja význam nadradeného výrazu *vykonávať*. Ten už je v spojení, ktoré sa neguje, a v tomto zmysle má toto spojenie rovnakú povahu ako ostatné prípady ukončenia vykonávania úradu prezidenta (*zbavenie úradu, smrť, rezignácia, neschopnosť*), z ktorých preto ani jeden nemôže byť odkazovateľným výrazom (neprechádza zbavenie úradu, smrť, rezignácia, neschopnosť). Takže odkazovanie sa má zastaviť na prvom vhodnom výraze, ktorým je **vykonávať práva a povinnosti uvedeného úradu**. V tomto zloženom výraze je tiež anaforický výraz *uvedeného*, ktorý odkazuje jednoznačne na jediný výskyt slova *úrad*, charakterizovaný ako ten úrad, ktorého bol prezident zbavený; ide teda o úrad prezidenta. Ak urobíme toto nahradenie, dostaneme ako odkazovaný výraz: **vykonávať práva a povinnosti úradu prezidenta**.

Rekonštrukcia explicitného znenia časti článku II podľa modifikovanej interpretácie B (antecedentom nie sú priamo *práva a povinnosti*, ale *vykonávať práva a povinnosti*) znie:

(4*) *V prípade zbavenia prezidenta úradu alebo jeho smrti, rezignácie alebo neschopnosti vykonávať práva a povinnosti úradu **prezidenta** prechádza vykonávanie práv a povinností úradu prezidenta na viceprezidenta.*

Podporný argument pre túto interpretáciu: použité sloveso *prechádza* [*odovzdáva sa (devolve st. on sb.)*] nie je vhodné na vyjadrenie narábania s úradmi, ale len s kompetenciami úradu, právomocami a povinnosťami. Nehovoríme, že *jeden úrad prechádza na iný*, ale skôr že *právomoci jedného úradu prechádzajú na vykonávateľa iného úradu*. Podobne to je vyjadrené v našej ústave¹⁶ v čl. 105 ods. 1, ktorý normuje, že presne vymedzené oprávnenia prezidenta *prechádzajú* na vládu Slovenskej republiky, resp. iné presne vymedzené oprávnenia *prechádzajú* na predsedu Národnej rady Slovenskej republiky. Preto je interpretácia B bližšia nami navrhovanej rekonštrukcii – zmenia sa kompetencie viceprezidenta, úrad prezidenta sa nijako nezmení a ani úrad viceprezidenta sa nepremení na úrad prezidenta. Je zaujímavé, že v neskorších prekladoch ústavy Spojených štátov amerických do slovenčiny a češtiny (Cooke, 1999, s. 70; Tindall – Shi, 1994, s. 796) sa stratil identifikátor a jav anafory sa nahrádza explicitnou formuláciou o prechádzaní úradu,¹⁷ čo nemá podklad v origináli,¹⁸ ale má oporu až v znení XXV. dodatku z roku 1967, ktorý už zmenil inkriminované ustanovenie v súlade s interpretáciou A (... *stane sa prezidentom vice-*

¹⁶ Zákon č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky z 1. septembra 1992. Časová verzia predpisu účinná od 1. 7. 2019.

¹⁷ „prechádza jeho úrad na viceprezidenta“/„přechází jeho úřad na viceprezidenta“.

¹⁸ Brady, 2007, s. 7.

prezident) a zmieňuje sa aj o nadväzujúcej právomoci kongresu.¹⁹ Podľa tohto dodatku však v prípade nespôsobilosti vykonávať funkciu vykonáva tieto právomoci viceprezident ako úradujúci prezident, čo je v súlade s interpretáciou B.

Záver 1: Úrad desiateho prezidenta USA podľa našej analýzy nebol obsadený v súlade s vtedy platnou ústavou a Tyler sa mal stať viceprezidentom s kompetenciami prezidenta.²⁰

Záver 2: Interpretačné pravidlo posledného antecedentu je zaručene platné len v tých prípadoch, keď sa text utváral v súlade s normotvorným pravidlom posledného antecedentu. Toto zrejme nie je pri tvorbe právnych kódexov zaručené vo všeobecnosti, a preto bez sémantického overenia je to len jedna z možností postupu, pričom sa môžu uplatniť aj iné syntaktické pravidlá a princípy.

3. PRAVIDLO SÉRIOVÝCH ANTECEDENTOV

Končíznosť textu môžeme dosiahnuť odkazovaním nielen na jeden vybraný antecedent z mnohých, ale aj na celú sériu antecedentov. Príkladom takého textu je:

- (5) *Z platného záväzku je dlžník povinný niečo dať, konať, niečoho sa zdržať alebo niečo trpieť a veriteľ je oprávnený to od neho požadovať.* (§ 494 OZ)

V závere súvetia máme dva identifikátory: výrazy *to* a *neho*. Identifikátor *to* anaforiccky odkazuje na sériu antecedentov: *niečo dať, konať, niečoho sa zdržať, niečo trpieť*, pričom pri jednom z nich je použitá aj anaforiccká výpustka – *niečo konať*. Tvorba tohto zhutneného textu sa neriadila pravidlom posledného antecedentu, ale komplementárneho *pravidla sériových antecedentov* (SerAnt). Uvedený text sa syntaktickými ukazovateľmi nelíši od textu (4), a predsa sémantická kohézia textu s dominantným fókusom (cieľom) *plniť záväzok* stanovuje, že vhodnými antecedentmi sú všetky výrazy v sérii s konatívnym významom právnej regulácie. Toto pravidlo by sme mohli sformulovať takto:

Interpretačné SerAnt:

Identifikátor odkazuje na celú sériu syntakticky zhodných antecedentov, pokiaľ jeho významová kohézia s významami série antecedentov je silnejšia ako jeho kohézia s niektorým (najmä najbližším) jednotlivým antecedentom.

Identifikátor *neho* má jediný syntakticky vhodný antecedent (*dlžník*), preto v tomto bode nevzniká problém s interpretáciou a nemusíme sa rozhodovať medzi nejakými konkurenčnými či komplementárnymi pravidlami.

¹⁹ Tamže, s. 24 – 25. V originálnom texte sa ustanovenie nekončilo bodkou, ale čiarkou a nasledovalo splnomocnenie Kongresu stanoviť zákonom, ktorý štátny úradník bude vykonávať úrad prezidenta, ak ani viceprezident nebude spôsobilý vykonávať funkciu, až kým nepominú prekážky na obvyklý výkon funkcie alebo nebude zvolený nový prezident.

²⁰ Pochopiteľne, to platí len v oblasti sémantickej analýzy textu Ústavy USA, neprináleží nám zasahovať do kompetencií Najvyššieho súdu USA ani meniť históriu.

4. VÝPUSTKA (ELIPSA)

Veľmi účinným a pohodlným spôsobom zhutňovania textu je výpustka jednoduchého alebo zloženého výrazu. V predchádzajúcej vete sme za slovom *jednoduchého* vypustili slovo *výrazu*, ktoré sme uviedli až v nasledujúcom texte za slovom *zloženého*. V zmysle interpretácie, ktorej sa dotkneme nižšie, ide o kontextovú, konkrétne kataforickú (perspektívne orientovanú) elipsu. Kontextové elipsy môžu byť anaforické, kataforické aj exoforické (mimotextové – situačné) (pozri Pavlovič, 2012, 5.2.1.; porov. Mikulová, 2011, s. 10; Bajzиковá, 1983, s. 145; Oravec – Bajzиковá, 1986, s. 226). My sa budeme zaoberať len vnútrotextovými (endoforickými) výpustkami.

Niektorí starší lingvisti vyzývajú k opatrnosti pri používaní výpustiek, pokiaľ to nie je nevyhnutné a hrozí nejednoznačnosť textu (Jespersen, 1963, s. 807). Skepticizmus jazykovedcov v otázke jednotného pravidla tvorby elipsy vyjadril Jakov Georgievič Testelec. Podľa neho takéto jednotné pravidlo pre tvorbu elipsy v lingvistiky zrejme ani nemôže byť sformulované: „Výsledok 50-ročného výskumu elipsy v rámci formálnej gramatiky: je jasné, že elipsa, t. j. nevyjadrenosť tých fragmentov vety, ktorých význam sa dá zrekonštruovať na základe kontextu, sa podľa všetkého ani v jednom jazyku nepodriaduje jednotnému pravidlu (napr. z niekoľkých opakujúcich sa reťazcov odstrániť všetky okrem jedného). Elipsa sa realizuje formou niekoľkých konštrukcií, ktoré sa riadia rôznymi pravidlami a rôznym spôsobom zapadajú (alebo nezapadajú) do teoretického modelu, akceptovaného výskumníkom“ (Тестелец, 2011, s. 1; prekl. autori).

Českí lingvisti tiež konštatujú rôzne prístupy k vysvetleniu elipsy, a to aj k otázke jej jednoznačnej rekonštruovateľnosti, ako to dosvedčuje heslo ELIPSA od autoriek Jarmily Panevovej a Hany Gruet Škrabalovej v *Novom encyklopedickom slovníku češtiny online* (Panevová – Škrabalová, 2017). Odlišnú a podrobnú taxonómiu elipsy v češtine podáva Marie Mikulová (2011, s. 77 an). Podobne ako sme konštatovali v prípade identifikátorov, ani v prípade elipsy sa v závislosti od jej typu nemusí požadovať totožnosť pádu a čísla.²¹

V právnych textoch sú elipsy veľmi časté a prevažujú zložené elipsy (sylepsy). Pre právne texty je zrejme najdôležitejší ten prípad elipsy, ktorý lingvisti nazývajú *koordinované štruktúry*, o čom nás môže presvedčiť napríklad čítanie Občianskeho či Obchodného zákonníka. V tomto prípade je základnou otázkou hranica medzi súvetím a viacnásobným vetným členom. Ak ide o skrátenie dvoch viet, je to *zjednocujúca koordinácia*, ak ide o nevetné skrátenie, ide o *rozširujúcu koordináciu* (Daneš – Hlavsa – Grepl, 1987, s. 410). Niektorí autori v prípadoch koordinovaných štruk-

²¹ Zapli sme lampu, ale (lampa) hneď zhasla; Helena býva vo vile na Palisádach, ale teraz chce inú (vilu); Treba vyriešiť ak nie všetky úlohy, tak aspoň väčšinu (z úloh); Treba vyriešiť ak nie všetky úlohy, tak aspoň jednu (úlohu); Jedna kniha je drahšia ako dve (knihy); Jedna kniha je drahšia ako päť (kníh). Obdobné príklady uvádza Testelec (2011).

túr odmietajú hovoriť vôbec o elipse, ale len o vetách s viacnásobným prísudkom, resp. iným vetným členom. Podobne M. Mikulová (2011, s. 27, 46 – 49) konštrukcie s viacnásobným vetným členom nehodnotí ako eliptické. Ján Oravec a Eugénia Bajzíkova (1986, s. 42) prípady typu *Pieseň znie mohutne, ale čisto a jemne* riešia v intenciách koordinatívnej syntagmy vo funkcii príslovkového určenia bez zmienky o prípadnej eliptickej povahe konštrukcie.

Naproti tomu František Daneš, Zdeněk Hlavsa a Miroslav Grepl, ktorí sa otázkam elíps vo vetách s koordináciu podrobnejšie venujú (1987, s. 409 an), hodnotia zjednocujúcu koordináciu priamo ako eliptickú (koordinačná elipsa). V súvislosti s tým hovoria o striktnom pravidle pre koordinačné elipsy požadujúcom významovú a formálnu zhodu dominujúceho člena s dominovaným členom (1987, s. 412). Hodnotia niektoré typy koordinačných elíps a uprednostňujú tie, ktorými sa dosiahne napr. zhoda gramatických kategórií rodu a pádu. Miesto vety *Milujeme a sloužíme svému poslání*, ktorá vznikla nevhodným vypustením z viet *Milujeme své poslání* a *Sloužíme svému poslání*, preferujú pronominalizačnú formu *Milujeme své poslání a sloužíme mu*. Táto posledná podoba je však už prípadom anafory.

Pozrime sa na niektoré príklady elíps z oblasti právnych textov. Napríklad už uvedené ustanovenie § 507 ods. 1 OZ

- (1) *Ak nemožno vadu odstrániť a ak nemožno pre ňu vec užívať dohodnutým spôsobom alebo riadne...*

obsahuje slovo *riadne*, ktoré by na základe významovej súvislosti textu odborník v danej oblasti (občianske právo) považoval za torzo vety, z ktorej bolo vypustené retrospektívne spojenie *ak nemožno pre ňu vec užívať*, a neskrátená formulácia by po rekonštrukcii anafory znela nasledovne:

- (1**) *Ak nemožno vadu odstrániť a ak nemožno pre vadu vec užívať dohodnutým spôsobom alebo ak nemožno pre vadu vec užívať riadne...*

Právnik by z terminologického a právno-sémantického hľadiska argumentoval v prospech tejto rekonštrukcie: právo rozlišuje podmienku *používanie veci dohodnutým spôsobom* a podmienku *používanie veci riadnym spôsobom*. Tieto dve podmienky sú samostatné – vyhodnocujú sa nezávisle a nesplnenie každej jednotlivo sa podieľa na splnení dostatočnej podmienky v hypotéze ustanovenia normy.

Ak je táto rekonštrukcia pre právnicka pomerne zrejma a zdanlivo neproblematická, odlišná situácia môže nastať vtedy, keď pôjde o ustálené spojenie v jednej odbornej oblasti (právo), pričom však toto ustálené spojenie vzniklo zhutnením vyjadrenia dvoch samostatných kategórií inej odbornej oblasti (ekonómia):

- (6) *Objednávateľ je oprávnený po oznámení novourčenej ceny od zmluvy odstúpiť; ak od zmluvy odstúpi, je povinný zaplatiť zhotoviteľovi sumu pripadajúcu*

na vykonanú prácu a vzniknuté náklady podľa pôvodne určenej ceny, len pokiaľ mal z čiastočného plnenia zmluvy majetkový prospech. (§ 636 ods. 2 OZ)

Spojenie *vykonaná práca a vzniknuté náklady* právnik môže považovať za ustálené, na ktoré sa v tomto prípade vzťahuje výraz *suma pripadajúca na*. Ekonómia ale rozlišujú sumu pripadajúcu na vykonanú prácu a sumu pripadajúcu na vzniknuté (napr. materiálové) náklady – práca a materiálové náklady sú pre nich odlišné kategórie a podobné spojenia by považovali za eliptické, hoci možno nie úplne vhodne sformulované. Z právneho hľadiska však v zmluve o diele môže byť vyjadrená jedna suma za obidve položky spolu, a preto uvedené spojenie nemusia právnici chápať ako elidované. Lingvista nevie rozhodnúť, ktorý z týchto dvoch prípadov nastáva – ide o úlohu pre odborníka v danej oblasti.²² V práve to bude neelidované ustálené spojenie, v ekonómii by to bola koordinačná elipsa.

Pravidlo rekonštrukcie koordinačnej syntagmy:

Ak doplnenie potenciálne vypusteného výrazu vedie k vyjadreniu samostatnej podmienky alebo samostatnej právnej regulácie, tak sa výraz interpretuje ako *koordinačná elipsa*. Toto pravidlo už nie je iba syntaktické, ale dominuje v ňom sémantický aspekt.

5. MODIFIKÁCIA A PROBLÉM IDENTIFIKÁCIE OPERANDA (REFERENTA) PRI VÝPUSTKE

Vypustený výraz môže plniť rôzne úlohy v celkovej skladbe významu vety. Často ide o úlohu modifikátora – výrazu, ktorého význam ovplyvní výslednú extenziu určenú významom spojenia modifikujúceho výrazu s modifikovaným výrazom. Výsledný rozsah modifikovaného výrazu je určený významom spojenia modifikujúceho výrazu s modifikovaným výrazom. Napríklad, prídavné meno v spojení s podstatným menom môže výslednú extenziu nezmeniť (*živé ryby*), môže určiť extenzionálny prienik (*morské cicavce*), vlastnú podtriedu (*listnaté stromy*) či špeciálnu podtriedu pôvodného komplementu (*uhynuté ryby*). Preto pre jednoznačnosť spätnej rekonštrukcie je dôležité správne identifikovať výraz, ktorého význam má vypustený výraz modifikovať. Inými slovami, aby bola modifikácia uskutočnená v súlade s významom neskráteného (produktorom len zamýšľaného) textu, adresát musí vedieť správne určiť argument modifikačnej funkcie – jej *operandum*.²³

²² K záveru o potrebe uplatnenia špecifických odborných (nelingvistických) znalostí dospievajú aj F. Daneš, Z. Hlavsa a M. Grepl (1987, s. 414) pri analýze viet *Funkce je rostoucí a spojitá v intervalu <-1, 1> a Zdroje se liší výstupným napětím a proudem*. Pri vetách typu *U germania a křemíku určeného k výrobě polovodičových prvků se klade požadavek...* a vyzývajú na ich nahrádzanie jednoznačnými formuláciami.

²³ V anglofónnej literatúre sa používa výraz *referent* (Scalia – Garner, 2012, 152 an).

Ak sú syntaktické ukazovatele jednoznačné a podľa nich rekonštruovaný text je zo sémantického hľadiska koherentný s okolitým textom, identifikácia operanda bola zrejme úspešná. Situácia sa komplikuje jednak tým, že sama výpustka môže byť zložená, a jednak tým, že v texte sa vyskytuje viac potenciálnych operánd. Podobne ako pri anafore môžeme pre takéto situácie rozlíšiť dve komplementárne pravidlá: a) *pravidlo najbližšieho rozumného operanda*²⁴; b) *pravidlo sériovej modifikácie (špecifikácie)*.²⁵ Prvé pravidlo najbližšieho rozumného operanda je použité pri rekonštrukcii textu, v ktorom bola uskutočnená len jedna výpustka.

6. PRAVIDLO SÉRIOVEJ MODIFIKÁCIE

Pri viacnásobnej výpustke bývajú výrazy, ktorých význam má vypustený výraz modifikovať, t. j. operandá, usporiadané v texte za sebou – v sérii. Napríklad v druhom súvetí už uvedeného ustanovenia § 507, ods. 1 OZ

- (1) *...Inak sa môže nadobúdateľ domáhať buď primeranej zľavy z ceny, výmeny, alebo opravy alebo doplnenia toho, čo chýba.*

je spojenie sa môže nadobúdateľ domáhať vypustené²⁶ trikrát. Pripomíname, že výroková spojka *inak* v ustanovení (1) má za prvé operandum predchádzajúce súvetie, čiže tiež ide o jav významovej kohézie. Neskrátený tvar na základe sémantickej kohézie a pravidla sériovej modifikácie aj s doplnením vypustenej spojky *alebo* môžeme rekonštruovať takto:

- (1***) *Inak sa môže nadobúdateľ domáhať buď primeranej zľavy z ceny, alebo sa môže nadobúdateľ domáhať výmeny, alebo sa môže nadobúdateľ domáhať opravy, alebo sa môže nadobúdateľ domáhať doplnenia toho, čo chýba.*

Pri každom výskyte doplneného spojenia je daný predmet kvalifikovaný ako samostatný predmet právnej regulácie a vstupuje do sémantickej väzby s doplneným významom. V tomto prípade je situácia prehľadná, pretože aplikácia konkurenčného pravidla najbližšieho rozumného operanda by k uspokojujivej rekonštrukcii nevedla – torzá dvoch kláuz by neboli kompletizované a rozumieť tejto časti textu len ako rozvítenému vetnému členu (rozširujúca koordinácia) je sémanticky neadekvátne: ide zjavne o samostatné formy právnej regulácie.

Pravidlo sériovej modifikácie má pri rekonštrukcii koordinatívnej syntagmy prednosť pred pravidlom najbližšieho rozumného operanda vtedy, keď výsledok

²⁴ Anglická lingvistika a americká teória práva hovoria o Nearest-Reasonable-Referent Canon (Scalia – Garner, 2012, s. 152).

²⁵ Series-Qualifier Canon (Scalia – Garner, 2012, s. 147).

²⁶ Vo vyššie opísanom zmysle koordinačnej elipsy.

aplikácie prvého operanda dáva zmysluplný výsledok, zatiaľ čo výsledok aplikácie druhého nie.

Situácia sa môže skomplikovať vtedy, keď rekonštrukcie pomocou oboch konkurenčných pravidiel najbližšieho rozumného operanda, resp. sériovej modifikácie budú sémanticky úplné a systémovo koherentné s okolitým textom. Podľa americkej jurisprudencie by o tom, ktoré pravidlo sa má pri interpretácii uplatniť, malo rozhodovať len syntaktické kritérium – napríklad interpunkčné znamienko (prítomnosť či neprítomnosť čiarky, resp. bodkočiarky). O tom, že takýto postup môže mať zásadné dôsledky pre aktérov konania pred súdom, svedčí prípad Lockhart.

Neprítomnosť čiarky má rozhodnúť o desaťročnom treste

Navrhovateľ Avondale Lockhart²⁷ čelil na federálnom súde obvineniu z prechovávanía detskej pornografie a hrozil mu minimálne 10-ročný trest, pretože už bol predtým odsúdený. Argumentoval, že jeho predchádzajúce odsúdenie za pokus o znásilnenie dospelaj priateľky nespadá pod povinný minimálny desaťročný trest, pretože toto ustanovenie sa týka len predchádzajúcich odsúdení za previnenia voči „maloletým alebo zvereným osobám.“ Jadro analyzovaného ustanovenia znie takto:

- (7) *Kto poruší federálny zákon o prechovávaní detskej pornografie... nebude odsúdený na viac ako desať rokov, ale... ak taká osoba bola predtým odsúdená podľa zákonov nejakého štátu za závažné sexuálne zneužívanie, sexuálne zneužívanie alebo zneužívajúce sexuálne konanie týkajúce sa maloletých alebo zverených osôb, bude taká osoba... odsúdená na najmenej desať a najviac na dvadsať rokov väzenia.*²⁸

Vo vzťahu k analýze syntagiem v citovanom ustanovení možno sformulovať tvrdenie, že prívlastok rozvíja buď celú koordinatívnu syntagmu, alebo len jeden jej člen. Zároveň sa ale otvára priestor pre názor, že ide o elipsu. Podľa autorov F. Daneša, Z. Hlavsu a M. Grepla (1987, s. 414) by sme sa mohli pýtať, či ide o tzv. koordináčnu elipsu, keďže: „... elize dominovaného členu, ktorý je antepónovaný alebo postpónovaný koordináčni skupině členů dominujících, vede vždy k homonymii uvedeného druhu. Jejį podstatou je, že ztrácí formální znaky rozdílu mezi koordinací rozšiřující a sjednocující: nemůžeme poznat, zda dominovaný člen rozvíjí celou koordináčni skupinu, nebo zda se vztahuje jen k jednomu členu.“

Pre odborný štýl uvedení autori predpokladajú, že môže ísť o ustálené spojenia, ktoré môžu byť homonymné pre laika, ale jednoznačné pre odborníka v danej oblas-

²⁷ Citované podľa Lee (2015 - Argument preview).

²⁸ *Whoever violates [the federal possession-of-child-pornography law] shall be imprisoned not more than 10 years, or both, but... if such person has a prior conviction... under the laws of any State relating to aggravated sexual abuse, sexual abuse, or abusive sexual conduct involving a minor or ward... such person shall be... imprisoned for not less than 10 years nor more than 20 years.*

ti – v našom prípade v oblasti práva. Na základe lingvistických kritérií však autori konštatujú nerozhodnosť. Ak by sme neboli schopní predložiť presvedčivú a zdôvodnenú jednoznačnú interpretáciu ani na základe odborných znalostí, lingvisti a logický sémantik by situáciu nezachránili: môžu ponúkať len viaceré možné alternatívne interpretácie, nie jedinú správnu.

Otázkou pre právnikov teda bolo, či výraz *týkajúce sa maloletých alebo zverených osôb* modifikuje len výraz *zneužívajúce sexuálne konanie*, alebo či špecifikuje aj výrazy *závažné sexuálne zneužívanie* a *sexuálne zneužívanie*. Ak tento výraz špecifikuje všetky tri jazykové spojenia, tak Lockhartovo prvé odsúdenie sa nepočíta, pretože obeťou nebola maloletá alebo zverená osoba, a minimálne 10-ročný trest sa v jeho prípade neaplikuje. Ak však tento výraz modifikuje len posledný výraz *zneužívajúce sexuálne konanie*, tak Lockhartovo prvé odsúdenie sa počíta (obeťou môže byť aj dospelá osoba) a minimálne 10-ročný trest sa aplikuje.

Lockhart argumentoval, že pravidlo sériovej modifikácie nás núti chápať všetky tri spojenia ako viažuce sa výhradne na maloleté alebo zverené osoby. Tieto tri spojenia tvoria jeden významovo integrovaný celok. Navyše, špecifikácia „maloletá alebo zverená osoba“ dáva zmysel v spojení so všetkými tromi výrazmi. Teda táto interpretácia je podľa neho v súlade so štandardnou syntaxou a jazykovou praxou.

Štátny zástupca použil odlišné pravidlo na interpretáciu ustanovenia – pravidlo najbližšieho rozumného operanda,²⁹ a preto spojenie *týkajúce sa maloletých alebo zverených osôb* podľa zástupcu modifikovalo len posledný výraz zo série, a to *zneužívajúce sexuálne konanie*. O tomto čítaní rozhodla neprítomnosť čiarky: za spojením *zneužívajúce sexuálne konanie* nie je čiarka – keby tam zákonodarca bol vložil čiarku, tak by to signalizovalo, že modifikátor sa aplikuje na všetky tri predchádzajúce výrazy. To však neurobil.

Štátny zástupca navyše spochybnil opodstatnenosť použitia pravidla sériovej modifikácie, a to odvolaním sa na iné pravidlo právnej interpretácie, podľa ktorého žiadna interpretácia ustanovenia nemôže viesť k tomu, aby sa niektorá jej časť stala nadbytočnou. Toto pravidlo by bolo porušené Lockhartovou interpretáciou, pretože ak sú oba výrazy *sexuálne zneužívanie* a *zneužívajúce sexuálne konanie* modifikované výrazom „*maloletá alebo zverená osoba*“, tak znamenajú presne to isté.

Lockhart však odporoval rovnakým spôsobom – interpretácia štátneho zástupcu podľa neho takisto vedie k redundancii. Ak *zneužívajúce sexuálne konanie* je špecifikované výrazom „*maloletá alebo zverená osoba*“, tak je úplne podradené pod *sexuálne zneužívanie*. Inak povedané, všetky odsúdenia za *zneužívajúce sexuálne konanie* zahŕňajúce nedospelé alebo zverené osoby sú prípadom odsúdenia za *sexuálne zneužívanie*.

²⁹ V citovanom blogu je chybný nadpis aj nesprávne označenie pravidla ako *pravidlo posledného antecedentu*. Na chybné zamieňanie týchto pravidiel aj v súčasnosti upozorňujú autori A. Scalia a B. Garner (2012, s. 432).

Pravidlo proti zbytočnosti (žiadne slovo v zákone nie je zbytočné) sa stalo zbraňou na oboch stranách sporu. Pred súdom boli použité aj iné argumenty. Najvyšší súd sa priklonil k interpretácii na základe pravidla najbližšieho rozumného operanda, teda za zvýšenú sadzbu trestu, ale na dolnej hranici (10 rokov). Pri „nerozhodnej“ argumentácii na základe konkurenčných pravidiel, v tomto prípade na základe pravidla najbližšieho rozumného operanda a pravidla sériovej modifikácie, sa často volí princíp miernosti. Aj sudcovia, ktorí rozhodovali hlasovaním, si dobre uvedomovali, že neprítomnosť čiarky či bodkočiarky môže byť iba písárskou chybou a že už existujú aj opačné precedентné rozhodnutia.

Americká lingvistka a odborníčka na písanie právnych textov Terri LeClerc (1996, s. 104) sa prikláňa k názoru, že takéto prípady poukazujú na opodstatnenosť požiadavky zaraďovať lingvistov medzi odborných zamestnancov legislatívy. Tí by v prípade homonymie podobných ustanovení upozornili právnikov – legislatívcov, aby zvolili jednoznačnú alebo neskrátenú formuláciu.

Spoliehať sa pri výklade ustanovení výlučne na ne/prítomnosť čiarky, bodkočiarky či bodky je všeobecne riskantné, pretože to môže byť spôsobené písárskou chybou. Uvedené príklady dokumentujú chybnú či neurčitú aplikáciu čisto **syntaktických pravidiel** posledného operanda a sériovej modifikácie, resp. ich prekonanie niektorými špecifickými **metódami interpretácie právnych textov**. Tieto metódy, napríklad systematický výklad či teleologické výklady na základe identifikácie cieľa, účelu zákona, sa už plne opierajú o sémantiku – o významovú kohéziu a koherentnosť právneho textu.

7. ELIPSA VERZUS ANAFORA A AKTUÁLNE ČLENENIE VETY

7.1 ELIPSA A TÉMA VETY

Pri voľbe nástroja na komprimovanie textu zohráva úlohu aj aktuálne členenie vety na východisko, základ (tému) a na jadro, ohnisko (rému). Jazyková prax ukazuje afiliáciu opakovania témy s elipsou a rozvíjania rémy s anaforou.

Na dôležitosť aktuálneho členenia pri vymedzovaní elipsy sa v lingvistike bežne upozorňuje. Uvádza sa napríklad, že sa vynechávajú jadrové (tematické) časti, t. j. známe informácie, pričom otázka opakovania vetných členov nie je rozhodujúca (Grepl – Karlík, 1989, s. 340; Mikulová, 2011, s. 12).

Primárnosť témy zrejme viedla k uprednostneniu jednoduchšieho nástroja a ustálilo sa pravidlo, podľa ktorého pri rozvíjaní jednej témy v navzájom súvisiacich vetách sa na zhutnenie textu používa práve anaforická výpusťka. Potvrďuje to napríklad nasledujúce normatívne ustanovenie:

- (8) *Predávajúci zodpovedá za vady, ktoré má predaná vec pri prevzatí kupujúci. Pri použitých veciach nezodpovedá za vady vzniknuté ich použitím alebo opotrebením. Pri veciach predávaných za nižšiu cenu nezodpovedá za vadu, pre ktorú bola dojednaná nižšia cena. (§ 619 ods. 1 OZ)*

Slovesá v elidovaných vetách sa zhodujú v rode a čísle s vypusteným výrazom *predávajúci*.

Pravidlo nezmenenej témy:

Ak sa téma nadväzujúcich viet nemení, tak sa na zhutnenie textu použije anaforicá výpusťka.

7.2 ANAFORA A RÉMA VETY

Pri rozvíjaní jadra, rémy jednej vety v nadväzujúcej vete sa téma vety oproti predchádzajúcej zmení, a preto sa na identifikáciu rémy nepoužíva výpusťka, ale anaforicá odkaz.

V ustanovení §635 ods. 2 OZ:

- (9) *Ak v čase od uzavretia zmluvy do jej splnenia došlo k zmene cenového predpisu, podľa ktorého sa cena dohodla, je zhotoviteľ na to povinný objednávateľa bez meškania písomne upozorniť a oznámiť mu novú cenu.*

sú dva anaforicá identifikátory: *to* a *mu*. Kým pre druhý identifikátor syntaktické znaky vyčleňujú jednoznačne antecedent *objednávateľa* (rozhoduje totožnosť rodu a čísla, pričom neprekáža odlišnosť pádu daná rozdielnou slovesnou väzbou), v prípade prvého identifikátora je situácia nejednoznačná. Identifikátor *to* je syntakticky menej určený, čím sa stáva oveľa všeobecnejším a antecedentom môže byť celé jadro výpovede (opísané v podmienke), na ktorú má nadväzovať hlavná veta o právnej regulácii. Tým jadrom, rémou predchádzajúcej vety, je výraz *zmene cenového predpisu*. V tomto prípade bolo ako kritérium na identifikáciu antecedentu použité predovšetkým sémantické kritérium pre funkčné členenie predchádzajúcej vety na východisko a jadro, ohnisko.

Pravidlo rozvíjania rémy (zmenenej témy):

Ak sa téma nadväzujúcej vety zmení a rozvíja sa jej réma, tak na zhutnenie textu sa použije odkazovanie – anafora, nie výpusťka.

7.3 KOMBINÁCIE ELIPSY A ANAFORY – PRAVIDLO ICH NADVÄZNOSTI

- (10) *K omeškaniu dlžníka nedôjde, ak veriteľ včas a riadne ponúknuté plnenie od neho neprijme alebo mu neposkytne súčinnosť potrebnú na splnenie dlhu. Ak ide o plnenie vecí, znáša veriteľ nebezpečenstvo jej straty, zničenia alebo poškodenia. (§ 520 OZ)*

Identifikátory *neho*, *mu* v uvedenom ustanovení odkazujú na jediný zhodný antecedent – na výraz *dlžník*. Výraz *veriteľ* sa vypúšťa podľa pravidla nezmenenej

(opakovanej) témy. V druhom súvetí ide o rozvíjanie rémy prvej vety, preto sa používa odkazovanie (identifikátor *jej*), vzápätí však nasleduje rozvíjanie opakovanej témy (opakovanie sa stáva dominantným), a preto je už použitá sériová výpustka:

(10*) *K omeškaniu dlžníka nedôjde, ak veriteľ včas a riadne ponúknuť plnenie od dlžníka neprijme alebo dlžníkovi veriteľ neposkytne súčinnosť potrebnú na splnenie dlhu. Ak ide o plnenie veci, znáša veriteľ nebezpečenstvo straty veci, zničenia veci alebo poškodenia veci.*

Pravidlo dominancie opakovania:

Ak sa zložka novej témy získava odkazom na rému predchádzajúcej vety a nasleduje opakované rozvíjanie tejto novej témy, použije sa výpustka ako v pravidle opakovanej témy.

8. ZÁVER

Na základe analýzy paradigmatických príkladov zhutnených právnych textov sme navrhli explicitné formulácie niektorých implicitne používaných pravidiel tvorby koncíznych textov. Naším cieľom okrem iného bolo, aby rekonštrukcia a interpretácia takýchto textov mohla byť jednoznačná pre čo najširší okruh používateľov jazyka. Hoci potreba takýchto explicitných pravidiel nie je pre slovenčinu taká akútna ako pre niektoré jazyky s nižšou mierou syntetizmu (ako napríklad pre dnešnú angličtinu), predsa (osobitne so zreteľnom na normatívne texty) považujeme za prakticky užitočné usilovať sa o čo najpresnejšie formulácie takýchto explicitných pravidiel. Ide predovšetkým o pravidlá posledného antecedentu, sériových antecedentov, najbližšieho operandu, sériovej modifikácie a pravidiel použitia výpustky pri nezmenenej téme, použitia anafory pri rozvíjaní rémy a tiež dominancie opakovania pri rozvíjaní témy, ktorá nasleduje po rozvíaní rémy. Ukazuje sa, že pre rekonštrukciu niektorých právnych textov nevystačíme ani so syntaktickými či sémantickými pravidlami z dielne lingvistiky či logiky a je potrebné doplniť ich niektorými špecifickými metódami interpretácie právnych textov.

Bibliografia

BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Nadväznosť odsekov z hľadiska textovej syntaxe. In: Slovenská reč, 1983, roč. 48, č. 3, s. 141 – 146.

BAJZÍKOVÁ, Eugénia: O daktorých konektoroch v hovorových textoch. In: Slovenská reč, 1973, roč. 38, č. 3, s. 154 – 162.

BRADY, Robert A. (ed.): The Constitution of the United States of America as amended: unratified amendments, analytical index. Washington: United States Printing Office, 2007. vi, 79 s.

BURCHFIELD, Robert W.: *The New Fowler's Modern English Usage*. 3rd ed. New York: Oxford University Press 1996.

COOKE, Edward J.: *Ústava Spojených štátov amerických*. Prel. Peter Kresák. Bratislava: Nadácia Občan a demokracia 1999. 152 s.

ČERMÁK, Petr – ZAVADIL, Bohumil: *Mluvnice současné španělštiny*. Lingvisticky interpretační přístup. Praha: Karolinum 2010. 572 s.

DANEŠ, František: O identifikaci známé (kontextově zapojené) informace v textu. In: *Slovo a slovesnost*, 1979, roč. 15, č. 49, s. 257 – 270.

DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk – GREPL, Miroslav: *Mluvnice češtiny 3*. Skladba. Praha: Academia 1987. 746 s.

DOLNÍK, Juraj: Prínip ekvivalencie. In: *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*. Bratislava: Stimul 1999. s. 45 – 77.

DOLNÍK, Juraj: O jednej Jakobsonovej inšpirácii. In: *Jazykovedný časopis*, 1996, roč. 47, č. 2, s. 100 – 107.

DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *Textová lingvistika*. Bratislava: Stimul 1998. 134 s.

DUDOK, Miroslav: Deiktické identifikátory v jazyku a komunikácii. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach II*. Univerzita Komenského: Bratislava 2007, s. 341 – 353.

DUŽÍ, Marie: Anafora a význam. In: *Jazyk z pohľadu sémantiky a filozofie vedy*. Organon F (supl.), 2006, s. 99 – 136.

DUŽÍ, Marie – JESPERSEN, Bjørn – MATERNA, Pavel: *Procedural Semantics for Hyperintensional Logic*. Berlin: Springer 2010. 550 s.

DUŽÍ, Marie – MATERNA, Pavel: TIL jako procedurální logika. Průvodce zvědavého čtenáře Transparentní intensionální logikou. Bratislava: Aleph 2012. 412 s.

ERBENOVÁ, Adéla: Volba determinantů v nominální anafoře – srovnání situace ve španělštině a češtině. In: *Časopis pro moderní filologii*, 2016, roč. 98, č. 2, s. 181 – 198.

GAHÉR, František: Anafora a pojmové postoje. In: *Filozofia Ludwiga Wittgensteina*. Organon F (Príloha). Bratislava: Veda, 2002, s. 130 – 155.

GAHÉR, František: Anaphora and Notional Attitudes. In: *Logica et Methodologica 7*. Univerzita Komenského: Bratislava 2003, s. 1 – 23.

GAHÉR, František: Anafora z pohľadu TIL-ky. In: *Organon F*, 2005, roč. 12, č. 2, s. 204 – 215.

GAHÉR, František: Tichého dielo – zdroj ďalších výskumov. In: *Filosofický časopis*, 2016, roč. 64, č. 6, s. 849 – 869.

GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN 1989. 474 s.

HRBÁČEK, Josef: Srovnání dvou překladů z hlediska využití prostředků koheze textu. *Naše řeč*, 1987, roč. 70, č. 3, s. 123 – 130.

HUANG, Yan: Anaphora and the Pragmatics – Syntax Interface. In: Horn, Laurence R. – Ward, Gregory (eds.): *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell 2004. s. 288 – 314.

JESPERSEN, Otto.: *The Philosophy of Grammar*. London: Georg Allen & Unwin 1963. 372 s.

KOLÁŘOVÁ, Ivana: Nepravá anafora. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/NEPRAVÁ ANAFORA>

KOLÁŘOVÁ, Ivana: Význam a konkurence vybraných druhů odkazovacích zájmen v kontextu. Brno: Masarykova univerzita 2014. 257 s.

KOMÁREK, Miroslav: Sémantická struktura deiktických slov v češtině. In: Slovo a slovesnost, 1978, č. 39, s. 5 – 14.

LECLERCQ, Terri: Doctrine of the Last Antecedent: The Mystifying Morass of Ambiguous Modifiers. In: Legal Writing: The Journal of the Legal Writing Institute 1996, č. 2, s. 81 – 112.

LEE, Evan: Argument preview: “Series qualifier” and “last antecedent” canons battle over statutory interpretation, In: SCOTUSblog – The Supreme Court of the United States blog, 30. 10. 2015. Dostupné na: <http://www.scotusblog.com/2015/10/argument-preview-series-qualifier-and-last-antecedent-canons-battle-over-statutory-interpretation/>

MIKULOVÁ, Marie: Významová reprezentace elipsy. Disertační práce. Praha: Ústav formální a aplikované lingvistiky 2011. 172 s.

MISTRÍK, Jozef: Štylistika. Bratislava: SPN 1989. 584 s.

ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Súčasný slovenský spisovný jazyk: syntax. 2. vyd. Bratislava: SPN 1986. 261 s.

OSOLSOBĚ, Klára: Vlastní identifikátor. In: Karlík Petr – Nekuda, Marek – Pleskalová, Jana (eds.): CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny, 2017a. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/VLASTNÍ_IDENTIFIKÁTOR

OSOLSOBĚ, Klára: Vymezovací zájmeno. In: Karlík Petr – Nekuda, Marek – Pleskalová, Jana (eds.): CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny, 2017b. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/VYMEZOVACÍ_ZÁJMENO

PAVLOVIČ, Jozef: Syntax slovenského jazyka II. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2012. Dostupné na: <http://pdf.truni.sk/e-skripta/pavlovic/syntax-2>

PANEVOVÁ, Jarmila – ŠKRABALOVÁ, Hana Gruet: Elipsa. In: Karlík Petr – Nekuda, Marek – Pleskalová, Jana (eds.): CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny 2017. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/ELIPSA>

PERGLER, Jiří: Koreference a typy reference v češtině. In: Studie z aplikované lingvistiky – Studies in Applied Linguistics, 2014, roč. 5, č. 1, s. 7 – 26.

PEŠEK, Ondřej: Nominální anafora a determinace – kontrastivní analýza francouzských a českých systémových možností. In: Časopis pro moderní filologii, 2014, roč. 96, č. 2, s. 147 – 164.

RUŽIČKA, Jozef a kol. Morfológia slovenského jazyka. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.

SCALIA, Antonio – GARNER, Bryan: Reading Law. The Interpretation of Legal Texts. St. Paul: Thomson West 2012. 567 s.

SEIPP, David J. (ed.): Medieval English Legal History An Index and Paraphrase of Printed Year Book Reports, 1268–1535 compiled by David J. Seipp (Seipp’s Abridgement). www.bu.edu/phpbin/lawyearbooks/page.php?volume=07&page=232&first_page=231&last_page=232&id=17451

SKALIČKA, Vladimír: Syntax promluvy (enunciace). In: Slovo a slovesnost, 1960, č. 21, s. 241 – 249.

ŠTÍCHA, František: K deikticko-anaforickým funkcím lexému ten. In: Slovo a slovesnost, 1999, č. 60, s. 123 – 135.

SUTHERLAND, Jabez: Statutes and Statutory Construction. Chicago: Callaghan and Co. 1891. 696 s.

TINDALL, George B. – SHI, David E: Dějiny států: USA. Přel. Alena Faltýsková. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1994, 897 s.

Zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník z 26. februára 1964. Časová verzia predpisu účinná od 30. 1. 2019. Dostupné na: https://www.slov-lex.sk/static/pdf/1964/40/ZZ_1964_40_20190130.pdf

Zákon č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky z 1. septembra 1992. Časová verzia predpisu účinná od 1. 7. 2019. Dostupné na: https://www.slov-lex.sk/static/pdf/1992/460/ZZ_1992_460_20190701.pdf

ZIMOVÁ, Ludmila: Způsoby vyjadřování větných členů v textu. Konkurence pojmenování, pronominalizace a elize. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně 1994. 189 s.

ТЕСТЕЛЕЦ, Яков Георгиевич: Эллипсис в русском языке: теоретический и описательный подходы. Конференция «Типология морфосинтаксических параметров». Москва, МГГУ, 5. 12. 2011, s. 1 – 6. Dostupné na: https://antonzimmerling.files.wordpress.com/2011/11/testelets_tyrmophparam_handout_2011.pdf

FUNKCE VÁGNOTI V POLITICKÝCH PROJEVECH¹

MICHAELA MRÁZKOVÁ

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc, Česká republika

MRÁZKOVÁ, Michaela: Function of vagueness in politically oriented speeches. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2019, Vol. 70, No 1, pp. 95 – 111.

Abstract: The subject of vagueness is discussed in analytical philosophy but from a linguistic point of view it is rather overlooked. We approached the issue of the concept definition and tried to find the cross point of two fields which is found in approach to vagueness using or violating of cooperative principle. The aim of the paper is to specify the criteria for the evaluation of vagueness, determine the motivation to use vagueness, defining its potential sources and describing the language means that typically make vagueness in persuasive texts specifically in politically oriented speeches. Based on the results of qualitative analysis, the occurrences of vagueness were found at lexical units' level and semantic-pragmatic units. We have therefore focused on the linguistic manifestations of vagueness that is the appearance of evaluative adjectives, epistemic particles, metaphors, abstract word etc. Quantitative analysis of these linguistic categories has proven to be inadequate because not all of these occurrences can be labelled as vague. For this reason, we have been applied four types of vagueness based on violation of conversational maxima, which offers and partly clarifies conceptual difficulties and provide instructions for detecting vagueness in the text.

Key words: vagueness, text analysis, political speech, presidential elections

Analytici, novináři, ale i široká veřejnost dlouhodobě postrádají nástroj či metodu, jež by umožňovala určit, zda je veřejný projev (tedy jednostranná komunikace směrem k posluchači, při níž nedochází k desambiguaci textu) vágní. Důvodem zájmu o vágnost je například potřeba rozpoznat potenciální manipulaci či kvantifikovat informační hodnotu konkrétních promluvových úseků, především pak těch, v nichž převažuje persvazivní funkce (Jaklová, 2002). Příkladem textů s převažující persvazivní funkcí jsou politické projevy, jejichž cílem je představit politický program, vyjádřit se k aktuální skutečnosti či přesvědčit posluchače o názoru mluvčího (Dieckmann, 1971; Lerman, 1985; Jucker, 1986; Wilson, 1990).

Typickým formátem těchto monologických komunikačních událostí jsou tiskové konference, kde jsou do komunikačního procesu zpravidla zapojeni novináři, kteří kladou dotazy mluvčímu, nebo, v současné době stále častěji, prohlášení prostřednictvím sociálních sítí, kde k přímé interakci nedochází – mluvčí jsou svými posluchači oslovení pouze v komentářích, tedy psanou formou.

¹ Příspěvek vznikl za podpory MŠMT na specifický výzkum, který byl alokovan v roce 2017 na UP. Výzkum byl konkrétně realizovaný v projektu s názvem Komplexní analýza textu na příkladu české prezidentské kampaně 2018 (IGA_FF_2017_035) v rámci studentské grantové soutěže.

Pro zkoumání fenoménu vágnosti ve veřejném projevu byl vybrán korpus mluvených projevů kandidátů na prezidenta České republiky ve volbách 2018. Do analýzy byly zahrnuty pouze monologické části komunikační události.

POTENCIÁLNÍ ZDROJE VÁGNOSTI

Vágnost neboli neurčitost či nejednoznačnost je často spojována s problematikou vymezení pojmů, která je popisována známými sofistickými paradoxy, například „o zrních písku“ či „holohlavým paradoxem“ (např. Burgess, 1990). Prohlásil-li kandidát na prezidenta, že *se chce zasadit o lepší stát*, nechává tím zcela bez vysvětlení výraz *lepší*, čímž je otevřen značný prostor posluchačově imaginaci. Taková tvrzení mohou v komunikaci zastávat **negativní roli** (Wenzhong, Jingyi, 2013) a umožňovat nejednoznačnou interpretaci sdělení. V případech, kdy je takto s textem zacházeno cíleně, hovoříme o manipulaci recipientů (Wenyi, Yunteng, 1997). U politických projevů jde o zjednodušující nebo vyprázdňená sdělení, k nimž autoři sahají jednak z opatrnosti, jednak pro úsporu výrazu. Zde se jedná o **neurčitost úmyslnou** (Bečka, 1939).

Kromě záměrného zatajování skutečností podle Stephena Ullmanna (1962) příčiny negativní vágnosti vycházejí přímo z povahy jazyka a mohou se projevat obecným charakterem slov, nejasnými hranicemi pojmů v reálném světě, významem, který je vždy kontextově vázaný, či nedostatečnou znalostí významu pojmů (citováno z Wenzhong, Jingyi, 2000). Vztah mezi vágností a určitostí je pak podle Bertranda Russella (1997) odrazem inkoherece jazyka a světa.

Vágnost je v běžném jazyce do určité míry nejen tolerována, ale v mnoha ohledech i situačně a funkčně vyžadována. **Role** vágnosti může být tedy také **pozitivní** (Wenzhong, Jingyi, 2013). Podle Josefa V. Bečky (1939) se v těchto případech může jednat o **neurčitost nucenou** vznikající tehdy, když některý člen vyjadřované myšlenky není znám nebo je znám jen neúplně: *Něco zapraskalo. Nějak už to vydržíme.*

TYPOLOGIE VÁGNOSTI

Vodítka pro dělení vágnosti můžeme nalézt v pragmatice, kde vágnost těsně souvisí s porušováním **kooperačního principu**, který je definován čtyřmi hlavními konverzačními maximy – kvantity, kvality, relevance a způsobu (Grice, 1975; Hirschová, 2006). Je zřejmé, že jednotlivé maximy se mohou překrývat a výskyty vágnosti tak nemusí být jednoznačně označeny porušením jedné konkrétní maximy. Z našeho pohledu však postačí určit, která konverzační maxima je porušena nejzávažněji. Příklady porušování konverzačních maxim vybíráme z korpusu kandidátských projevů prezidentských voleb 2018.²

² Více informací o zkoumaném korpusu kandidátských projevů a o způsobu jejich transkribování na s. 10 – 12.

Maxima kvantity

Podáme-li v rámci sdělení právě tolik informací, kolik je třeba k jeho jednoznačnému pochopení, zachováváme tím **maximu kvantity**. Pokud však sdělení příliš zjednodušíme, stává se vágním. Mluvčí v těchto případech neposkytne dostatek informací k jednoznačné interpretaci sdělení. Například:

MT: miloš zeman se tak moc chtěl stát českým charles de gaullem nebo třeba šimonem perézem (.) a já jsem mu to upřímně přál jako člověku který byl významnou osobou polistopadového vývoje; ta jeho přehnaná snaha, (.) ty jeho poslední politické kroky (.) jej přivedly do situace kdy se blíží spíše jiným historickým postavám.

PF: přihlížet nečinně tomu, co se dneska děje už dál nechci (...)

JD: proto jsem se taky dostal (.) tam, kde jsem takže (...) vím o celé řadě věcí které bych chtěl prosazovat.

VK: jsme (.) stát (.) který (.) má ještě obrovské rezervy v získání ještě lepší pověsti (.) v evropě. (...)

Maxima kvality

V případě **maximy kvality** bychom měli sdělovat pouze pravdivé informace a informace, pro něž máme dostatečnou evidenci. V kontextu definování charakteristických vlastností vágnosti se kritérium dostatečné evidence stává zásadním a vztahuje se i na sdělení, při kterých se politici snaží ukazovat svoji tzv. **political positive face** (politicky pozitivní tvář) (Gruber, 1993), tedy úsilí být co nejpřitažlivější pro voliče. V této souvislosti pak kandidáti potlačují své negativní „tváře“ a dané tvrzení se stává příliš zjednodušené a bez možnosti ho ověřit, např.:

MT: (.) já bych řekl nelhostejností k tomu kam ta česká republika z hlediska politické kultury tradice historie ambicí v těch posledních týdnech a měsících nepochybně směřuje. (.) ta země je rozdělená na nesmiřitelné tábory. (.) já nechci všechny ty dělicí roviny popisovat; (.) zvyšuje se pnutí ve společnosti. (.)

V uvedeném případě nelze „rozdělení na nesmiřitelné tábory“ ani „pnutí ve společnosti“ nijak ověřit. Recipienti jsou zde odkázáni na důvěru vůči mluvčímu, ta je však oslabena nepodloženými tvrzeními. Uvádíme zde také příklady ukazování „politicky pozitivní tváře“, pro kterou je signifikantní především Mirek Topolánek:

MT: já určitě nejsem patologicky závislý na moci; to už jsem mnohokrát prokázal. (...)

MT: nikdo ani z byznysu ani z politiky včetně soupeřů nemůže říct že bych ho kdykoliv podrazil, že bych nesplnil dohodu, že bych nedodržel smlouvu že bych jakýmkoliv způsobem udělal něco nekorektního. (...)

MT: já teda nikdy dvakrát stejnou chybu nedělám. (...)

Maxima relevance

Dalším typem vágnosti je porušování **maximy relevance**, a to v případech, kdy jsou uváděny irrelevantní informace, které v kontextu sdělované skutečnosti s tématem nesouvisí nebo je souvislost zřejmá pouze částečně. Uvedme si to na příkladu výroku Miloše Zemana, který ve svém projevu uvádí nedostatek času na osobní vyžití jako jeden z argumentů, proč znovu nekandidovat na prezidenta. Informace o žánrech jeho oblíbené četby jsou však pro voliče zcela nedůležité:

MZo: celý život jsem měl rád knihy. (..) když jsem byl mladý četl jsem všechno co mi přišlo pod ruku. (.) a postupně se moje knižní záliby vyhranily do čtyřech žánrů. (.) a sice literatura faktu, historická literatura, životopisy a science fiction. (.) a jak dobře víte v každém z těchto žánrů téměř každý den vychází nový a nový titul, a protože při výkonu prezidentské funkce nemáte pochopitelně čas na četbu, (.) tak ztrácíte kontakt s touto literaturou, a je vám to tak trochu líto. (...)

Maxima způsobu

Pokud jsou vyjádření nepřesná, neostrá, zjednodušená a nedovedeme u nich s jistotou určit, za jakých podmínek už dané tvrzení platí (Berka, Rybová, 1988), je porušována **maxima způsobu**. Často se jedná o evaluativní adjektiva a adverbia či kvantifikátory, u kterých je sice zřejmý význam daného výrazu, není však jisté, kdy daná skutečnost těchto vlastností nabývá. Pravděpodobnost výskytu vágnosti porušením maximy způsobu se zvyšuje také užitím metaforických a abstraktních pojmenování. Například:

MH: (...) chceme nabídnout někomu kdo se pokusí překonat šrámy z minulosti, které nás v současnosti rozdělují

*JD: chci prosazovat hodnoty; (.) kterých si celý život vážím a o kterých si myslím že jsou (.) nesmírně důležité jako (.) je **pravda**; (.) **rozum** (.)*

*MH: **silní** nesmí ignorovat **slabé** (...)*

*MHo: aby dostál ((miněno prezident)) dalšímu ústavnímu úkolu, (.) tedy **elegantně** a **vynalézavě** zastupoval stát navenek.*

Příkladem tohoto typu vágnosti jsou i případy, kdy jsou vyjádření dvouznačná, jako například u Vratislava Kulhánka:

*VK: dlouho jsem přemýšlel, (...) jestli **svým způsobem** do politiky vstoupit, politika mně byla vždycky poměrně hodně vzdálená. (.)*

Slovní spojení „svým způsobem“ je pravděpodobně použito bezděčně. Snadno bychom však mohli nabýt dojmu, že Vratislav Kulhánek disponuje specifickými nástroji, jak do politiky vstoupit. Výrok proto hodnotíme jako dvojnásobný a matoucí, tedy vágní.

SPECIFIKA KOMUNIKAČNÍHO MODELU POLITICKÝCH PROJEVŮ

Zdroje vágnosti můžeme nalézt také v kontextu specifík komunikační události a komunikačních rolí (Hoffmannová, Müllerová, Kořenský, 2013), způsobu účasti jednotlivých osob podle stupně aktivity/pasivity, délky a vzájemné distribuce jejich sdělení.

V případě zkoumaného korpusu se jedná o tiskové konference, které byly uspořádány za účelem oznámení prezidentské kandidatury. Recipient je v tomto případě roztržštěn mezi novinářskou obec, která je přímým recipientem dané komunikační situace, širokou veřejnost, jíž je projev primárně určen, a v několika případech i mezi protikandidáty, vůči nimž se mluvčí vymezuje (viz *Obrázek 1*).

Obrázek 1: Schéma komunikační události politických projevů

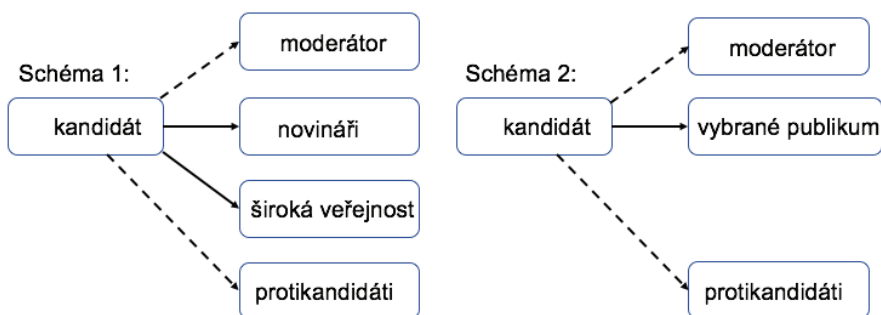

Schéma 1 je typické pro většinu kandidátů (Michal Horáček, Marek Hilšer, Pavel Fischer, Miloš Zeman – veřejný projev, Vratislav Kulhánek, Mirek Topolánek). Mluvčí v tomto typu komunikace nemají přímý kontakt s veřejností, která pro ně představuje nejdůležitější cílovou skupinu, a právě při této potřebě oslovit co nejširší skupinu voličů vzniká prostor pro vágní vyjádření (Gruber, 1993).

Druhý komunikační model (*Schéma 2*) je typický pro kandidáty, kteří pro účely oznámení své kandidatury zvolili intimnější formu, tedy setkání s vybranou skupinou lidí. V těchto případech se nejednalo o tiskové konference, protože projevy nebyly primárně určeny široké veřejnosti. Jiří Drahoš svůj projev pronesl ve svém rodném městě Jablunkově a Miloš Zeman uspořádal soukromou společenskou akci pro svých 1 000 nejbližších příznivců na Pražském hradě.

Zdroje vágnosti vyplývající z komunikačních schémat vidíme v závislosti na tom, jakému publiku je projev primárně určen. Čím konkrétnější a vymezenější publikum je, tím konkrétnější a méně vágní je také pronesený projev.

Komunikace mluvčích směrem k protikandidátům v případě korpusu prezidentských projevů probíhá implicitně formou jakéhosi vymezení, především pak vůči

stávajícímu prezidentovi Miloši Zemanovi. Právě tato implicitnost, jejíž obsah není vždy úplně zřejmý, může být dalším ze zdrojů vágnosti.

VÁGNOST V JAZYCE

Vágnost se podle Ye (2012) rozlišuje na vágnost, která odráží vágnost ve světě, vágnost reflektující lidské myšlení na základě konceptualizace a sémantickou vágnost v samotném jazyce. My se dále budeme věnovat pouze sémantické vágnosti, která je v jazyce chápána jako specifická kvalita mluvených projevů (Hoffmannová, 2017).

Koncept vágnosti lze dále podle Hoffmannové (2017) rozlišovat na vágnost (neurčitost) sémantickou a pragmatickou, ontologickou a gnozeologickou, vágnost spjatou s extenzí a intenzí, vágnost jako vlastnost jazyka (jazykových výrazů), vágnost řeči (textu, komunikace) a vágnost vědeckého metajazyka (srov. Neustupný, 1966; Tondl, 1966; Kořenský, 2004; Dönninghaus, 2005; Štícha, 2007 a další). V mluvených projevech je vágnost typická distribucí neurčitých zájmen a zájmených příslovčí (*ten, nějak, takový*), sémanticky vyprázdněných výrazů (*jako, teda, prostě, vlastně*). Více o determinátorech, resp. identifikátorech, určitých a neurčitých a o jejich kombinacích viz Hirschová, 1988; Uhlířová, 1992. Dalším typickým znakem vágnosti v mluveném jazyce jsou hezitační zvuky a zkratkovitá, fragmentální syntax atd. (Hoffmannová, 2001; Hoffmannová, 2008). Vágnost v mluveném jazyce je často nezáměrná a je připisována situačnímu kontextu (Hoffmannová, 2017), zatímco vágnost či neurčitost v psaném jazyce je záměrná nebo přinejmenším odráží úmysl mluvčího.

Charakter promluv, kterým se věnuje tento text, je založen na textu psaném. Mluvčí své projevy ve většině případů (vyjma prezidentského kandidáta Michala Horáčka) nečtou, promluvy však nejsou spontánní, text je připravený, jedná se o tzv. sekundárně mluvený text (Tannenová, 1982).

Podle Hoffmannové (2017) se neurčitost v jazyce projevuje prostřednictvím tzv. jistotní modalit, tj. vyjadřování různé míry jistoty mluvčího o platnosti propozičního obsahu nebo jeho částí (Haan, 1999) nebo dalšími gramatickými a lexikálními prostředky, jako jsou epistémické predikátory (*předpokládám, myslím, zdá se, je možné*), např.:

*VK: (...) nejsme žádný malý stát; že jsme jeden z větších států v rámci Evropy stát; (.) který (..) **myslím** že měl (..) snad (.) snad pořád ještě má (.) ale má ještě obrovské rezervy v získání ještě lepší pověsti.*

či epistémické částice (*asi, možná, snad, třeba*) vyjadřují nejistotu mluvčího, např.:

*JH: role někoho kdo umí nabídnout produkty českého průmyslu je velmi důležitá, protože tím se tvoří národní bohatství.(.) já tuto roli **snad** sehrávám celý život.*

Dalšími typickými jazykovými prostředky pro neurčitost textu jsou podle Hoffmannové (2017) modální slovesa a formy futura. V politických projevech, zvláště pak těch, kde politici propagují své volební programy uskutečnitelné pouze v případě, že budou zvoleni, je slovesný typ futura či výskyt modálních sloves velmi častým gramatickým prostředkem. V projevech prezidentských kandidátů však nacházíme pouze jeden resp. dva výskyty modálního slovesa *mocť/moci*, které z hlediska typů vágnosti popsaných výše odpovídají porušení maximy způsobu:

PF: prezident může být iniciátorem a moderátorem (.) debat o strategických otázkách naší země, (.) dlouhodobém směřování, (.) ale také o tom jaké priority by si naše země měla zvolit. (.) prezident může také (.) vstupovat do těch velkých otázek spojených s evropskou integrací

Potenciál výskytu vágnosti je také zřejmý u kondicionálu přítomného i minulého. Zatímco formy minulého kondicionálu vyjadřují nerealizovatelnost podmíněného děje ve všech časových plánech, kondicionál přítomný sice nerealizovatelnost podmíněného děje neimplikuje, zároveň ji ale ani nevylučuje (Karlík, 1983). Obě formy kondicionálu proto pokládáme za projevy sémantické neurčitosti či distance mluvčího ke sdělované skutečnosti. Z důvodu absolutní absence minulého kondicionálu v prezidentských projevech se dále zabýváme pouze přítomným kondicionálem. Největší výskyt (25 výskytů) byl evidován u Mirka Topolánka, v jeho případě se jedná o jakési metatextové promluvy, které uvozují určité výpovědní úseky: řekl bych, spíš bych hovořil o, nazval bych, *tedy*. Žádný z mluvčích užitím kondicionálu neporušil konverzační maximy (viz výše), z toho důvodu nebyl ani jeden z výskytů kondicionálu klasifikován jako vágní.

Podle Ronzitti (2011) může být vágní jakýkoliv slovní druh. Typické vágní slovní druhy jsou adjektiva, především ta, jejichž platnost nelze z kontextu nijak odvodit (např. *vysoký, dobrý, červený*), adverbia (*pravděpodobně, dobře*) či kvantifikátory (*málo, hodně, trochu*) a podstatná jména abstraktního charakteru (*láska, lid, stát*). S tímto pojetím vágnosti se ztotožňujeme pouze částečně. Příkláníme se k přístupu, který přisuzuje vlastnosti vágnosti pouze vyjádřením, která mohou mít negativní vliv na percepci sdělení, tzn. mohou být pochopena jinak, než jsou míněna, anebo jsou manipulativního charakteru. Uvedme si proto tento zdánlivý rozpor na příkladech:

JD: měl jsem to štěstí, že jsem celý život obklopen lidmi, kteří byli kvalitní
MHo: máme vlastní představy o cestě za štěstím a svobodné společnosti

Zatímco v případě výroku Jiřího Drahoše lexikální jednotka štěstí znamená vyjádření vděku za to, že mohl spolupracovat s kvalitními kolegy, metaforické vyjádření *cesty za štěstím* Michala Horáčka je zavádějící, protože interpretace toho, co je štěstí, není pro recipienta jasně rozeznatelná. Podobný případ lze sledovat při užití výrazu *hodně* v druhém uvedeném případě.

*MHo: (...) budeme-li se všichni respektovat, dokážeme toho **hodně***

*JD: v Jablunkově mě **hodně** lidí zná; (.) ale jsem si vědom toho že (.) ve spoustě krajů (.) předseda akademie věd (.) známý není.*

Michal Horáček zde nijak nespecifikuje, co podle něj znamená *hodně*, přisouzení platnosti výroku je tedy ponecháno pouze na posouzení recipientem, zatímco v případě Jiřího Drahoše není specifikace přesného počtu lidí, kteří ho znají, důležitá. Užití tohoto výrazu nemění význam promluvy a není ani pravděpodobné, že by bylo tímto způsobem manipulováno s voliči.

VÁGNOST V PR

PR neboli public relations se v posledních několika desítkách let stalo jednou z nejdůležitějších komunikačních dovedností směrem k veřejnosti, a to napříč nejrůznějšími oblastmi veřejného života. Vládní i nevládní organizace, soukromé společnosti, ale i jedinci využívají služeb PR především proto, aby systematicky vytvářeli obraz o sobě samých před širokou veřejností. V oblasti takto cílené komunikace je velmi obtížné oddělit PR od propagandy, kampaně, reklamy, marketingu a dalších. Pro naše účely to však ani není třeba. Je však zajímavé vytyčit si, jak se na základě předešlých výzkumů projevuje vágnost právě v takto zaměřených textech.

Na lexikální a sémantické rovině zde Joan Cuttingová (2007) uvádí evidenci neologismů či nových slovních spojení, které mluvčího jaksí chrání před přesným výkladem, který by mohl odradit recipienta. I v korpusu kandidátských projevů je evidováno několik promluv toho typu, např.:

*MT: jdu do toho ((míněno kandidatura na prezidenta republiky)) protože mě to baví (.) protože to umím (.) protože na to mám, (.) přestože vím co mě čeká, (...) mám před sebou tu další pomyslnou **topolánkovu horu***

Dalším příkladem vágnosti v takto zaměřených textech je také systematické uvádění zájmena *my* místo *já*. Zatímco zájmeno *já* můžeme označit za relativně přesné označení právě mluvčí osoby, přestože autorem textu může být kdokoli jiný, pronominum *my* je vágní, jednoduše proto, že nevíme, kdo všechno se za tímto výrazem skrývá, případně jestli označuje také publikum (*exkluzivní* vs. *inkluzivní*), ke kterému mluvčí hovoří (Cook, 2004). Ve zkoumaných projevech je tento fenomén zřetelný, z hlediska komunikační události a účelu projevů je však uvádění zájmen *my* či *naše* funkční a není považováno za matoucí či manipulativní.

MATERIÁLOVÁ BÁZE

Za účelem zjištění, jakým způsobem se vágnost projevuje v přirozeném jazyce politických projevů byl analyzován korpus textů, který se skládá z devíti úvodních

projevů prezidentských kandidátů, kteří se ucházeli o post prezidenta v roce 2018. Jedná se o projevy, jejichž hlavní funkcí je informovat o zahájení prezidentské kampaně a nastínit charakter kandidátova volebního programu. U Miloše Zemana byly do výběru zařazeny dva projevy. Projev, který byl přednesen vybranému publiku v soukromí,³ a projev, který byl pronesen o den později široké veřejnosti. Miloš Zeman se navíc zavázal k tomu, že nebude pořádat žádnou předvolební kampaň. Tyto dva projevy se tedy dají považovat za jediné, které v rámci své „ne-kampaně“ pronesl. Zároveň je zde Miloš Zeman v pozici obhájce prezidentské funkce, zatímco ostatní kandidáti se ucházeli o tuto funkci poprvé. Jiří Drahoš pronesl svůj úvodní projev v místě jeho rodiště v pětitisícovém Jablunkově. Ostatní kandidáti své projevy realizovali v Praze v podobě tiskové konference (vyjma prvního ze Zemanových projevů). Většina kandidátů svoji kampaň zahajovala rok, v některých případech (Marek Hilšer, Michal Horáček) i dva roky před prvním kolem prezidentské volby. Mirek Topolánek svoje rozhodnutí kandidovat naopak zveřejnil pouze dva dny před 7. listopadem 2017, tedy datem, do kdy bylo nutné odevzdat závazné přihlášky do prezidentských voleb. Petr Hannig nerealizoval žádné veřejné prohlášení o oznámení své kandidatury, z toho důvodu zde jeho projev nebyl nijak reflektován.

Všechny projevy byly transkribovány podle *Manuálu pro přepisovatele televizních diskusních pořadů* (Kaderka, Svobodová, 2006) z videonahrávek pořízených přímo na místě události.

Pro úplnost zde přikládáme doplňující informace o zkoumaných projevech (viz *Tabulka 1*).

Tabulka 1: Charakteristika dat

Jméno kandidáta	Datum projevu	Místo realizace	Délka mluveného projevu (min)	Délka psaného projevu (znaky)	Zdroj
Jiří Drahoš (JD)	28.3.17	Jablunkov	8:16	4044	www.youtube.com
Pavel Fischer (PF)	05.10.17	Praha	7:43	6029	www.youtube.com
Marek Hilšer (MH)	30.07.16	Praha	9:05	4970	www.youtube.com
Michal Horáček (MHo)	03.11.16	Praha (Stará čistírna odpadních vod)	10:45	7082	www.ceskatelevize.cz

³ K rozhodnutí o oznámení kandidatury dvojímu publiku nebylo vydáno žádné prohlášení, z toho důvodu zde uvádíme pouze úryvek z prvního (soukromého) prohlášení Miloše Zemana, kde své rozhodnutí komentuje: „jsem vám vděčný za vaši pomoc a podporu nejen po uplynulé čtyři roky, ale i předtím a jako malé, nesmírně malé, poděkování za tuto pomoc a podporu chci, abyste byli první, kdo budou slyšet moje rozhodnutí ve věci prezidentské kandidatury“.

Jméno kandidáta	Datum projevu	Místo realizace	Délka mluveného projevu (min)	Délka psaného projevu (znaky)	Zdroj
Vratislav Kulhánek (VK)	29.06.17	Praha	3:33	1817	www.youtube.com
Mirek Topolánek (MT)	07.11.17	Praha	22:58	16143	www.youtube.com
Miloš Zeman (soukromý) (MZs)	09.03.17	Pražský hrad	6:23	2374	www.parlamentni-listy.cz
Miloš Zeman (oficiální) (MZo)	10.3.17	Pražský hrad	16:52	7741	www.livestream.cz
Jiří Hynek (JH)	21.8.17	Praha	8:42	5064	www.youtube.com

METODOLOGIE ANALÝZY VÁGNOSTI

Metodologie detekování vágnosti v projevech prezidentských kandidátů byla na základě předchozího výkladu založena na kvalitativním šetření výskytu vágních vyjádření z hlediska identifikování porušování kooperačního principu. Za účelem vyhodnocení procentuálního zastoupení vágnosti celých textů a porovnání míry vágnosti mezi jednotlivými kandidáty byly všechny mluvené projevy segmentovány nejprve na lexikální jednotky, v druhé fázi na sémanticko-pragmatické jednotky. Díky procentuálnímu vyjádření výskytu obou typů jednotek vágnosti můžeme prezidentské kandidáty porovnat mezi sebou bez ohledu na délku projevu.

Problematika vymezení jednotlivých segmentů v textu by z hlediska rozsahu vystačila na samostatnou studii. Chceme zde však uvést alespoň několik problematických příkladů, s nimiž jsme se během segmentace potýkali.

Lexikální jednotka je definovaná jako jednoslovná či víceslovná jednotka textu (Hladká, 2017). Za minimální jednotku vágnosti je považován nejmenší úsek textu, který je schopen vágnost vyjadřovat, což je zpravidla slovo nesoucí funkci, např.:

*MHo: budeme-li se všichni respektovat, dokážeme toho **hodně***

Za maximální lexikální jednotku nesoucí vlastnosti vágnosti je pokládáno víceslovné spojení, které by rozložením na jednotlivá slova ztratilo svoji funkci. Zpravidla se jedná o ustálená slovní spojení, metafory, propria, např.:

*MHo: (...) máme vlastní představy o **cestě za štěstím***

V případě uvedeném níže ale počítáme výskyt vágnosti jako dvě lexikální jednotky:

*VK: v první řadě bych tu funkci nebo ten výkon té funkce (.) ((míněno prezidentská funkce)) viděl (.) ne jako (..) funkce **někoho nad něčím** ale prvního mezi rovnými (..) s respektem (.) ke všem občanům téhle země*

1. *někoho,*
2. *nad něčím.*

Tyto dvě lexikální jednotky by mohly být považovány za jednu pouze v případě, pokud by vyjádření ztratilo rozložením svoji komunikační funkci.

V několika případech, kde není vágnost založena na výskytu konkrétní lexikální jednotky, je rozsah zkoumání rozšířen na sémanticko-pragmatickou jednotku (SPJ), tj. syntakticky a významově relativně ucelený úsek komunikační situace, který disponuje určitou komunikační funkcí (Hoffmannová, Müllerová, Kořenský, 2013). Ty se v projevech objevují zejména v případě porušování maximy kvality a relevance.

MT: našel jsem radost ze života, (.) zasadil jsem ty stromy, (.) postavil ten dům (.) zplodil syna, (.) mám radost ze všeho co se mi daří (.) výbornou práci a toto období bohužel skončilo minulé úterý ((den, kdy se Mirek Topolánek rozhodl kandidovat na prezidenta republiky))

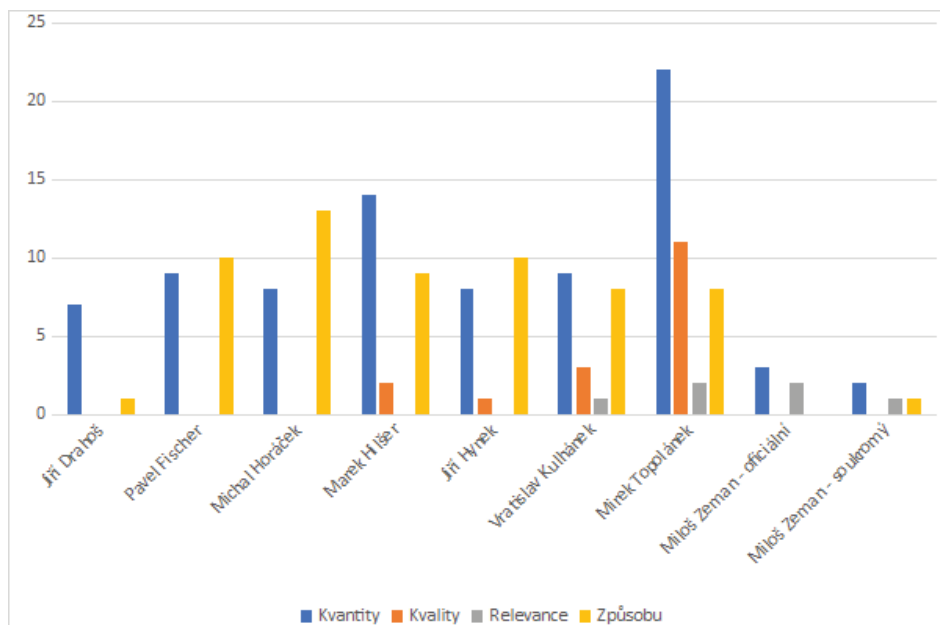
VÝSLEDKY ANALÝZY

Všechny projevy kandidátů byly podrobeny kvalitativní analýze vágnosti, jejímž cílem bylo zkoumání vágnosti z pohledu porušování kooperačního principu. Jak je patrné z *Grafu 1*, nejčastějším zdrojem vágnosti je porušování **maximy kvantity** (50 % všech identifikovaných výskytů vágnosti). Tento typ vágnosti není specifický užíváním konkrétních jazykových prostředků, identifikace zde závisí na nedostatečném množství podaných informací.

Druhým nejvíce užívaným zdrojem vágnosti bylo porušování **maximy způsobu** (36 %) projevující se používáním abstraktních a metaforických vyjádření či evaluativními adjektivy a adverbii. Výrazně nejvyšší počet výskytů porušování **maximy kvality** (10 % všech identifikovaných výskytů vágnosti), tedy tvrzení, u nichž nebylo možné ověřit ani vyvrátit platnost, a „ukazování pozitivní tváře“ (viz výše), bylo odhaleno u Mirka Topolánka (celkem 11 výskytů).

Nejméně častý výskyt vágních vyjádření byl pozorován u typu vágnosti projevující se porušováním **maximy relevance** (4 %), ta se vyskytovala pouze v projevu Vratislava Kulhánka, Mirka Topolánka a Miloše Zemana. Z hlediska délky a situačního kontextu projevů je však tento trend pochopitelný.

Graf 1: Kvalitativní analýza vágnosti

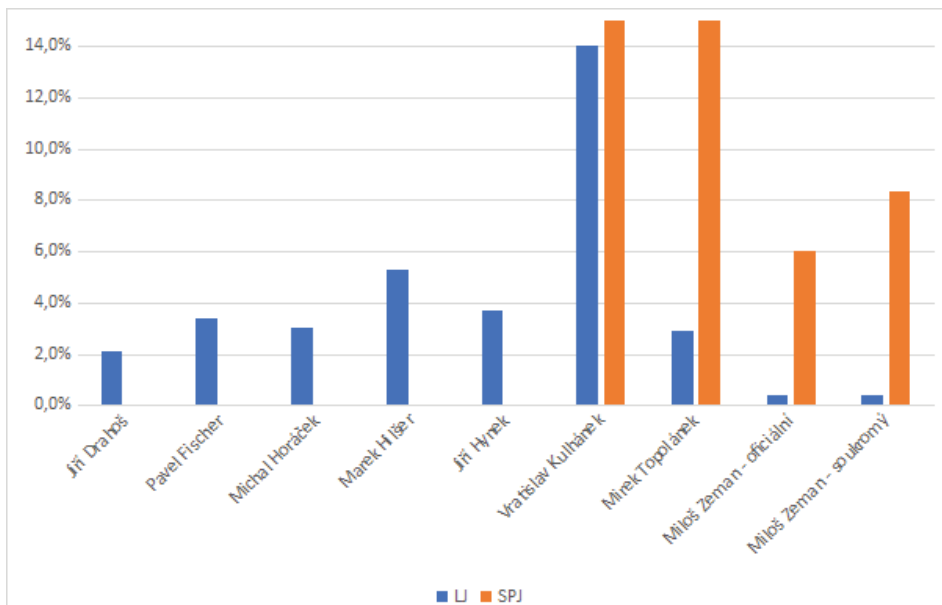

Jak již bylo zmíněno výše, projevy kandidátů se různí z hlediska jejich délky. Z toho důvodu byl počet výskytů vágnosti porovnán s počtem jednotek (lexikálních, sémanticko-pragmatických) v celých textech, aby bylo dosaženo objektivního vyjádření vágnosti textů.

Z Grafu 2 je patrné, že nejvíce vágním byl vyhodnocen projev Vratislava Kulhánka (při sledování obou jednotek přibližně ze 14 %). U Jiřího Drahoše, Pavla Fischera, Michala Horáčka, Marka Hilšera a Jiřího Hynka byly zaznamenány výskytů vágnosti pouze na úrovni lexikálních jednotek. Opačný trend je zřejmý u Mirka Topolánka, u kterého je vágnost typicky identifikována v rámci delších textových segmentů porušováním maximy kvality, a u Miloše Zemana, jehož projevy jsou typické irelevantním odbočováním od tématu. Nejméně vágním mluvčím byl vyhodnocen Jiří Drahoš (2 %).

Předpoklad, že charakter publika může být potencionální příčinou vágnosti, tedy čím vymezenější publikum, tím konkrétnější projev, byl potvrzen. Oba uvedené případy (projev Jiřího Drahoše a Miloše Zemana) patří mezi nejméně vágní projevy.

Graf 2: Kvantitativní analýza vágnosti

DISKUZE

Jsme si vědomi toho, že výše popisovaný přístup identifikace vágnosti má své limity. Za nejvýraznější handicap bude pravděpodobně považována značná náročnost vyhodnocování, která závisí z velké části na úsudku osoby analyzující texty a to nejen z hlediska vyhodnocování a určování typů vágnosti, ale také v případě segmentace textu na lexikální či sémanticko-pragmatické jednotky. V případě extrahování jednotek textu jsou dnes některé korpusové nástroje velmi blízko k identifikaci vět či jiných větných celků (např. Dialogy, COMA aj.). Pokud by se v budoucnu podařilo alespoň částečně tento problém řešit automatizovaně, bylo by vyhověno požadavkům na časovou náročnost, která je dnes při použití popisované metody značná. Bylo by tak možné snadněji analyzovat obsáhlejší korpusy, více mluvčích či porovnávat projevy v rámci delších časových úseků.

Analýza byla provedena na omezeném vzorku textů, což bylo zapříčiněno právě časovou náročností zpracování. Bylo však dosaženo popisu a zobecnění vlastností vágnosti, přičemž byly nabídnuty metody, jak vágnost v textech identifikovat. Zároveň chceme zdůraznit, že nebylo cílem na základě jednoho projevu objektivně zhodnotit celkovou vágnost jednotlivých kandidátů. K tomuto účelu by bylo zapotřebí provést analýzu všech projevů všech kandidátů během celé kampaně, a to nejenom v rámci jejich vystoupení na tiskových konferencích, ale ideálně do analýzy zahrnout všechny veřejné projevy včetně diskuzí či rozhovorů, kterých se kandidáti zúčastnili.

ZÁVĚR

Cílem příspěvku byla identifikace základních vlastností vágnosti v politických projevech, přičemž největší důraz byl kladen na zjištění motivací užívání vágnosti, definování potencionálních zdrojů vágnosti a popis jazykových prostředků, kterými se vágnost typicky projevuje. Základním kamenem rozlišování typů vágnosti při působení na recipienta se stal teoretický popis tzv. kooperačního principu, který je blíže určen čtyřmi základními konverzačními maximami. Nedodržení alespoň jedné ze čtyř maxim je v rámci našeho přístupu ke zkoumání vágnosti považováno za první kritérium její identifikace. V kontextu zkoumání vágnosti se nedodržení kooperačního principu projevuje:

1. nedostatečným sdělením,
2. nemožností ověření pravdivosti sdělené informace,
3. irelevantním podáním informací,
4. nejednoznačným či dvouznačným sdělením.

Určité přístupy zabývající se vágností uvádějí, že za vágní lze z hlediska povahy jazyka považovat téměř cokoli, zdůrazňujeme zde proto, že vágnost v našem pojetí hledáme pouze u vyjádření, která mohou mít negativní vliv na percepci mluvčího. Tato vlastnost se tak stává druhým kritériem pro označení promluvy za vágní.

Teoretické zkoumání bylo aplikováno na vzorek politických projevů, konkrétně na korpus projevů kandidátů na prezidenta České republiky v roce 2018, s cílem ověřit aplikovatelnost teoretických východisek na reálných textech a zároveň podrobit projevy jednotlivých kandidátů detailní analýzou. Výstupem kvalitativní analýzy vágnosti je popis, jakým způsobem se vágnost u jednotlivých kandidátů projevuje. Na základě segmentace textů bylo určeno, který projev byl nejvágnější.

Otázkou zůstává, do jaké míry je užitím vágních vyjádření ovlivňován úsudek voličů při volbě prezidenta, např. podle agentury STEM jsou rétorické schopnosti Miloše Zemana během prezidentských voleb v roce 2013 hodnoceny jako čtvrté nejdůležitější kritérium pro jeho volbu. Vliv nízké míry vágnosti identifikované u Miloše Zemana a Jiřího Drahoše na jejich postup do druhého kola prezidentských voleb je už pouhou spekulací.

Bibliografie

BEČKA, Josef V.: O neurčitých výrazech v jazyce novin. In: Naše řeč, 1939, roč. 23, č. 9 – 10, s. 257 – 270.

BERKA, Karel – RYBOVÁ, Jarmila: Logika a metodologie pro novináře. Praha: Novinář 1988.

BURGESS, John Alexander: The Sorites Paradox and Higher-Order Vagueness. Synthese, 1990, 85, s. 417 – 74.

COOK, Guy: Genetically Modified Language. London: Routledge 2004.

- CUTTING, Joan: Introduction to Vague Language Explored. France: Springer 2007.
- DE HAAN, Ferdinand: Evidentiality and Epistemic Modality: Setting Boundaries. In: Southwest Journal of Linguistics, 1999, č. 18, s. 83 – 101.
- DIECKMANN, Walther: Sprache in der Politik. Einführung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache. Heidelberg: Winter 1975.
- DÖNNINGHAUS, Sabine: Die Vagheit der Sprache: Begriffsgeschichte und Funktionsbeschreibung anhand der tschechischen Wissenschaftssprache. Wiesbaden: Harrassowitz 2005.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: Skladba češtiny. Olomouc: Votobia 1998. 503 s.
- GRICE, Paul: Logic and Conversation. In: Syntax and Semantics, Speech Acts. Eds. P. Cole – J. L. Morgan. New York: Academic Press 1975, Vol. 3, s. 41 – 58.
- GRUBER, Helmut: Political language and textual vagueness. Pragmatics: 3.1, 1993, s. 1 – 8. International pragmatics association.
- HIRSCHOVÁ, Milada: Netypické případy užití ukazovacích výrazů takový, tak. In: Naše řeč, 1988, roč. 71, č. 2, s. 57 – 61.
- HIRSCHOVÁ, Milada: Pragmatika v češtině. Univerzita Palackého. Filozofická fakulta: Olomouc 2006, s. 139 – 140.
- HLADKÁ, Zdeňka: Lexém. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová, 2017. Dostupné na: www.czechency.org/slovník/LEXÉM
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Vyjadřování neurčitosti v mluvené češtině. In: Přednášky z 44. běhu Letní školy slovanských studií. Ed. J. Hasil, 2001, s. 46 – 57.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Vágnost, neurčitost, nepřesnost, nejistota... ve vztahu k mluveným projevům a jejich zkoumání. In: Člověk – jazyk – text. Ed. A. Jaklová. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta 2008, s. 229 – 234.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Neurčitost textu. In: Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. CzechEncy, 2017. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/NEURČITOST TEXTU>
- JAKLOVÁ, Alena: Persvaze a její prostředky v současných žurnalistických textech. In: Naše řeč, 2002, roč. 85, č. 4, s. 169 – 176.
- JUCKER, Andreas H.: News Interviews: A Pragmalinguistic Analysis. Amsterdam: John Benjamins 1986.
- KADERKA, Petr – SVOBODOVÁ, Zdeňka: Jak přepisovat audiovizuální záznam rozhovoru? Manuál pro přepisovatele televizních diskusních pořadů. In: Jazykovědné aktuality, 2006, roč. 43, č. 3 – 4, s. 18 – 51.
- KARLÍK, Petr: K významu kondicionálu minulého. In: Slovo a slovesnost, 1983, roč. 44, č. 1, s. 12 – 21.
- KOŘENSKÝ, Jan: Člověk – řeč – poznání. Olomouc: Univerzita Palackého 2004, 116 s.
- KOŘENSKÝ, Jan – HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga: Analýza komunikačního procesu a textu. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého 2013, s. 19 – 33.
- LERMAN, Claire L.: Media Analysis of a Presidential Speech: Impersonal Identity Forms in Discourse. In: Discourse and Communication. Ed. T. van Dijk. New York: De Gruyter 1985, s. 185 – 215.
- NEUSTUPNÝ, Jiří: On the Analysis of Linguistic Vagueness. In: Travaux Linguistiques de Prague, 1966, č. 2, s. 39 – 51.

PREZIDENTSKÉ VOLBY 2013 2. kolo: Závěrečná zpráva z exkluzivního výzkumu pro ČT. STEM/MARK [online], 2013. Dostupné na: <http://img2.ct24.cz/multimedia/documents/44/4325/432431.pdf>

RONZITTI, Giuseppina (ed.): *Vagueness: A Guide. Logic, Epistemology, and the Unity of Science*, Vol. 19, Dordrecht: Springer 2011.

RUSSELL, Bertrand: *Vagueness*. *Australasian Journal of Philosophy and Psychology*, Vol. 1, 1923, s. 84 – 92. Reprinted in R. Keefe – P. Smith, *Vagueness: A Reader*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press 1997, s. 61 – 68.

ŠTÍCHA, František: *Vágnost jazyka*. In: *Naše řeč*, 2007, roč. 90, č. 2, s. 99 – 101.

TANNEN, Deborah: *The Oral/Literate Continuum in Discourse*. In: *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*. Ed. D. Tannen. Norwood, NJ: Ablex 1982, s. 1 – 16.

TONDL, Ladislav: *Problémy sémantiky*. Praha: Academia 1966.

UHLÍŘOVÁ, Ludmila: *Ten nějaký // nějaký ten a případy podobné*. In: *Naše řeč*, 1992, roč. 75, č. 5, s. 247 – 254.

ULLMANN, Stephen: *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*. Oxford: Blackwell 1962.

YOUZHEN, Yu: *Question on the Assumption of Fussiness of Meaning*. In: *Journal of Tianjin Foreign Studies University*, 2012, Vol. 19, № 5, s. 39 – 43.

WENYI, Xie – YUNTENG, Liu: *Advertising English*. Shanghai: Shanghai Jiao Tong University Press 1997.

WENZHONG, Zhu – JINGYI, Li: *A Pragmatic Study on the Functions of Vague Language in Commercial Advertising*. *English Language Teaching*, 2013, Vol. 6, № 6.

WILLIAMSON, Timothy: *Vagueness*. London: Routledge 1994.

WILSON, John: *Politically Speaking*. Oxford: Blackwell 1990.

WODAK, Ruth – MEYER, Michael (eds): *Methods of Critical Discourse Analysis*, Vol. 1, London: Sage 2001.

Zdroje analyzovaných textů:

Průzkum pro ČT: Zemana by nyní volilo 43,5 procenta lidí. Druhý Drahoš oslovil 28,5 procenta voličů, 2017 [online]. Česká televize. [cit. 12.12.2018]. Dostupné na: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2336116-pruzkum-pro-ct-zemana-nyni-volilo-435-procenta-lidi-druhy-drahos-oslovil-285-procenta>

Kandiduji na prezidenta, oznámil Horáček. Slíbil, že si vše zaplatí sám, 2016 [online]. Česká televize. [cit. 12.12.2018]. Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1949094-kandiduji-na-prezidenta-oznamil-horacek-slibil-ze-si-vse-zaplati-sam>

Pavel Sehnal a Vratislav Kulhánek po tiskové konferenci, 2017 [online]. Občanská demokratická aliance. [cit. 12.12.2018]. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=peePLuOH6Ik>

TK prezidenta Miloše Zemana, 2017 [online]. ČTK LiveVideo. [cit. 12.12.2018]. Dostupné na: <https://livestream.com/accounts/17590784/events/7103089/videos/151392392>

Jako výstřel z děla. Prezident Zeman vyhlásil svou druhou kandidaturu, 2017 [online]. Parlamentní listy. [cit. 12.12.2018]. Dostupné na: <https://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/VIDEO-Jako-vystrel-z-dela-Prezident-Zeman-vyhlasil-svou-druhou-kandidaturu-478874>

Marek Hilšer oznamuje kandidaturu na prezidenta ČR, 2016 [online]. Marek Hilšer. [cit. 12.12.2018]. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=2ZAooG7cM1g>

Prof. Ing. Jiří Drahoš, DrSc., dr. h. c. – Jablunkov 28.3.2017 – ohlášení kandidatury, 2017 [online]. Jablunkov Jablunkov. [cit. 12.12.2018]. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=SsLJ1uPY29c>

Pavel Fischer – tisková konference 5/10, 2017 [online]. Pavel Fischer. [cit. 12.12.2018]. Dostupné na: https://www.youtube.com/watch?v=NePAN_oh8tE

Jiří Hynek – silný prezident pro těžké časy 2017 [online]. Realisté. [cit. 12.12.2018]. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=bIhd6qWydHI>

ROZHEADY

LEXIKÁLNY ATLAS RUSKÝCH NÁREČÍ – NOVÝ KROK V SLOVANSKEJ LINGVOGEOGRAFII¹

LUBICA DVORNICKÁ

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava, Slovensko

DVORNICKÁ, Lubica: *Lexical Atlas of the Russian Dialects* – a new step to Slavonic linguogeography. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2019, Vol. 70, No 1, pp. 113 – 124.

Abstract: The methods of geolinguistics offer the possibility to study the geographical spread of dialect phenomena. The paper focuses on the presentation of the new Russian linguogeographic work *Lexičeskij atlas russkich narodnych govorov [Lexical Atlas of the Russian National Dialects]*, namely the first volume – *Planthood*. Some aspects of the atlas conception are compared with other atlas works that are known and used or even prepared in the Slovak linguistic context: *Atlas slovenského jazyka [Atlas of the Slovak Language]*, *Český jazykový atlas [Czech Linguistic Atlas]* and partially *Slovanský jazykový atlas [Slavic Linguistic Atlas]*. These works represent different periods in the development of linguistic geography methodology, so they represent different linguogeographic concepts.

Key words: dialectology, linguogeography, lexical atlas, Russian, Slavic languages

Jazykovozezemepisná metóda, ktorá umožňuje sledovať geografické rozšírenie nárečových javov, sa začala v dialektológii uplatňovať od konca 19. storočia. Získala významné postavenie aj v slovanských jazykoch, a to nielen v čiastkovom regionálnom a národnom rozsahu, ale i v širšom, nadnárodnom či medzinárodnom kontexte. Slovanský jazykový materiál (spolu s materiálom ďalších jazykových rodín) je súčasťou *Európskeho jazykového atlasu (Atlas linguarum Europae)* a umožňuje tak konfrontovať príbuzné a nepríbuzné európske jazyky. Časť slovanského jazykového materiálu vedno s neslovanským v areáli karpatského oblúka zachytáva *Celokarpatský dialektologický atlas (Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas)* zameriavajúci sa predovšetkým na lexiku súvisiacu s pastierskym spôsobom života a salašníctvom (podrobnejšie p. Ripka, 2009). Výnimočným projektom slovanskej lingvogeografie, na ktorom (podobne ako na predošlom) aktívne participuje aj slovenská dialektológia, je *Slovanský jazykový atlas (Obščeslavianskij lingvističeskij atlas)*, ďalej SJA).

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu Vega č. 2/0104/18 Slovanský jazykový atlas – odraz prirodzeného vývinu jazyka.

Jeho zväzky sú výsledkom práce dvoch sekcií – lexikálno-slovotvornej a foneticko-gramatickej – a umožňujú tak skúmať predovšetkým tieto stránky (po návrate Bulharska² v roku 2005 do projektu už všetkých) dialektov slovanských jazykov (podrobnejšie pozri Chochol, 2015).

Jazykovozemepisný výskum jednotlivých národných jazykov nachádza svoje zavŕšenie v národných jazykových atlasoch. Každý zo vznikajúcich atlasov prináša niečo nové nielen v sprístupnenom materiáli, no i v metódach výskumu a spracovania získaných údajov a stáva sa akýmsi novým stupienkom a inšpiráciou pre ďalšie atlasové práce. Odráža i technické možnosti doby svojho vzniku. Pri výskume slovenskej nárečovej lexiky a jej skúmaní v širšom kontexte prirodzene najčastejšie siahame po prácach našich a českých kolegov – *Atlase slovenského jazyka* (ďalej ASJ) – jeho štyri zväzky vychádzali postupne v rokoch 1968 – 1984 a po *Českom jazykovom atlase* (ČJA), ktorého šesť zväzkov vyšlo v rokoch 1993 – 2011 (prvé tri boli lexikálne). Viažu sa na rôzne obdobia realizácie projektov a reprezentujú rozdielne lingvo geografické koncepcie.

Najnovším prírastkom do rodiny národných atlasových projektov je *Lexičeskij atlas russkich narodnych govorov* (ďalej LARNG).³ Predstavovaný zväzok *Rastlinstvo* je prvou časťou z tematického okruhu Príroda. Zväzok obsahuje mapy, komentáre a nárečový materiál získaný terénnym výskumom na území Ruskej federácie po Ural, teda v európskej časti Ruska.⁴

Myšlienka vytvorenia tohto projektu vznikla začiatkom sedemdesiatych rokov. V roku 1972 ju na zasadnutí Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas v Leningrade predstavil jej duchovný otec Igor A. Popov, ktorý sa, žiaľ, nedožil ani vyjdenia *Ukážkového zväzku LARNG*.⁵ Pomerne rýchlo sa začal vytvárať návrh koncepcie diela, sformoval sa pracovný kolektív a začala sa príprava dotazníka. Je pochopiteľné, že práve od kvality dotazníka závisí aj kvalita zozbieraného materiálu a tým nadväzne ďalšie možnosti jeho spracovania a kartografovania. Už pri tvorbe

² Bulharská národná komisia pozastavila svoju činnosť na projekte v roku 1982. Bulharský nárečový terénny materiál k štyrom lexikálno-slovotvorným a šiestim fonetickým zväzkom SJA vyšiel v samostatných publikáciách v rokoch 2013 a 2015. Spolupracovali na nich bulharská a ruská národná komisia.

³ Pri predstavovaní projektu I. A. Popov uvažoval o vydávaní zväzkov v dvoch častiach, z ktorých prvá by zahŕňala európsku časť Ruskej federácie a druhá Sibir a Ďaleký východ. Takýto rozsiahly projekt sa ukázal ako nerealizovateľný a rozhodlo sa o obmedzení sa na európsku časť Ruska. Podľa autorov zostáva získanie materiálu na Sibíri, na Ďalekom východe a po zjednotení Krymu s Ruskom i na tomto území stále aktuálnou úlohou. V najbližšom období sa však o tejto fáze neuvažuje s ohľadom na rozsah prác i finančnú náročnosť.

⁴ *Ukážkový zväzok LARNG* vyšiel v roku 2004, jeho informačne nasýtená recenzia A. Ferenčíkovej bola publikovaná na stránkach druhého čísla časopisu *Slavica Slovaca* v roku 2006.

⁵ Okrem toho, že bol tvorcom koncepcie LARNG, spoluautorom a zodpovedným redaktorom rozsiahlych dotazníkov, bol aj jeho spoluautorom i spoluredaktorom. Po jeho smrti sa vedúcim prác na projekte stal dnes už tiež zosnulý Alexandr S. Gerd – slavista, lexikograf, etnolingvista a onomastik, ktorý sa venoval (okrem iného) i aplikovanej lingvistiky, terminológii a dialektológii slovanských jazykov. V súčasnosti úlohu vedúceho projektu zastáva jeho žiak, dialektológ Sergej A. Myznikov.

dotazníka, ktorý vyšiel tlačou v roku 1994, sa bral do úvahy systémový prístup ku skúmaniu lexiky ruských nárečí. Terénny výskum k všetkým tematickým okruhom ešte nie je ukončený (okrem tematického okruhu Príroda, ktorý bude tvoriť niekoľko zväzkov LARNG). Prebieha postupne a bude trvať ešte niekoľko rokov, veď sa musí získať nielen lexikálny materiál z obrovského množstva otázok,⁶ ale musí sa výskumne obsiahnuť i obrovský areál. Popri akademických pracoviskách sa tohto výskumu preto zúčastňujú aj dialektológovia a študenti približne sedemdesiatich vysokých škôl z európskej časti Ruskej federácie. Súčasťou pramennej základne LARNG sú popri záznamoch z terénnych výskumov aj regionálne slovníky a lexikálne atlasy. Tie sú zároveň jedným zo zdrojov na verifikáciu získaných študentských materiálov, pri ktorých sa vždy zvažuje otázka ich spoľahlivosti.

Národné i nadnárodné atlasové kolektívy riešia veľké množstvo nielen odborných metodických a koncepcných, ale i technických problémov. Tie sa často navzájom prelínajú a sú podmienené aj viacerými extralingvistickými faktormi. Formát publikácie a rozhodnutie o tom, či komentárová časť bude súčasťou zväzku, alebo bude publikovaná samostatne – to je jedna z úloh, ktoré je nevyhnutné rozhodnúť. V tomto prípade majú asi väčšiu slobodu voľby krajiny s menšou rozlohou.

Dotazník pre prvý zväzok ASJ (Vokalizmus a konsonatizmus) sa vyplňal prakticky vo všetkých slovenských obciach (2 559 obcí), z nich sa určila bodová sieť (335 obcí), táto bodová sieť sa stala východiskom kartografických prác na prvých dvoch zväzkoch atlasu. Výskum pre lexikálny a slovotvorný zväzok ASJ sa robil v týchto 335 obciach, čo je vzhľadom na rozlohu Slovenska dostatočne hustá sieť na poznanie lexikálnej a slovotvornej diferenciacie slovenských nárečí. Zväzky ASJ sú členené vždy na dva samostatné diely – mapová časť má väčší formát a osobitne publikovaná komentárová časť je z hľadiska používateľa pohodlnejšia na manipuláciu.⁷

Vyššie spomínanými otázkami, teda i otázkou formátu publikácie, sa zaoberali aj autori ČJA. „Nemalým problémom dosavadných atlasů – a tato okolnost znamená značnou nevýhodu vlastně také pro uživatele – je příliš velký formát. Nejvýhodnější je, podaří-li se zachovat formát běžné vědecké knižní publikace“ (ČJA 1, s. 24). Mapy a komentáre sú v tomto atlase publikované úsporne, vždy spolu v jednom zväzku.

⁶ Dotazník LARNG má 5 815 otázok zoradených do siedmich tematických okruhov zahŕňajúcich rôzne sféry národného života a jeho ôsmu časť tvorí abecedný súpis vyše 700 vybraných slov, pri ktorých sa vyžaduje spresniť ich areálový výskyt alebo objasniť ich sémantiku. Je to zatiaľ najrozsiahlejší dotazník v slovanskej dialektológii. Na porovnanie – dotazník na výskum nárečovej lexiky pre štvrtý zväzok *Atlasu slovenského jazyka*, podľa ktorého sa východiskový materiál získaval v rokoch 1965 – 1970, má číslovaných 1 259 otázok, hoci to nie je presný počet, lebo viaceré otázky sa ešte členia na ďalšie podotázky. Dotazník pre ČJA vo svojej konečnej podobe obsahuje 2 649 otázok (niektoré sa však skúmali iba v tzv. opornej sieti bodov, ktorú tvorí 107 vybraných obcí), výskum sa konal v rokoch 1964 – 1972 v 420 obciach a v r. 1973 – 1976 v 57 mestách. Mimoriadne obsiahly dotazník SJA obsahuje 3 454 otázok, aj jeho vyplňanie bolo náročné a zabralo pri intenzívnej práci obdobie viacerých rokov (1965 – 1973).

⁷ Z tohto dôvodu pri citovaní 4. zväzku ASJ uvádzame bibliografický odkaz ASJ IV-1, ak ide o mapovú časť zväzku, a ASJ IV-2, ak ide o časť komentárovú.

Zvolený spôsob prezentácie materiálu umožňuje striedať celostránkové a polstránkové mapy, ktoré sa čitateľsky veľmi príjemne prelínajú s komentárovou časťou.

Keďže európska časť Ruskej federácie zaberá približne 39 % rozlohy Európy, zvažovať menší formát atlasu by hlavne pri náročne postavenej koncepcii tohto diela mapy zneprehľadnilo. V 1. zväzku LARNG tak čitateľ dostáva do rúk takmer sedemkilogramovú plnofarebnú nádhernú publikáciu veľkého formátu. Prípadné výhrady k sťaženej manipulácii sú v dnešnej dobe jednoducho a elegantne vyriešené možnosťou používania elektronickej verzie LARNG,⁸ ktorá je priložená na DVD.

Jedným z nutných krokov bolo určenie bodovej siete, ktorá by dovoľovala prehládne prezentovať získaný materiál. Podkladová mapa LARNG obsahuje 1 064 čísel (plus 17 s abecedným indexom). Tie v zásade zodpovedajú počtu administratívnych celkov. V prípade jedného nárečia sa vyberá jeden reprezentatívny bod v oblasti, pri viacerých typoch nárečí niekoľko bodov, no materiál sa vždy vzťahuje na to isté číslo. Vedúci projektu LARNG Sergej A. Myznikov vo videu natočenom pri príležitosti vyjdenia *Ukázkového zväzku*⁹ poukazuje na to, že administratívne členenie európskej časti Ruskej federácie nie je rovnomerné. Na severe je medzi jednotlivými lokalitami často vzdialenosť desiatky kilometrov, no na husto osídlenom juhu sú čísla jednotlivých administratívnych oblastí pomerne blízko seba. Ak by sa uvádzali konkrétne lokality, kartografovanie by bolo veľmi zložité.

V začiatkoch projektu sa zvažovalo, že autormi máp budú iba akademickí pracovníci Ústavu ruského jazyka a Ústavu slavistiky Ruskej akadémie vied v Moskve. Postupne sa prišlo k záveru, že sily jednej pracovnej skupiny na uskutočnenie takého rozsiahleho projektu nebudú stačiť.¹⁰ Preto padlo rozhodnutie o rozšírení počtu spolupracovníkov pri kartografovaní. Podľa údajov v prvom zväzku LARNG sa na jeho tvorbe zúčastnilo 34 pracovísk vrátane akademických. Pre autorský kolektív sa uskutočňujú kartografické semináre, na ktorých sa posudzujú už pripravené mapy. Takisto sa každoročne uskutočňuje vedecká konferencia a od r. 1994 vychádza raz ročne zborník *Lexičeskij atlas russkich narodnych govorov (Materialy i issledovaniya)* s veľkým množstvom teoretických i materiálovo bohatých štúdií, ktoré prispievajú k riešeniu problémov spojených s tvorbou LARNG.

Ďalšou úlohou, ktorú musia riešiť autorské kolektívy atlasových projektov, je grafická stránka atlasov, presnejšie, spôsob prezentácie materiálu na mapách.¹¹ Ten

⁸ Podobné riešenie sa zvolilo aj pri vyjdení 4. zväzku lexikálno-sémantickej série SJA *Polnohospodárstvo* (zväzok vyšiel v Bratislave v r. 2012 pod vedeckou redakciou A. Ferenčíkovej).

⁹ Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=WLYtM8GavKw>

¹⁰ S. A. Myznikov v spomínanom videu vraví, že ak by kartografacie práce zostali iba na pleciach akademických pracovníkov, aj pri ich vysokej intenzite by trvali 150 rokov.

¹¹ O tom porovnaj ČJA 1, s. 23: „Paralelne s postupným prehodnocovaním úlohy jazykových atlasů, při němž se od atlasů jako pouhých souborů zeměpisně uspořádaných jazykových dat dospívá k atlasům výkladovým, došlo i k výrazným změnám zobrazovacích prostředků. Od někdejších map nápisových, v nichž se zjištěné podoby uváděly ve formě fonetických zápisů přímo do mapy k jednotlivým

ovplyvňujú viaceré faktory a rozhodnutie úzko súvisí aj so zvoleným formátom publikácie.

Väčšina máp štvrtého zväzku ASJ je značkových – doba vzniku a finančné možnosti sa spolupodieľali na rozhodnutí, že tlač je jednofarebná (čierno-biela), použili sa geometrické symboly (figúry), ich členením a výplňou sa zaznamenáva slovo-
tvorná diferenciacia a fonetické nepravidelnosti. Využívajú sa i izolexy na vymedzenie kompaktnej oblasti výskytu nejakej lexémy (predovšetkým v 19 syntetických mapách zaradených do záverečnej kapitoly ASJ IV-1).

ČJA mal byť pôvodne tiež značkový, s ohľadom na nutnosť jednofarebnej tlače a zvolený formát publikácie sa v ňom zvolil zjednodušený syntetizujúci spôsob zobrazenia, ktorý kombinuje plošné a bodové grafické prostriedky, areály sa vymedzujú izoglosami s nápisom alebo šrafovaním.

LARNG využíva farebnú tlač a značkový systém prezentácie materiálu.¹² Základom koncepcie LARNG, prirodzene aj tohto zväzku, sa stal systémový prístup k lexikálnej rovine jazyka založený na hierarchii dialektných rozdielov. Tomu zodpovedá aj systém kartografickej prezentácie materiálu (výber grafických prostriedkov – základných geometrických tvarov a ich vnútorných a vonkajších diferenciacií, tzv. vnútorných a vonkajších diakritík). Rozdielnosť geometrických znakov signalizuje základnú opozíciu súvisiacu s témou mapy, napr. rozdiel v koreňoch slov, významoch, motivačných príznakoch; rozdiely vo vnútorných a vonkajších diakritikách rovnakého znaku naznačujú protiklady iných úrovní (rozdiely v afixálnych morfédoch, lexikálnosémantickú variantnosť jednotlivých slov, rozdiely variantných príznakov). Znak sa používajú samostatne, no môžu sa vpisovať aj do iných geometrických tvarov, napr. na označenie zložených slov. Pri kartografovaní opisných konštrukcií sa využíva vonkajšia diakritika. Kartografické znaky sa autori usilovali voliť tak, aby čo najspoľahlivejšie prezentovali lingvistický obsah. Ojedinelé deriváty s koreňmi, ktoré sú kartograficky zachytené, sa označujú hviezdíčkom vnútri prázdneho znaku rovnakého tvaru. Ich podoba je potom jasne čitateľná v indexe materiálu patriacemu k otázke.¹³ Jednotlivé názvy s nemapovaným

bodům sítě, se dospělo k mapám symbolovým (značkovým), v nichž se lingvistický obsah zobrazuje souborem grafických prostředků. Velký důraz se přitom klade na hierarchické podání zobrazovaného materiálu, při němž jednotlivé symboly a vztahy mezi nimi vyjadřují vztahy v jazykovém systému. Tím se zvyrazňuje i kontinuita jazykových jevů a jejich souvislost v prostoru.“

¹² Aspoň stručne musíme spomenúť dva atlasové projekty z východoslovenskej jazykovej oblasti. Je to päťzväzkový *Lexický atlas belaruských narodných hovorak* (*Lexikálny atlas bieloruských nárečí*, 1993 – 1998). Atlas je spracovaný ako značkový s jednofarebnými symbolmi a stručné komentáre sú v publikácii na začiatku pred mapovou časťou. Trojzväzkový *Atlas ukrajinský koji movy* (*Atlas ukrajinských nárečí*, 1984 – 2001) je koncipovaný tak, že každý diel kartografuje iba jednu časť ukrajinského územia, na prezentáciu jazykového materiálu sa používajú farebné značky. Súčasťou každej publikácie sú stručné komentáre.

¹³ Napr. na mape č. 3 (spoluautorky T. I. Vendinová, T. V. Gablinová, M. E. Ščerbakovová, s. 30) je kartografovaných 7 lexém, ktorými sa v ruských nárečiach označuje význam *„listnatý les“*. Červeným kosoštvorcóm sú zobrazené lexémy s koreňom *лѣст-*. Výplňou časti znaku, ktorá je rovnakej farby, sú

koreňom sa označujú hviezdíčkou pri čísle alebo tildou odkazujúcou na materiálový index (LARNG, s. 8).

Jednou z rozhodujúcich fáz v procese prípravy atlasového diela je výber kartografovaných lexém. V atlasových prácach prevažoval dosiaľ diferenčný prístup. V ASJ IV sa kartograficky nespracúvali mapy, pri ktorých sa získal rovnaký údaj z celého územia Slovenska (išlo napr. o výrazy *dúha*, *kosa*, *hrable*, *plytký* a pod.), a takisto sa nemapovali tie slová, pri ktorých by „pre nadmernú lexikálnu a slovo- tvornú variabilitu vznikla neprehľadná, zle čitateľná mapa“ (ASJ IV-2, s. 20). Podobný prístup zvolili aj autori ČJA.¹⁴ Prednostne sa teda v rôznych typoch atlasov spracúvali rozdielne lexémy, ktoré pomenúvali rovnaké predmety, činnosti, javy typické pre danú oblasť, alebo tie, ktoré tvorili jasne vymedzený areál.

LARNG sa v tomto smere vybral novou cestou. Ako napísala v jednej zo svojich štúdií vedecká redaktorka tohto diela Tatiana I. Vendinová, „[o]rientáciu na systémový prístup v lingvogeografickej projekcii nárečovej lexiky si vyžiadala na jednej strane súčasná metodika výskumu slovnej zásoby teritoriálnych nárečí a na druhej strane požiadavky samotnej lingvistickej geografie, keďže objektom kartografovania nie sú odlišnosti, ale systémové javy“ (Vendina, 2013, s. 103; preklad E. D.).

Predstavovaný zväzok *Rastlinstvo* obsahuje vyše 210 máp, ktoré, ako vravia autori v úvode, majú za úlohu lokalizovať v priestore variantné základné ohnivká jednej z najstarších nominačných oblastí lexikálneho systému ruských dialektov, ktorý je spojený s predstavami nositeľov nárečia o okolitej prírode (s. 7). Mapy prezentujú lexiku rôznych tematických okruhov.

V LARNG sú rozsiahlo zastúpené názvy rôznych typov lesných porastov vrátane všeobecného názvu lesa, napr.: ‚veľký les‘, ‚malý les‘, ‚zdravý les s vysokými rovnými stromami vhodnými na stavebný materiál‘, ‚chorý les s nízkymi krivými stromami nevhodnými ako stavebný materiál‘, ‚les vyvrátený búrkou‘, ‚les so stromami uschnutými na koreňoch‘, ‚mladý les so stromami rôznych druhov‘, ‚les rastúci na mokradi‘, ‚les rastúci na brehoch riek a jazier‘, ‚listnatý les‘, ‚ihličnatý les‘, ‚zmiešaný les‘ atď.¹⁵ Kartografujú sa i názvy niektorých miest v lese, napr.: ‚poľana‘, ‚priepek‘, ‚časť vyrúbaného lesa‘, ‚vyhorené miesto v lese‘, ‚miesto, kde rastie veľa hríbov‘, ‚luh s bohatstvom tráv‘ a veľa ďalších. Máp, ktoré zachytávajú pome-

odlišené rôzne slovtvorné varianty: *листвá*; *лиственник*, *листвяник*; *листвяк*. Slovtvorné deriváty *листвень*, *листвянка*, *лиственник*, *листовник*, ktoré majú po jednom výskyte, sú na mape zobrazené čiernym kosoštvorcom s hviezdíčkou vnútri. Keďže znak je pre všetky rovnaký, konkrétnu lexému možno zistiť v indexe materiálu a v komentári k mape.

¹⁴ „Prednost se dávala mapám s jasným areálovým členěním, které přispívají k poznání lexikální diferenciace českých nářečí. Stranou se tedy nechávaly rozdíly nepodstatné (např. podružné rozdíly hláskoslovné) a taková mapová zobrazení, na nichž je nářeční členění vlivem pokročilé nivelizace už úplně zastřeno nebo kdy se sledované diferenční jevy uchovávají jen v nevýrazných, nepatrných zbytcích. Nevhodné jsou také položky s velkou variabilitou, jež je častá zvláště u výrazů expresivních, a případy, kdy výsledný obraz na mapě je zeměpisně málo vyhraněný nebo příliš komplikovaný“ (ČJA 2, s. 26).

¹⁵ Preklad uvádzaných významov v príspevku E. D.

novania rôznych typov lesa, je vyše 30, celkovo sa k tomuto okruhu viaže približne 50 máp. Dotazníkových otázok je menej, asi 40, lebo jednotlivé otázky sa často spracúvajú na viacerých typoch máp.

Ďalší okruh tvoria názvy stromov a ich častí, napr.: ‚veľký rastúci strom‘, ‚malý rastúci strom‘, ‚vrcholec stromu‘, ‚vetva‘, ‚listie‘, ‚košatý strom‘, ‚hnilý strom‘, ‚bútľavý strom‘, ‚strom vyvalený s koreňom‘, ‚krivý strom‘, ‚strom zlomený búrkou‘, ‚suchý strom‘, ‚spadnutý strom‘, ‚suchý vrcholec stromu‘; jednotlivé druhy stromov a ich plody: ‚breza‘, ‚vŕba‘, ‚osika‘, ‚lieska‘, ‚jelša‘, ‚divá lesná jablňo‘, ‚vtáčia čerešňa‘ atď.; ‚brezová voda‘, ‚živica‘, ‚kôra stromov‘. Máp, na ktorých sa kartografujú pomenovania stromov, ich častí a ich rôznych druhov, je v LARNG 65 a viažu sa k vyše päťdesiatim otázkam.

V LARNG sa kartografujú tiež názvy kríkov, napr.: ‚borievka‘, ‚šípka‘, ‚lieska‘ a pod.; pomenovania pre ‚hustý porast kríkov‘; názvy tráv, burín, kvetov a bylín, napr.: ‚tráva rastúca na močaristých miestach‘, ‚ostrá, pichľavá tráva‘, ‚ľubovník‘, ‚žihľava‘, ‚palina‘, ‚šťavel‘, ‚deväťsil‘, ‚konopa‘, ‚ďatelina‘, ‚lopúch‘, ‚mlieč‘, ‚repík‘, ‚nevädza‘, ‚harmanček‘, ‚zvonček‘, ‚konvalinka‘, ‚púpava‘, ‚skorocel‘ atď.; názvy rastlín a ich plodov, napr.: ‚brusnica‘, ‚černica‘, ‚čučoriedka‘, ‚jahoda‘, ‚kľukva‘, ‚nezrelý zelený plod‘ ap., a napokon aj názvy húb: ‚huba všeobecne‘, ‚jedlá huba‘, ‚nejedlá huba‘, ‚biela huba‘, ‚masliak‘, ‚muchotrávka‘, názvy miest, kde rastú, a jedál z nich. K tomuto okruhu je spracovaných takmer 100 máp (98), dotazníkových otázok je 66. Veľkou podskupinou sú názvy kvetov a liečivých bylín (30 máp) a takisto názvy jednotlivých druhov húb (31 máp).

LARNG obsahuje viaceré typy máp – lexikálne, sémantické, lexikálno-slovotvorné, slovotvorné, motivačné a nominačné – spracované podľa jednotnej štruktúry. Ku každej mape s legendou je priradený kompletný materiálový index¹⁶ a rozsiahly komentár¹⁷ typizovaný pre všetky mapy atlasu. Jeho obligátnou súčasťou je objasnenie problematiky mapy, charakteristika kartografovaného materiálu a tých nárečových rozdielov, ktoré sa prezentujú na mape, súčasťou sú aj komentáre poukazujúce na názvy vzbudzujúce pochybnosti, ďalej názvy, ktoré autori z rôznych príčin vyradili, poznámky explorátorov k niektorým formám a ďalšie informácie. Záver komentárovej časti tvorí všeobecná charakteristika materiálu s určením areálov kartografovaných lexém.

Inovatívnu súčasťou LARNG, ktorú by sme chceli vyzdvihnúť, je vetný ilustračný materiál,¹⁸ ktorý umožňuje vidieť fungovanie skúmaných lexém v kontexte,

¹⁶ V súlade s ruskou tradíciou sa uvádza v súčasnej ortografii so zachovaním iba tých fonetických osobitostí, ktoré sa lexikalizovali

¹⁷ Nasleduje ešte abecedný zoznam kartografovaných slov, ktorý v inej podobe umožňuje vidieť prepojenosť jednotlivých lexém s konkrétnym areálom či areálmi a predovšetkým jednotlivými skúmanými bodmi. Na záver sú v LARNG zaradené ešte indexy nemapovaných slov (15 indexov) a úplný index kartografovaných slov.

¹⁸ V procese vzniku koncepcie atlasových projektov jestvujú aj styčné body, inšpirácie či rovnaké riešenia, napr. LARNG podobne ako SJA prináša kompletný index nárečového materiálu ku každej

v živej reči, no jeho mimoriadna dôležitosť sa ukazuje predovšetkým pri potvrdzovaní takzvaných „neočakávaných významov“ niektorých slov. V lexikálnej mape č. 1 (jej autorkami sú T. I. Vendinová a G. M. Kurbangalejevová, s. 20 – 22), ktorá skúma všeobecné pomenovanie lesa, sa popri pomenovaniach *лес*, *роща*, *ляд*, *лядіна*¹⁹ vyskytujú na rozsiahlom území aj slová *дубрава*, *дуброва* a *бор*. Ilustračný materiál (viazaný na konkrétne miesta podľa bodovej siete, ktoré tu neuvádzame) ich vo význame ‚les všeobecne‘ jednoznačne potvrdzuje, napr.: *У нас в дубраве-то разные деревья растут; У дубраве всяки дерева растут; Дубрава-то лес по-разному называют; Да, дуброва у нас вон на бугру, да и повсюду; Бор – всякий густой лес, не только хвойный; Бор – любой лес.*

Prakticky všetky mapy LARNG predstavujú lexikálne nárečové rozdiely. Všeobecný názov lesa sa kartografuje v ASJ, ČJA i v SJA. V ASJ IV sú pre ‚starší lesný porast‘ zachytené predovšetkým pomenovania *hora* (v stredoslovenských a v časti západoslovenských nárečí); *háj* (sporadický výskyt v oblasti juhozápadného Slovenska, kde sa nevyskytujú ihličnaté lesy, slúži na pomenovanie agátového alebo listnatého lesa); lexéma *les* (je charakteristická pre východoslovenskú nárečovú oblasť a v podobe *les* sa vyskytuje v najjužnejšej časti západoslovenských nárečí); *bor* v nesúvislej oblasti na Záhorí sa vzťahuje obyčajne na borovicový les (ASJ IV-1, s. 53; ASJ IV-2, s. 60). V ČJA 2 (porov. s. 179 – 182) sú kartografované tri základné areály, najväčší areál tvorí oblasť s pomenovaním *les*; *háj* a *hora* boli zaznamenané paralelne s lexémou *les*. Podoba *háj* tvorí ucelenú oblasť na severe územia (širšie Podrkonosie a Podještědsko), vyskytuje sa aj v severozápadnej časti stredočeských nárečí a na Morave; pomenovanie *hora* je rozšírené na východných hraniciach (Valašsko a kopaničiarske nárečia severne od Kyjova).

Zaujímavé je porovnanie geografickej situácie ruských pomenovaní s významom ‚les vo všeobecnosti‘, ako ju kartograficky prezentuje 3. zväzok lexikálno-slovtvornej série SJA,²⁰ s obrazom, ktorý o tomto jave podáva LARNG. V oboch atlasoch dominuje slovo *лес* – v SJA sa vyskytuje prakticky na celom mapovanom území Ruska, rovnoznačný výraz *ла'дина* tvorí mikroareál iba v leningradskej oblasti, názvy *ле'шина*, *та'йга*, *пу'стына* sú doložené ako ojedinelé.

V LARNG je geografický obraz oveľa pesterjši. Lexémy *дубрава*, *дуброва* sú známe v celej európskej časti Ruskej federácie zvyčajne paralelne popri lexéme *лес*. Ostatné slová tvoria o niečo menšie areály. Lexéma *бор* sa vyskytuje v západnej skupine stredoruských nárečí, východnej vladimírsko-povolžskej nárečovej skupine a mik-

mape s výnimkou niektorých máp double, ktoré sú založené na rovnakom východiskovom materiáli. Zároveň sa autori atlasov usilujú priniesť (najmä v novších atlasových dielach) namiesto strohých (zvyčajne fonetických) prepisov nárečových lexém nejaké spojenie medzi slovom a živým prejavom. ČJA napr. pripája zvukové nahrávky na dvoch CD posledného zväzku. LARNG zasa týmto spôsobom do istej miery prepája atlasový a lexikografický prístup.

¹⁹ Ako jednotlivé názvy sú zachytené pomenovania *гай*, *нива*.

²⁰ Lexikálna mapa č. 375 ‚les‘, s. 48 – 49. Doklady nechávame v prepise, ako je zaužívaný v SJA.

roareály jej výskytu nachádzame v južnoruských smolenských, orlovských a tulských nárečiach. Lexémy *ляд*, *лядина* tvoria mikroareály v leningradskej a pskovskej oblasti. Lexéma *роуца* je rozšírená v severoruských (jaroslavských a permských), v stredoruských (pskovských a vladimírsko-povolžských) a tiež v južnoruských (orlovských a tulských) nárečiach. Okrem spomínaných lexém sú v indexe materiálov a v komentároch uvedené ďalšie jednotlivé názvy (napr. *зай*, *нйва*) s nemapovanými koreňmi a takisto sa upozorňuje na nepresvedčivý materiál, ktorý nebol podporený spoľahlivým ilustračným materiálom alebo nezodpovedá téme mapy (ide o veľké množstvo materiálu, ktorý je v komentároch doložený aj s areálovým ukotvením).

Pri lexikálnych mapách sa ukazuje v plnom rozsahu bohatstvo nárečových prostriedkov, ktorými sa vyjadruje nejaký význam, pomenúva istá realia. Sémantické mapy odкрývajú bohatstvo nárečí akoby z opačného pólu (od slova k významu) a umocňujú už častejšie spomínaný systémový prístup LARNG k výskumu nárečovej lexiky. Prezentujú vývin sémantickej štruktúry výrazu z geografickej perspektívy. Napr. sémantická mapa č. 2 (spoluautorky T. I. Vendinová, T. V. Gablinová, M. E. Ščerbakovová, s. 23 – 28), kartografujúca významy slova *дубрава*, je pre bohatstvo materiálu doplnená dvomi mapami double²¹ so spoločným komentárom. Na základnej mape sa kartografuje sémantická opozícia *лес – место – трава*. Prvá zdvojená mapa predstavuje 11 významov slova les (medzi nimi pochopiteľne ‚dubový les‘, ale aj ‚ihličnatý les‘, ‚listnatý les‘, ‚hustý, nepriechodný les‘, ‚starý les‘, ‚jelšový les‘, ‚brezový les‘ atď.). Druhá mapa double kartografuje 4 významy: ‚lesná čistina, poľana‘; ‚okraj lesa‘; ‚lesná lúka – kosienka‘ a ‚osada, samota v lese‘. Na základe analýzy materiálu a jeho areálového výskytu predpokladajú autorky mapy nasledujúci sémantický rozvoj: ‚les‘ – ‚listnatý les‘ – ‚druhovú názvy lesa‘ – ‚tráva‘ – ‚kosená plocha‘ – ‚osada‘.

Materiál LARNG poskytuje aj dostatočne obsiahlu možnosť predstaviť nielen lexikálnu a sémantickú diferenciáciu ruských dialektov. Ďalšími typmi máp prezentovanými v prvom zväzku LARNG sú lexikálno-slovotvorné a slovotvorné mapy.²² Pravdaže, lexikálne a slovotvorné rozdiely nachádzame v rôznej miere (v komentároch) prakticky pri všetkých mapách LARNG, kde sa postupne poukazuje na jednotlivé úrovne lexikálnych, slovotvorných alebo lexikálno-slovotvorných rozdielov. Mapa č. 93 (autorka E. P. Osipovová, s. 354 – 358) je jednou z tých, ktoré sú venované lexikálno-slovotvorným rozdielom v ruských nárečiach. Sledujú sa na nej obmeny v dvojslovných pomenovaniach predmetu vyrobeného z brezovej kôry so slovotvornými koreňmi, *берез-* a *берест-/берец-* v atributívnej časti: *березовый*, *берёзовый*, *березяной*, *берестёный*, *берестовой*, *берестовый*, *берестовый*,

²¹ Termín „mapa double“ alebo zdvojená mapa sa používa aj v SJA na označenie máp, ktoré pre prehľadnosť prezentujú iba istú časť z celkového materiálu.

²² Materiál k slovotvorným mapám osobitne neuvádzame. Považujeme za dostatočnú jeho reprezentáciu pri lexikálno-slovotvorných mapách. A takisto berieme do úvahy, že napr. pri slovotvornej mape č. 6 (s. 40 – 46) ‚les, háj s prevahou stromov rovnakého druhu (breza, smrek, dub, lipa, osika, borovica, jedľa...)‘ len index materiálov zaberá 5 strán.

поделочный лес, so sémou ‚vhodný ako stavebný materiál‘: *доброе дерево, добрый лес, хороший лес, богатый лес, отборный лес*), **relačný príznak** (odkazujúci na druh stromov v lese: *бор, боровина, боровой лес*) a **príznak podobnosti** (les sa metaforicky pripodobňuje k nejakému známemu predmetu, napr.: *грива, стрельник, свечной лес*). Samozrejme, že zoznam príkladov ku kartografovaným príznakom nie je zďaleka úplný. Pritom ide o motivačnú mapu, kde autorka v komentári konštatuje pomerne chudobný inventár jednoslovných názvov i motivačných príznakov.²³ Motivačné mapy sú doplnené indexom motivačných príznakov.

Hoci v dotazníkovom výskume pre LARNG nie sú otázky špeciálne zamerané na gramatické rozdiely, predsa istým spôsobom sprevádzajú lexikálny materiál a na viacerých mapách dostávajú priestor. Napr. na double mape k lexikálnej mape č. 146 ‚palina‘ sú predstavené rozdiely lexém *полын* a *попынь*, ktoré v ruských nárečiach môžu byť mužského i ženského rodu, čo opäť dobre dokladá ilustračný materiál: *Силов нету огород образить – вот один попынь горький растёт; Горькая попынь растёт в саду у меня*. Rodové rozdiely možno sledovať aj v komentároch k mape č. 37 ‚strom vyvrátený s koreňom‘ (*корч – корча*), k mape č. 91 ‚brezová kôra‘ (*бѣрест, берестá a берестó*) atď.

Na záver možno konštatovať, že stupeň lexikálnej a slovotvornej diferenciácie ruských nárečí je rôzny. Niektoré mapy sú až mozaikovito členené, takže sú sprevádzané dvomi i tromi mapami double umožňujúcimi vyčlenením iba istých opozícií zvýrazniť ich areály, ktoré pri komplexnom pohľade zostávajú zastretejšie. Iné mapy sú v tomto ohľade menej členité a areály sú na nich čitateľnejšie. Autori predpokladajú, že systémový prístup pri kartografickom spracovaní nárečovej lexiky odкрýva pred domácimi dialektológmi väčšie možnosti vytvoriť objektívny obraz nárečovej diferenciácie súčasných ruských dialektov.

Predstavovaný zväzok LARNG *Rastlinstvo* je nielen prvým zväzkom z plánovaného radu mnohých ďalších, ktorý prináša množstvo cenného materiálu v geografickej projekcii. Je aj novým krokom v slovanskej lingvogeografii a zároveň nadväzuje na najlepšie tradície ruskej i medzinárodnej atlasovej produkcie. Systémový prístup k spracovaniu lexikálneho materiálu, kompletne indexy a dôkladné komentáre osvetľujúce materiál z rôznych hľadísk, analýza a interpretácia materiálu z rôznych aspektov vytvárajú dobrý základ na prehĺbené skúmanie ruských nárečí i v sla-

²³ Poukazuje pritom na zistenie T. I. Vendinovej o prevahe kognitívno-pragmatického aspektu v nominácii lesa, lebo lexikálne a slovotvorne sa označuje to, čo nezodpovedá norme, je odchýlkou od normy. To je dôvodom, že sa pomocou slovotvorných prostriedkov realizujú skôr negatívne príznaky pri názvoch lesa, o čom svedčí nielen množstvo a skladba odvodením, no nezriedka aj ich neprítomnosť pri označovaní kladného príznaku, preto sa pri opise zdravého silného lesa najčastejšie využívajú opisné konštrukcie. Materiál svedčí o tom, že význam ‚zdravý les s vysokými rovnými stromami vhodnými na stavebný materiál‘ sa vyjadruje opisnými atributívnymi konštrukciami, čo osobitne vyniká pri porovnaní tejto mapy s mapou venovanou názvom ‚chorého lesa s nízkymi krivými stromami nevhodnými ako stavebný materiál‘ (porov. s. 78).

vistickom rozmere. LARNG je impulzom na vznik porovnávacích a syntetizujúcich prác, impulzom v ďalšom rozvoji lingvogeografie i vo výskume nárečovej lexikológie a procesov nominácie v jazyku.

Na záver ešte jeden dôležitý postreh v čase stále častejšie sa opakujúcich predpokladov o zániku, nivelizácii či iných procesoch v dialektoch. Autori LARNG v predhovore (s. 10) poukazujú na to, že nárečový obraz, ktorý nachádzame na mapách atlasu, nás núti zamyslieť sa nad príčinami stability dialektizmov v podmienkach procesov sociálnej integrácie prebiehajúcich vo všetkých slovanských dialektoch, pretože materiál atlasu významne upravuje lingvistické predpovede o vymieraaní dialektov.

Bibliografia

Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť prvá. Mapy. Zost. A. Habovštiak. Bratislava: Veda 1984. 464 s.

Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy. Zost. A. Habovštiak. Bratislava: Veda 1984. 368 s.

Atlas ukrajinskohoji movy. 1 – 3. Eds. I. G. Matvijas (1, 3), J. V. Zakrevs'ka (2), A. M. Zales'kij (3). Kyjiv: Naukova dumka 1984 – 2001.

Český jazykový atlas. 1 – 6. Eds. J. Balhar – P. Jančák (1 – 2). Praha: Academia 1993 – 2011.

FERENČÍKOVÁ, Adriana: Lexsičeskij atlas russkich narodnych govorov. Probnjy vjpusk. (rec.) In: Slavica Slovaca, 2006, roč. 41, č. 2, s. 181 – 184.

CHOCHOL, Martin: 55 rokov prác na Slovanskom jazykovom atlase. In: Prirodzený vývin jazyka. Jazykovedné štúdie. 32. Eds. K. Balleková – E. Králik – G. Múcsková. Bratislava: Veda 2015, s. 153 – 160.

Lexičeskij atlas russkich narodnych govorov. Tom 1. Rastiteľnyj mir. Ed. T. I. Vendina. Moskva – Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Nestor-Istorija 2017. 736 s.

Lexičny atlas belaruskich narodnych havorak. 1 – 5. Eds. M. V. Biryła (1 – 2), J. F. Mackevič (1 – 6). Minsk: Instytut movaznavstva imia Jakuba Kolasa ANB 1993 – 1998.

Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas. Serija lexiko-slovoobrazovatel'naja. Vypusk 3. Rastiteľnyj mir. Red. A. I. Padlužny. Minsk: Instytut movaznavstva imia Jakuba Kolasa ANB 2000. 164 s.

RIPKA, Ivor: Celokarpatský dialektologický atlas – významné dielo slovanskej a svetovej lingvistiky. In: Slavistika v premenách času (štúdie z jazykovednej a literárnovednej komparistiky). Slavistický zborník 1. Zost. J. Dudášová. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2009, s. 33 – 49.

VENDINA, Tatiana Ivanovna: Lexičeskij atlas russkich narodnych govorov i princip sistemnosti v lingvogeografičeskoj projekcii lexiki. In: Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija. Sbornik naučnych trudov. Ed. T. I. Vendina. Moskva: Institut ruskogo jazyka RAN 2013, s. 102 – 119.

RECENZIE A SPRÁVY

KĄTNY, Andrzej (Red./Hrsg.): *VALENZ UND DEPENDENZ. THEORIE UND PRAXIS. FESTSCHRIFT FÜR PROFESSOR ULRICH ENGEL ZUM 90. GEBURTSTAG*. (Studia Germanica Gedanensia 39) Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2018. 342 s. ISBN 978-83-7865-710-1.

Už desiatky rokov rezonuje v oblasti jazykovedy meno Ulricha Engla, ktorého dielo je právom považované za medzník v nemeckej a európskej teórii valencie. Významné jubileum tejto výraznej osobnosti nemeckej gramatiky spojilo viacerých domácich i zahraničných germanistov, ktorí s profesorom Englom priamo či nepriamo spolupracovali. Výsledkom sú zaujímavé príspevky vychádzajúce z bohatej výskumnej činnosti jubilujúceho profesora Engla a nadväzujúce na ňu. Týkajú sa oblastí, akými sú valencia, kontrastívna valencia či kontrastívna lexicografia, kde teória priamo a plynule prechádza do empirie. V kontrastívne ladených štúdiách sa nemčina prelína s poľštinou, rumunčinou, slovenčinou a španielčinou, čo dokazuje, že Englov spôsob nazerania na vzťahy v jazyku ovplyvnil i zmýšľanie v medzinárodnej germanistike.

Prvú časť zborníka venovanú otázkam valencie a dependencie z teoretického a empirického hľadiska otvára Henning Lobin (Mannheim). Vo svojom príspevku *Bemerkungen zur andauernden Aktualität des Werks von Ulrich Engel* (Poznámky k pretrvávajúcej aktuálnosti diela Ulricha Engla) nielen zdôrazňuje, ale i približuje uplatnenie a aktuálnosť princípov Englovej dependenčnej gramatiky, kontrastívnej gramatiky a kontrastívnej valenčnej lexicografie v aplikovaných oblastiach jazykovedy. Autor konštatuje, že koncepcia dependenčnej gramatiky našla vďaka svojej jednoduchosti a zrozumiteľnosti priame využitie v počítačovej lingvistike, konkrétne v oblasti parsovania – „strojovej analýzy syntaktickej štruktúry viet“ (s. 15), ako i v oblasti strojového prekladu. Bez vplyvu neostala ani konštrukčná gramatika, v ktorej koncept valencie slovesa reprezentuje jednu z hlavných konštrukčnogramatických téz – kontinuum lexikálnej a syntaktickej roviny, z čoho môžu v neposlednom rade veľmi dobre profitovať aj kontrastívne orientované výskumy.

María José Domínguez Vázquez (Santiago de Compostela) predstavuje vo svojej štúdií koncepciu *Nemecko-španielskeho valenčného slovníka* – druhého zväzku monografie *Neue Wege zur Verbvalenz* (Nové prístupy k verbálnej valencii) (2017), na ktorom sa autorsky podieľala spolu s U. Englom a G. Paredesovou Suárezovou. K verbálnej valencii sa uvedený slovník usiluje prístupovať inovatívne, čo možno badať napr. pri stavbe heslovej state slovesa, na úrovni lemy a ekvivalentov, pri opise inherentného a relačného významu alebo pri formálnom zachytení vetnej štruktúry a sémantického poľa. Aj vďaka týmto vlastnostiam sa *Nemecko-španielsky valenčný slovník* môže podľa slov autorky uplatniť „pri dizajnovaní a vyhotovení nových lexicografických nástrojov“ (s. 29), akým je napr. projekt *MultiGenera* slúžiaci na „automatické generovanie nominálnych fráz, ich argumentov, ako aj foriem realizácie a kombinatoriky“ (s. 29).

Tému slovesných doplnení prezentuje autorka Meike Meliss (Santiago de Compostela – Mannheim) v príspevku *Expansivergänzungen und Verbklassen: Eine inter- und intralinguale Annäherung* (Expanzívne doplnenia a triedy sloviess: Inter- a intralingválne približenie). Za predmet výskumu si zvolila tzv. „expanzívne doplnenie“ (*Expansivergänzung*), ktoré Engel vo svojej gramatike z roku 2004 charakterizuje ako istý druh adverbialného doplnenia označujúceho „mieru zmeny alebo rozširovania v priestore, čase a kvalite“ (citované podľa recenzovaného zborníka, 2018, s. 35). Primárnym cieľom štúdie je klasifikácia sémantických tried sloviess vyjadrujúciess mieru, s ktorými sa dané špecifické doplnenie môže vyskytovať buď obligatórne, alebo fakultatívne. Obligatórny výskyt expanzívneho doplnenia je typický pre a) slovesá pohybu, napr. *laufen* (bežať), *springen* (skočiť), b) slovesá merania, napr. *wiegen* (vážiť), *kosten* [stať (o cene)], c) slovesá (finančnej) transakcie, napr. *bezahlen* (zaplatiť), *gewinnen* (získať) a čiastočne pre d) slovesá rozsahu, napr. *dauern* (trvať), *reichen* [(po)stačiť, vystačiť]. Z početných príkladov možno uviesť napríklad tento: *Der Unterricht dauert drei Stunden/einen ganzen Tag* (Vyučovanie trvá tri hodiny/celý deň.). Možnými sémantickými atribútmi na realizáciu obligatórneho druhu expanzívneho doplnenia pri jednotlivých triedach sloviess sú výrazy *so viel* (tak veľa), *so weit* (tak ďaleko), *so lang(e)* (tak dlho). Fakultatívna prítomnosť expanzívneho doplnenia je príznačná pre slovesá pomenúvajúce zmenu stavu, ako napr. *sinken* (klesať), *zunehmen* (pribúdať): *In den letzten drei Jahren ist die Zahl der Arbeitslosen unter zwanzig Jahren um ein Viertel gesunken*. (Počas posledných troch rokov klesol počet nezamestnaných mladších ako dvadsať rokov o štvrtinu.). K sémantickým atribútom na realizáciu fakultatívneho druhu expanzívneho doplnenia patria výrazy *so viel* (tak veľa), *so weit* (tak ďaleko). Porovnanie expanzívneho doplnenia v španielčine a nemčine vzhľadom na jeho morfosyntaktickú realizáciu možno pozorovať v záverečnej časti príspevku.

Kontrastívny cieľ si vo svojom článku *Von Sachverhalt, Tatsache und propositionalen Pro-Elementen: Ein Blick über das Deutsche und Rumänische* (Propozicionálne referenčné formy označujúce stav veci, skutočnosť: Pohľad na nemčinu a rumunčinu) stanovila rovnako Ruxandra Cosma (Bukurešť), pričom tu vyzdvihuje i vedecký záujem Engla o jazykový pár nemčina – rumunčina. Autorka analyzuje inventár „propozicionálnych referenčných foriem“ (*Pro-Formen*) pomenúvajúciess stav veci v oboch jazykoch; pozornosť upriamuje na nemeckú formu stredného rodu *das* [napr. *Das ist Berlin*. (To je Berlín.)], ktorej v rumunčine zodpovedá feminínna forma *asta* (*Asta e Berlinul*). Forma *das* má „rôznu referenčnú silu“ (s. 59), preto sa v rumunčine z dôvodu interpretačnej priezračnosti používa aj forma *ăsta* signalizujúca ukazovacie zámeno v mužskom (*dieser*) alebo v strednom rode (*dieses*): *Ăsta e Berlinul*. s interpretáciou *Dies/So ist Berlin* (Toto/Taký je Berlín.). Autorkine úvahy podporené jasnou exemplifikáciou ukazujú, že význam referenčných foriem je „komponenciálny, kontextovo podmienený a deskriptívny“ (s. 55).

Bohatú teoretickú a terminologickú základňu ponúka práca Wenera Abrahama (Viedeň – Mníchov) *Valenzdiversifikationen: Was ist Thetikvalenz?* (Diverzifikácie valencie: Čo je to tetická valencia?). Autor sa v etapovitom a vyčerpávajúcom výklade dotýka oblasti paradigmaticky a syntagmaticky kódovanej valencie, subjektivej valencie a jej špecifickosti a tzv. „tetickej valencie“ (*Thetikvalenz*), istého typu subjektivej valencie. Typickým príkladom „teticosti“ sú vety s expletívnym gramatickým subjektom *es*: *Es steht Wasser im Garten*. (V záhrade je voda.) Osobitným prípadom tetickej valencie sú aj vety s externým argumentom *mir* (mne, mi), *mich* (mňa, ma), ktorý sa môže viazať napr. so slovesami označujúcimi emócie, pociťo-

vane: *Mir graust (vor Würmern)*. [Mám hrôzu (z červíkov).] *Mich schwindelt (beim Balancieren)*. [Točí sa mi hlava (pri balansovaní.)]. Záver príspevku vyúsťuje do rozčlenenia týchto valenčných typov: syntagmatická, paradigmatická, neakuzatívna, tetická, kauzatívno-tranzitívna a antikauzatívno-intranzitívna valencia.

Štúdia Michaila L. Kotina (Zielona Góra) *Valenz und Afinitheit* (Valencia a afinitnosť) sa zaoberá otázkou syntaktického (valenčného) statusu „afinitných predikácií“ (*afinite Prädikationen*) zo synchronného, kontrastívno-typologického a diachrónneho hľadiska. Autor vyčleňuje dvojaký status afinitných syntagiem, a to 1. eliptický [*Die Bundeskanzlerin gestern Abend in Warschau eingetroffen*]. (Spolková kancelárka prišla do Varšavy včera večer.); finitná transformácia sa uskutočňuje prostredníctvom sponového slovesa *ist*], 2. autonómno-propozitívny [napr. gótsky z evanjelia podľa Matúša, 8. kapitola, 1. verš: *hinunter dann steigendem ihm von Berg folgten nach ihm Menschen viele*; finitná transformácia daného príkladu prebieha pomocou uvádzajúcej temporálnej vety: *Als er dann vom Berg hinunter stieg, folgten ihm viele Menschen*. (Keď Ježiš zostúpil z vrchu, išli za ním veľké zástupy.)¹]. Kotin hodnotí oba druhy afinitných predikácií so zreteľom na „rozvíjanie a formovanie valenčných vlastností infinitívnej časti slovesa (participia)“ ako „úplné vetné syntagmy“ (s. 99).

Porovnaniu teoretického a metodologického aparátu valenčnej teórie v germanistike a slovakistike sa venuje príspevok Ruženy Kozmovej (Trnava) *Rektion, Valenz, Intention – zu einigen Problemen der Abhängigkeitsrelation* (Rekcia, valencia, intencia – k niektorým problémom závislostného vzťahu). Pri definovaní, ako i relačnom vymedzení pojmov *rekcia* a *valencia* sa autorka opiera o publikácie U. Engla (1982, 2004), ktorý v zmysle dependencie považuje valenciu za „subkategoriatívno-špecifickú rekciu“ (*subklassen-spezifische Rektion*) (s. 104), čím sa snaží vyriešiť otázku ťažkopádnej klasifikácie oboch pojmov. Ponímanie valencie v slovakistike je späté s výrazom *intencia*, pričom rozdiel medzi intenčnou a valenčnou teóriou spočíva podľa autorky v akcentovaní sémantickej roviny v teórii intencie. Tá bola v slovakistike najmä vplyvom Eugena Paulinyho (1943), zakladateľa slovenskej teórie intencie, jej dominantou a až neskôr zásluhou ďalšej generácie jazykovedcov (J. Ružička, J. Kačala, J. Horecký) sa v teórii valencie a intencie presadil sémanticko-syntaktický model.

Recepcia valenčnej teórie v gramatikách španielskeho jazyka (*Die Valenztheorie in der spanischen Grammatikschreibung*) je cieľom článku Andreu Castella (Tarragona). Autor v úvode príspevku poznamenáva, že valenčnej teórii sa v španielskej gramatike nevenoval potrebný a dostatočný priestor a táto teória sa „dlhý čas jednoducho ignorovala“ (s. 122). Prvý dôležitý medzník k explicitnému a systematickému zachyteniu valenčnej teórie možno vidieť v dielach RAE² (1999) a RAE/ASALE³ (2009). V uvedených dielach, ale aj vo všetkých ostatných však chýba jasné vymedzenie nosných termínov valencie (napr. *Ergänzungen* vs. *Angaben*)⁴ tak, ako to nachádzame v nemeckých gramatikách.

Henrik Nikula (Turku) sa vo svojej štúdii s názvom *Vor der Wahl zwischen Dependenz und Konstituenz. Persönliche Erfahrungen* (Pred voľbou medzi dependenciou a konštituen-

¹ Evanjelium podľa Matúša, 8. kapitola, 1. verš. Dostupné na: <https://www.versebiblie.sk/kniha/mat/8/>.

² Real Academia Española.

³ Asociación de Academias de la Lengua Española.

⁴ V slovakistike sa uplatňujú terminologické dvojice „aktanty“ vs. „okolnostné doplnenia“, „obligatórne vs. fakultatívne doplnenia“.

ciou. Osobné skúsenosti) zamýšľa nad „prakticko-pragmatickými dôvodmi pri voľbe valenčno-teoretickej koncepcie“ (s. 124, 125). Vychádzajúc z vlastných skúseností opisuje a posudzuje koncept Helbigovej konštitutívnej gramatiky a Englovej dependenčnej gramatiky pre potreby valenčnej teórie. Rovnako si všíma aj vplyv a prienik kontextuálnych (pragmatických) aspektov, vďaka čomu možno valenčnú teóriu konfrontovať s novšími lingvistickými smermi, ku ktorým sa zaraďuje napr. konštrukčná gramatika.

Anna Piłarski (Štetín) skúma v práci *Das Valenzmodell und die Existenzialkonstruktionen. Eine Untersuchung zu den polnischen Entsprechungen der es gibt-Sätze im Deutschen* (Valenčný model a existenciálne konštrukcie. Analýza poľských ekvivalentov existenciálnych viet v nemčine) syntaktickú povahu a realizáciu tzv. existenciálnych konštrukcií v poľštine, ktoré zodpovedajú nemeckým *es gibt/es gibt nicht* (je, existuje/nie je, neexistuje) vetám s neosobným slovesom *geben* (byť, existovať). Z autorkiných analýz vyplýva, že gramatický funkčný subjekt (v nemčine zámeno *es*) sa v poľštine z dôvodu jej štruktúrnych vlastností lexicálne nerealizuje: *Była mgła. vs. Es gab Nebel* (Bola hmla.). Pri negácii dochádza k zmene pádu: z nominatívneho postverbálneho doplnenia sa stáva genitívne doplnenie, ktoré autorka pokladá za objekt: *Nie było mgły. vs. Es gab keinen Nebel* (Nebolo hmly.).⁵

Jaroslav Aptacy (Poznaň) v príspevku *Was raten von Sprechen unterscheidet. Zur Behandlung der Kontrollinfinitive in der Dependenzgrammatik und im Minimalistischen Programm* [Čo odlišuje sloveso *raten* (radiť, poradiť) od slovesa *sprechen* (hovoriť)]. K spracovaniu infinitívov kontroly v dependenčnej gramatike a v minimalistickom programe] porovnáva vo svojom príspevku spracovanie tzv. „infinitívov kontroly“ (*Kontrollinfinitive*) vo valenčnej gramatike (Engel 1982, 1988, 1999, 2004) a v minimalistickom programe, ktorý reprezentuje „najnovšiu verziu generativizmu“ (s. 150). Aptacy konfrontáciou oboch gramatických teórií zisťuje, ako uvedené koncepcie postupujú napr. v otázke syntactickej funkcie infinitívneho komplementu alebo v otázke „referenčných vlastností prázdneho infinitívneho subjektu“ (s. 148) či postavenia tematických rol.

V článku Karstena Rinasa (Olomouc) *Dependenz und Konstituenz in der Geschichte der Interpunktionslehre* (Dependencia a konštituencia v dejinách náuky o interpunkcii) sa dozvedáme, že princípy dependencie a konštituencie sa rozvíjali už v antickej náuke o interpunkcii. Vzťah hierarchických syntaktických relácií autor ilustruje na príklade rétorickej náuky o perióde (*die rhetorische Periodenlehre*), kde sa text rozčleňuje „do hierarchicky usporiadaných jednotiek“, a to do „periód, dvojbodky a čiarky“ (s. 165), ktoré naznačujú prítomnosť interdependencie.

Štúdia Dominiky Janusovej (Gdansk) *Zur Darstellung der Valenz von Phraseologismen in Online-Wörterbüchern für das Sprachenpaar Deutsch und Polnisch* (K zobrazeniu valencie frazeologizmov v online-slovníkoch pre jazykový pár nemčina a poľština, inšpirovaná Englovou tézou o „uplatnení valenčnej teórie vo frazeológii“ (s. 173), analyzuje lexikografické spracovanie valencie pri frazeologizmoch. Autorka si pre svoj výskum vybrala dva všeobecné nemecko-poľské online-slovníky (PONS, DICT.CC) a jeden špeciálny (frazeologický) nemecko-poľský online-slovník (FRAZEOLOGIZMY).

⁵ Záporový genitív môže byť v slovenčine „v pozícii predmetu aj v pozícii podmetu“ (Vaňko, 2010, s. 51). V pozícii predmetu genitív ustupuje akuzatívu: *nemat' peňazi – nemat' peniaze*. Genitívny podmet sa podľa Vaňka (ibid., s. 53) „drží pri zápornom tvare lokalizačne existenciálneho slovesa *byť*“: (*tu/tam*) *nikoho nebolo – (tu/tam) nikto nebol*.

Druhá časť zborníka s názvom *Das Deutsche von innen und aussen* (Nemčina zvnútra a zvonka) sa začína referátom Wilfrieda Kürschnera (Vechta). Príspevok s titulom *Taxierende Attribute* (Hodnotiace atribúty) sa zameriava na špecifický typ adjektívnych atribútov vyznačujúcich sa štruktúrou: *adjektívum + číslovka + substantívum (udanie miery/početnosti)*. Úlohou hodnotiacich atribútov je odstupňovanie istého stavu vecí, ako tomu nasvedčujú napríklad tieto doklady: *Die Temperatur beträgt milde 10 Grad.* (Teplota dosahuje príjemných 10 stupňov./Je príjemných 10 stupňov.); *Die Temperatur beträgt kühle 10 Grad.* (Teplota klesla na nepríjemných 10 stupňov./Ochladilo sa až na 10 stupňov.).

Kontrastívna práca Hansa-Jörga Schwenka (Lublin) *Das semantische Merkmal der Zustandsänderung und seine formdifferenzierende Wirkung am Beispiel des Deutschen und des Polnischen* (Sémantický príznak zmeny stavu a jeho vplyv na odlišenie formy na príklade nemčiny a poľštiny) zachytáva problematiku tvorenia aspektuálnych dvojíc v nemeckom a v poľskom jazyku. Na základe formálneho vyjadrenia imperfektívneho a perfektívneho slovesného deja v oboch jazykoch Schwenk uvádza tri skupiny ekvivalentov. V prvej skupine ekvivalentov korešponduje poľská imperfektívna forma s nemeckým jednoduchým, neprefigovaným slovesom [*plonąć – brennen* (horieť)] a poľská perfektívna forma s nemeckým odvodným, prefigovaným slovesom [*splonąć – abbrennen* (zhorieť)]. Pre druhú skupinu ekvivalentov je príznačné, že poľskému perfektívu môže v nemčine zodpovedať aj verbo-nominálne spojenie [*dowiedzieć się – erfahren/in Erfahrung bringen* (dozvedieť sa)]. V tretej skupine je poľské imperfektívum a perfektívum zastúpené jedným nemeckým slovesom, ktoré v sebe združuje obe aspektuálne stránky slovesného deja [*budzić, obudzić – wecken* ([zo]budíť)].

Výskumným zámerom článku Edyty Błachutovej (Vroclav) *Vergleichen und Gegenüberstellen als Bewertungsstrategien am Beispiel des Deutschen und des Polnischen* (Porovnávanie a konfrontácia ako stratégie hodnotenia na príklade nemčiny a poľštiny) je analýza lexikálnych a gramatických výrazových prostriedkov, ktoré sa strategicky môžu uplatňovať pri realizácii hodnotiacich komunikačných kategórií „porovnávanie“ (*Vergleichen*) a „konfrontácia“ (*Gegenüberstellen*) v nemeckom a v poľskom jazyku. Pre kategóriu „porovnávanie“ sú charakteristickým výrazivom prvky všetkých komparačných stupňov [napr. *Salat ist recht gesund, genauso wie Spinat.* (Šalát je veľmi zdravý rovnako ako špenát.) – *Salata jest naprawdę tak samo zdrowa jak szpinak.*; modely s prvkami *der/aller, über: Buch der Bücher* (kniha kníh) – *książka książek, książka nad książkami; Meister über Meister* (majster nad majstrami) – *mistrz nad mistrze*]. Kategória „konfrontácia“ môže byť spätá napríklad s výrazmi *statt, anstatt / zamiast* [*Freiheit statt Angst* (sloboda namiesto strachu) – *wolność zamiast strach(u)*] alebo s prítomnosťou ireálneho podmieňovacieho spôsobu [*Hätte der Tourist um Auskunft gebeten, hätte er den Weg in die Stadtmittle schneller gefunden.* (Ak by sa turista informoval, našiel by cestu do centra mesta rýchlejšie.) – *Jeśliby turysta zapytał kogoś, to szybciej znalazłby drogę do centrum.*].

Formálnu, významovú i funkčnú stránku poľských a nemeckých prepozicionálnych fráz v úlohe adverbii spracúva štúdia Czesławy Schatteovej a Christoha Schatteho (Poznań) *Adverbialisierte Präpositionalphrasen als Grenzbereich von Grammatik und Phraseologie am Beispiel des Polnischen und des Deutschen* (Adverbializované prepozicionálne frázy na rozhraní gramatiky a frazeológie na príklade poľštiny a nemčiny). Podľa zistení autorov je zrejmé, že adverbializované prepozicionálne frázy môžu okrem povahy adverbia nadobúdať aj povahu idiómu, vďaka čomu sa dajú posudzovať nielen z gramatickej, ale aj z frazeologic-

kej perspektívy. V analyzovanom materiáli uvádzajú tri druhy spojení: (a) relatívne voľné spojenia [*ani slowem – ohne ein Wort* (bez slova), *kein Wort* (ani slovo)], (b) frazeologizované spojenia s unikátnymi komponentmi [*ani chybi – ohne Zweifel* (nepochybné, bezpochyby), *sicher* (určite)] a napokon (c) obrazné frazeologizované spojenia, z ktorých sa stali ustálené prejavy [*(ani) o włos – (nicht) um einen Deut* ((ani) o vlások/(ani) o chlp)].

Danuta Olszewska (Gdansk) podáva v práci s názvom *Syntaktische Varianz in der deutschen Wissenschaftssprache* (Syntaktická variantnosť v nemeckom vedeckom jazyku) detailný výklad syntaktickej variantnosti uplatňujúcej sa v „jazyku vedy“ (*Sprache der Wissenschaft*) na príklade komunikačných prostriedkov nemčiny. Celkovo analyzuje päť oblastí, v ktorých možno sledovať súbežnosť v používaní viacerých gramatických štruktúr, pričom tu hovorí o gramatickej synonymii. K typickým syntaktickým prostriedkom vyskytujúcim sa v odborných textoch priraduje ich konkurenčné formy (pasívum vs. aktívum, oznamovacia veta vs. opytovacia veta vs. rozkazovacia veta, oznamovací spôsob vs. podmieňovací spôsob perfekta, prítomný čas vs. budúci čas, veta vs. elipsa), čím zároveň poukazuje na ich štylistické a pragmatické rozdiely, ako i na možnosť voľby, ktorá sa autorom pri organizovaní textu v tomto smere ponúka.

Tematiku tzv. inkluzívneho jazyka so zreteľom na jazykovú realizáciu mužského a ženského rodu pri substantívach v nemčine na príklade biblických textov opisuje Roman Sadziński (Lodž) v príspevku *Genus in „gerechter Sprache“* (Rod v „korektnom jazyku“⁶).

Po problematike nemecko-poľského politického diskurzu siaha Waldemar Czachur (Varšava). Predmetom je analýza argumentačnej štruktúry spomienkového prejavu, ktorý 20. novembra 2014 pri príležitosti 25. výročia nemecko-poľskej bohoslužby zmierenia v Krzyżowej predniesli nemecká spolková kancelárka Angela Merkelová a poľská predsedníčka vlády Ewa Kopaczová. V oboch prejavoch autor sleduje jazykovú konceptualizáciu danej udalosti.

Recenzovaný zborník prechádza na tomto mieste do svojej tretej časti, ktorá má výlučne autobiografický charakter. *Autoportréty germanistov (Selbstporträts der Germanisten)* patria dvom známym lingvistom – Gerdovi Antosovi a Wilfriedovi Kürschnerovi, ktorí predstavujú svoju životnú dráhu formovanú na pozadí jazykovedy.

Bodku za zborníkom dáva zoznam publikácií Ulricha Engla zostavený Andrzejom Kątnym.

Uvedená tematická publikácia poskytuje hodnotný prierez teoretickou a aplikovanou lingvistikou, pričom podčiarkuje najmä význam teórie valencie a jej realizáciu v európskom jazykovom priestore v rámci gramatických, textuálnych, kontextuálnych a diskurzívnych analýz.

Bibliografia

VAŇKO, Juraj: K dynamike v pádovej a predložkovej sústave súčasnej slovenčiny. In: *Jazykovedný časopis*, 2010, roč. 61, č. 1, s. 43 – 56.

Evanjelium podľa Matúša, 8. kapitola, 1. verš. Dostupné na: <https://www.versebiblie.sk/kniha/mat/8/>.

Lucia Miháliková
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava

⁶ Rodovo korektný, neutrálny, vyvážený jazyk.